

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης
ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη & Κοινωνιολογία»

Το ζήτημα του κράτους στη μαρξική θεωρία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΑΝΟΣ ΡΑΜΑΝΤΑΝΗΣ (Α.Μ.: 19520)

Αθήνα, Οκτώβριος, 2021

Τριμελής Επιτροπή:

Κύρκος Δοξιάδης, Καθηγητής (ΕΚΠΑ), επιβλέπων καθηγητής.

Μιχάλης Σπουρδαλάκης, Καθηγητής (ΕΚΠΑ), 1ο μέλος.

Γεράσιμος Κουζέλης, Ομότιμος Καθηγητής (ΕΚΠΑ), 2ο μέλος.

“Κάθε κοινωνική ζωή είναι ουσιαστικά πρακτική. Όλα τα μυστήρια που εκτρέπουν τη θεωρία προς το μυστικισμό βρίσκουν την ορθολογική τους λύση στη ανθρώπινη πρακτική και στην κατανόηση αυτής της πρακτικής.”

- Καρλ Μαρξ, *Θέσεις για τον Φόιερμπαχ*

Ευχαριστίες

Αυτό το ευχαριστήριο σημείωμα μοιάζει τυπικό αλλά ουσιαστικά δεν είναι έτσι. Μάλλον συμπυκνώνει τα δύο χρόνια εμπειριών της φοίτησής μου στο τμήμα. Ξεκινώντας, λοιπόν, δεν γίνεται να μην ευχαριστήσω τον Καθηγητή μου κ. Κύρκο Δοξιάδη, καθώς κατά την διάρκεια των μαθημάτων του, μορφοποιήθηκε στο μυαλό μου το θέμα της διπλωματικής εργασίας. Να τον ευχαριστήσω επίσης γιατί δέχτηκε τελικά να είναι ο επιβλέπων της διπλωματικής μου εργασίας καθώς και για τη συνεχή επιστημονική στήριξη που μου παρείχε, κατά τη διάρκεια της συγγραφή της. Να ευχαριστήσω τον Καθηγητή μου κ. Μιχάλη Σπουρδαλάκη που δέχτηκε να είναι μέλος της τριμελούς επιτροπής, καθώς και για την πολύτιμη βοήθεια που μου παρείχε κατά τη διάρκεια του μαθήματος, το οποίο συνδεόταν άμεσα με το θέμα της διπλωματικής μου εργασίας. Να ευχαριστήσω τον Καθηγητή μου κ. Γεράσιμο Κουζέλη που δέχτηκε, επίσης, να είναι μέλος της τριμελούς επιτροπής, αλλά κυρίως για τη συμβολή του -καθ' όλη τη διάρκεια των μαθημάτων του στο ΠΜΣ- στη συγκρότηση της κριτικής σκέψης μου.

Δε θα μπορούσα, τέλος, να μη σταθώ στους συμφοιτητές μου, καθώς μέσα σ' αυτό το νέο πλαίσιο αλληλεπιδράσεων από τις δια ζώσης αλλά και τις διαδικτυακές συναντήσεις, διαμορφώθηκαν νέες οπτικές και προσεγγίσεις. Θα ήθελα, όμως, να σταθώ κυρίως σε δύο φίλους που γνώρισα στο μεταπτυχιακό και που θεωρώ ότι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο σε αυτό το πλαίσιο αλληλεπιδράσεων: Τον Αποστόλη Μιχαλάτο και τον Αλέξανδρο Ποταμιάνο, για τις ατέλειωτες συζητήσεις, προσεγγίσεις, αναθεωρήσεις κ.ο.κ. που δημιουργούσαν όχι μόνο κοινές ακαδημαϊκές παρουσιάσεις, εργασίες, αλλά διαμόρφωναν και αναδιαμόρφωναν στάσεις, θέσεις και νέες οπτικές.

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....σελ. 6	σελ. 6
2. Το ζήτημα του κράτους στα κείμενα του νεαρού Καρλ Μαρξ.....σελ. 10	σελ. 10
2.1 Οι ανησυχίες του νεαρού Μαρξ για το Κράτος, μέσα από άρθρα στον Τύπο και επιστολές.....σελ. 10	σελ. 10
2.2 Ο «πρώιμος» μαρξικός υλισμός στην Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου.....σελ. 14	σελ. 14
2.3 Η σχέση Κράτους, Θρησκείας και ανθρώπινης χειραφέτησης στο κείμενο του Εβραϊκού Ζητήματος.....σελ. 22	σελ. 22
2.4 Εν κατακλείδι.....σελ. 25	σελ. 25
3. Η μαρξική προσέγγιση του κράτους στα χρόνια της «ωρίμανσης».....σελ. 27	σελ. 27
3.1 Η σταδιακή μετατόπιση της μαρξικής οπτικής και η υλικότητα του κράτους σε κείμενα του 1844.....σελ. 27	σελ. 27
3.2 Η τομή της <i>Γερμανικής Ιδεολογίας</i> και ο μαρασμός του κράτους στην κομμουνιστική κοινωνία.....σελ. 30	σελ. 30
3.3 Κράτος και κοινωνικές τάξεις στα ιστορικά έργα της δεκαετίας του 1850...σελ. 35	σελ. 35
3.3.1 Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850.....σελ. 36	σελ. 36
3.3.2 Το βοναπαρτικό κράτος ως ειδική μορφή κράτους στη μαρξική θεωρία.....σελ. 41	σελ. 41
3.4. Εν κατακλείδι.....σελ. 46	σελ. 46
4. Η οπτική του Καρλ Μαρξ για το Κράτος στα χρόνια της «ωριμότητας»...σελ. 48	σελ. 48
4.1 Οι οικονομικές λειτουργίες του αστικού κράτους στα κείμενα του <i>Κεφαλαίου</i> .....σελ. 48	σελ. 48
4.2 Το κράτος ως ταξική μηχανή καταπίεσης στο κείμενο του <i>Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία</i> – Η εμπειρία της παρισινής Κομμούννας του 1871.....σελ. 54	σελ. 54
4.3 Η μαρξική κριτική στο «ελεύθερο κράτος» του προγράμματος της Γκότα....σελ. 59	σελ. 59
4.4 Εν κατακλείδι.....σελ. 62	σελ. 62
5. Συμπερασματικά.....σελ. 64	σελ. 64
6. Βιβλιογραφικές αναφορές.....σελ. 68	σελ. 68
6.1 Έργα του Καρλ Μαρξ.....σελ. 68	σελ. 68
6.2 Δευτερογενής βιβλιογραφία.....σελ. 69	σελ. 69

1. Εισαγωγή

Η διαμόρφωση και η εξέλιξη της καπιταλιστικής κοινωνίας αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης σε ολόκληρο το πεδίο της κοινωνικής έρευνας. Στο πλαίσιο αυτό, γεννήθηκε και εξελίχθηκε η μαρξική θεωρία. Μέσα από ολιστικές προσεγγίσεις, ο Καρλ Μαρξ (1818-1883), ανέλυσε το κεφαλαιοκρατικό σύστημα, εστιάζοντας στα δομικά του χαρακτηριστικά, διακρίνοντας τις φάσεις και τις αντιφάσεις της ιστορικής του εξέλιξης. Έτσι, στον πυρήνα των μαρξικών θεωρήσεων βρέθηκε, από τα πρώτα κιόλας χρόνια του μαρξικού έργου, χωρίς αμφιβολία η υλική βάση της κοινωνίας και οι σχέσεις που συντελούνται στον πυρήνα της παραγωγικής διαδικασίας (στην εργασία δηλαδή), καθώς ο ρόλος τους θεωρήθηκε από τον Γερμανό φιλόσοφο ιδιαίτερα κρίσιμος στην ανάλυση του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος. Τούτο όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι ο Καρλ Μαρξ αμέλησε το εποικοδόμημα.

Ήδη από τα νεαρά του χρόνια ο Μαρξ επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το κράτος. Τούτο είναι εμφανές τόσο στα κείμενά του στην «Εφημερίδα του Ρήνου» όσο και στις επιστολές που αντάλλαξε κατά καιρούς με συντρόφους και φίλους. Εντούτοις η πρώτη πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση του κράτους βρίσκεται στα κείμενα του *Εβραϊκού Ζητήματος* και στην *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*. Το ζήτημα που κράτους απασχολεί τον Μαρξ και μετά το 1845, κυρίως στα κείμενα της *Γερμανικής Ιδεολογίας* και του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*. Στα γεγονότα, όμως, που ακολούθησαν των επαναστάσεων του 1848 ο Μαρξ εστίασε περισσότερο στη μορφή/ες του κράτους, αλλά και στα ιδεολογικά χαρακτηριστικά του. Στα δύο ιστορικά κείμενα, *Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850* καθώς και στη *18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, ο Μαρξ επεξεργάζεται με αρκετές λεπτομέρειες τις μορφές του κράτους αλλά και πώς μέσα σε αυτό συγκροτούνται οι ταξικές αντιθέσεις. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στα κείμενα μετά τη δεκαετία του 1850, όπου ο Μαρξ, μέσα από τις αναλύσεις του *Κεφαλαίου* κυρίως, αλλά και του ιστορικού κειμένου του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία*, επεξεργάζεται νέες οπτικές και θεωρήσεις για το αστικό κράτος.

Εντούτοις, και για να είμαστε ακριβείς, οι προσεγγίσεις του Μαρξ -στο σύνολο σχεδόν της εργογραφίας του- στο ζήτημα του Κράτους μοιάζουν να μην συνιστούν μια

«ολοκληρωμένη» θεωρία για το Κράτος. Θα μπορούσε μάλιστα να ισχυριστεί κανείς ότι ούτε ο ίδιος ο Καρλ Μαρξ αλλά ούτε και οι «κλασικοί μαρξιστές» επεξεργάστηκαν μια λεπτομερή θεωρητική ανάλυση για το καπιταλιστικό κράτος κατά ανάλογο τρόπο, με τη θεωρητική επεξεργασμένη ανάλυση που περιέχεται στο *Κεφάλαιο* και σχετίζεται με τους νόμους κίνησης του κεφαλαίου αλλά και τις πολύπλοκες σχέσεις που διέπουν την κοινωνικοοικονομική βαθμίδα του καπιταλισμού. Τούτη η παραδοχή, πράγματι γεννά έναν προβληματισμό ο οποίος έχει να κάνει κυρίως με το πώς μπορούν να σχηματοποιούνται –να εμφανίζονται δηλαδή ως μια συνεκτική θεωρία– οι συγκεκριμένες θεωρήσεις από την στιγμή που δεν είναι «ολοκληρωμένες» επιστημολογικά, γεγονός το οποίο θα μπορούσε να οδηγήσει σε αφοριστικές θεωρήσεις του τύπου: «δεν υπάρχει μαρξική θεωρία για το κράτος». Βάσει αυτών των αφορισμών, όμως, γεννάται επίσης ένα ερώτημα και το οποίο έχει να κάνει κυρίως με το κατά πόσο μπορεί να αποκοπεί η ολιστική προσέγγιση του Μαρξ για την κίνηση του κεφαλαίου, από την αναγκαία και λειτουργική, ως προς την αναπαραγωγή του ίδιου του κεφαλαίου, ύπαρξη του κράτους.

Όλοι οι παραπάνω προβληματισμοί, οι οποίοι πηγάζουν από τον τρόπο με τον οποίο πραγματεύεται την έννοια του Κράτους ο Καρλ Μαρξ, αποτελούν τη βάση της συγκεκριμένης μελέτης που σκοπό έχει να ερευνήσει «το ζήτημα του Κράτους στη μαρξική θεωρία». Για να γίνουμε λίγο σαφέστεροι, η συγκεκριμένη μελέτη έχει σκοπό να ερευνήσει εντός της μαρξικής θεωρίας, α) πώς προσεγγίζει ο Μαρξ την υλικότητα του κράτους β) πώς το αστικό Κράτος εμπλέκεται στο πεδίο της πάλης των τάξεων και γ) πώς η εξουσία του κεφαλαίου -πολιτική, οικονομική και κοινωνική- σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με τη λειτουργική ύπαρξη του αστικού Κράτους¹.

Επειδή όμως το ζήτημα του Κράτους εντοπίζεται αν όχι στο σύνολο, στα περισσότερα κείμενα του Μαρξ, κρίνεται προτιμότερο η ερευνητική διαδικασία καθώς και τα αντίστοιχα αποστάγματα αυτής, να έχουν μια χρονολογική τοποθέτηση στην βιβλιογραφική έρευνα. Επίσης, επειδή το μαρξικό έργο μοιάζει να παρουσιάζει συνέχειες και ασυνέχειες, τομές, ακόμα και πιθανές θεωρητικές μετατοπίσεις σχετικά

---

¹ Για να είμαστε σαφείς, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η συγκεκριμένη μελέτη προσεγγίζει την οπτική των μαρξικών θεωρήσεων σχετικά με το αστικό κράτος. Αυτό σημαίνει ότι δεν προσεγγίζει τις μαρξικές θεωρήσεις του κράτους για τους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς, για τους οποίους έτσι κι αλλιώς, ο Μαρξ έχει δώσει ένα μικρό δείγμα των θέσεων του κυρίως στο κείμενο του *Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*.

με το ζήτημα του Κράτους, θα ήταν ίσως πιο άρτιο μεθοδολογικά το να καταταμήσουμε το έργο του Καρλ Μαρξ σε τρεις μεγάλες περιόδους κατά τον αλτουσεριανό (και όχι μόνο) διαχωρισμό, οι οποίες και σχετίζονται με την εξέλιξη της σκέψης του φιλοσόφου.

Έτσι, η πρώτη περίοδος η οποία τιτλοφορείται «το ζήτημα του κράτους στα κείμενα του νεαρού Καρλ Μαρξ» εστιάζει στα κείμενα της *Κριτικής της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, στο *Εβραϊκό Ζήτημα*, σε ορισμένα κείμενά του τα οποία δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα του Ρήνου, καθώς και σε ορισμένες επιστολές του νεαρού Μαρξ στον φίλο του Ρούγκε.

Η δεύτερη περίοδος η οποία τιτλοφορείται «η μαρξική προσέγγιση του κράτους στα χρόνια της “ωρίμανσης”» εστιάζει σε κείμενα στα οποία ο Καρλ Μαρξ έχει αφήσει πίσω του τον εγελιανό ιδεαλισμό και δομεί τον ιστορικό υλισμό. Η προσέγγιση της δεύτερης περιόδου σχετικά με το κράτος, αφορά κυρίως τα κείμενα της *Γερμανικής Ιδεολογίας του Κομμουνιστικού Μανιφέστου* το 1848, και φτάνει μέχρι τα δυο ιστορικά του έργα, τους *Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850* και την *18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*.

Τέλος η τρίτη και τελευταία περίοδος η οποία τιτλοφορείται «η οπτική του Καρλ Μαρξ για το Κράτος στα χρόνια της “ωριμότητας”» εστιάζει κυρίως στα κείμενα του Κεφαλαίου (τον πρώτο και τον τρίτο τόμο), σε ορισμένα σημεία της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, στο κείμενό του για την παρισινή Κομμούνα του 1871 (*Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*), καθώς και στο κείμενο *Κριτικής του Προγράμματος της Γκότα*.

Η δομή της έρευνας θα έχει εκτός του εισαγωγικού σημειώματος, ακόμη τέσσερα μέρη. Τα τρία μέρη θα αφορούν την κάθε περίοδο του μαρξικού έργου που ήδη περιγράψαμε, και το πέμπτο και τελευταίο μέρος θα συνοψίζει τα συμπεράσματα της βιβλιογραφικής έρευνας σχετικά με το ζήτημα του κράτους στη μαρξική θεωρία.

Η συγκεκριμένη έρευνα, η οποία θα είναι βιβλιογραφική και θα στηριχθεί, κατά βάση, σε κείμενα του Καρλ Μαρξ, καθώς και σε κοινά κείμενα που συγγράψει ο Μαρξ με τον Φρ. Ένγκελς². Ως προς το μεθοδολογικό πρότυπο, θα ακολουθηθεί η ανάλυση

² Επειδή η μελέτη εξετάζει αποκλειστικά την μαρξική οπτική στο ζήτημα του κράτους δεν θα εστιάσει στο ατομικό έργο του Φρ. Ένγκελς (*Αντί Ντύρινγκ, Η καταγωγή της οικογένειας της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους* κτλ). Τούτο δεν σημαίνει ότι ξεχωρίζεται το έργο του

λόγου (Δοξιάδης, 2015, σ. 94-95), η οποία και θα επιδιώξει μια συστηματική διερεύνηση των μαρξικών προσεγγίσεων σχετικά με το κράτος. Οι τέσσερις άξονες της ανάλυσης, οι οποίοι θα αφορούν κάθε περίοδο του μαρξικού έργου, έχουν να κάνουν με την αναφορικότητα, τον τρόπο δηλαδή με τον οποίον ο Μαρξ σχηματοποιεί το κράτος, με την υποκειμενικότητα, τον τρόπο με τον οποίο ο Καρλ Μαρξ αναφέρεται κάθε φορά στο αστικό κράτος, την εννοιολογία, τον τρόπο δηλαδή που διαμορφώνεται η έννοια του κράτους σε κάθε περίοδο της μαρξικής σκέψης και τέλος με τη στρατηγική ενσωμάτωση, δηλαδή με το πώς το ζήτημα του κράτους ενσωματώνεται κάθε φορά (και με ποιους τρόπους) στη ίδια την ταξική θεωρία.

Τέλος, λόγω της πολυπλοκότητας του θέματος, η έρευνα θα στηριχθεί -εκτός των βιβλιογραφικών αναφορών στα έργα των Μαρξ και Μαρξ-Ένγκελς- και σε δευτερογενείς βιβλιογραφικές αναφορές, κυρίως μέσα από κείμενα και άρθρα συγγραφέων που έχουν εμβαθύνει στη μαρξική θεωρία, μεταξύ των οποίων του Νίκου Πουλαντζά, του Καρλ Κορς, του Λουί Αλτουσέρ, του Ανρί Λεφέβρ, του Μίκαελ Χάινριχ κ.α.

Ένγκελς από τον Μαρξ, ούτε φυσικά ότι υποτιμάται. Η μελέτη ωστόσο θα εστιάσει στα κοινά έργα-κείμενα των Μαρξ-Ένγκελς, καθώς και σε ορισμένα αποσπασματικά κείμενα του (εισαγωγές κυρίως σε ορισμένα μαρξικά κείμενα κτλ.) του Ένγκελς, τα οποία αποσαφηνίζουν συγκεκριμένες οπτικές των μαρξικών προσεγγίσεων για το αστικό κράτος.

2. Το ζήτημα του κράτους στα κείμενα του νεαρού Καρλ Μαρξ

2.1. Οι ανησυχίες του νεαρού Μαρξ για το Κράτος, μέσα από άρθρα στον Τύπο και επιστολές

Το ενδιαφέρον του Καρλ Μαρξ για το Κράτος ασφαλώς και δεν ξεκινά με την *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου (1843)* ή το *Εβραϊκό Ζήτημα (1843)*. Οι αναφορές του στο Κράτος είναι υπαρκτές και σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα άμεσες και στοχευμένες, ήδη από την αρθρογραφία του νεαρού Μαρξ στην «Εφημερίδα του Ρήνου», στα «Χειρόγραφα του Kreuznach», στις επιστολές στον Ruge κ.α. Ασφαλώς πρόκειται για κείμενα που χρονολογικά τοποθετούνται στις φιλοσοφικές αναζητήσεις του νεαρού Μαρξ, κείμενα δηλαδή στο οποία ο Μαρξ δείχνει να βρίσκεται ακόμα σ' ένα πεδίο ρουσωϊκών, εγγελιανών και κυρίως φουέερμαχικών επιρροών. Εν τούτοις μπορεί να παρατηρήσει κανείς μια πρώτη προσπάθεια του Μαρξ να διαφοροποιηθεί από αυτές (Carnoy, 1990, σ. 69) και να πολιτικοποιήσει το ζήτημα του Κράτους, να το εντάξει σε μια πραγματική κοινωνική σφαίρα, σ' ένα πλαίσιο υλικότητων, πέρα, δηλαδή, από ένα ιδεαλιστικό πλαίσιο, κυρίως εγγελιανό, το οποίο τοποθετούσε το Κράτος όχι σε μια ιστορικότητα αλλά πεδίο των ιδεών. Τούτη η μικρή διαφοροποίηση του Γερμανού φιλοσόφου θα μπορούσε κανείς να πει ότι προϊδεάζει, αν και ακόμα βρίσκεται μακριά, για την επιστημονική τομή, ή αν δεν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε την αλτουσεριανή προσέγγιση απ' αυτού (Althusser, 2015, σ. 58), για το κριτικό πέρασμα -μια μετατόπιση στην οποία συμφωνούν ακόμα και διαφορετικά μεταξύ τους ρεύματα, από την Κριτική Θεωρία μέχρι τις αλτουσεριανές προσεγγίσεις- από το νεανικό φιλοσοφικό πλαίσιο των ενδιαφερόντων του, στις υλιστικές προσεγγίσεις, οι οποίες παρατηρούνται κυρίως στα έργα του Μαρξ της μέσης και κυρίως ύστερης περιόδου (Φαράκλας, 2018, σ. 40).

Έτσι, σε άρθρο που γράφει ο Καρλ Μαρξ στην «Εφημερίδα του Ρήνου», ως απάντηση στο κύριο άρθρο της Εφημερίδα της Κολωνίας, το οποίο γράφτηκε από τον Karl Hermes στις 28.06.1842), και δημοσιεύεται σε τρεις συνέχειες (10, 12 και 14 Ιουλίου του 1842) αναφέρει τα εξής:

Είναι αυτονόητο ότι ο μεγάλος χριστιανός κρατικός φιλόσοφος μας δεν έχει «υψηλή» άποψη για το κράτος.

«Δεδομένου ότι τα κράτη μας δεν είναι απλοί νομικοί συνεταιρισμοί, αλλά είναι ταυτόχρονα αληθινά εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα οποία εκτείνουν τη μέριμνά τους σε ένα πεδίο ευρύτερο από τα ιδρύματα που προορίζονται για την εκπαίδευση της νεολαίας» κλπ, «η συνολική δημόσια εκπαίδευση» βασίζεται «στο θεμέλιο του Χριστιανισμού».

Η εκπαίδευση της σχολικής νεολαίας μας βασίζεται εξίσου στους αρχαίους κλασικούς και στις επιστήμες εν γένει όσο και στην κατήχηση.

Σύμφωνα με τον Hermes, το κράτος διαφέρει από ένα ίδρυμα φύλαξης ανηλίκων όχι μέσω του περιεχομένου του αλλά λόγω του μεγέθους του, [επειδή] εκτείνει τη «μέριμνά» του σε ένα ευρύτερο πεδίο.

Αλλά η αληθινή «δημόσια» εκπαίδευση του κράτους είναι πολύ περισσότερο η έλλογη και δημόσια ύπαρξη του κράτους, το ίδιο το κράτος εκπαιδεύει τα μέλη του καθιστώντας τα κρατικά μέλη, μετατρέποντας του σκοπούς του μεμονωμένου ατόμου σε γενικούς σκοπούς, την ωμή ορμή σε ηθική προδιάθεση, τη φυσική ανεξαρτησία σε πνευματική ελευθερία, όταν το μεμονωμένο άτομο απολαμβάνει τον εαυτό του στο βίο του όλου και το όλον απολαμβάνει τον εαυτό του στο φρόνημα του μεμονωμένου ατόμου (Marx, 2014, σ. 86).

Ήδη, μετά από μια πρώτη ανάγνωση του παραπάνω αποσπάσματος, γίνεται σαφές ότι η αντίληψη του νεαρού Μαρξ δεν περιορίζει την ύπαρξη του κράτους σε μια «ανώτερη» λογικότητα, μια λογικότητα που βρίσκεται πέρα και πάνω από την ύπαρξη της ίδιας της κοινωνικής ζωής. Ορμώμενος από την εκπαιδευτική διαδικασία, τη «δημόσια» κρατική εκπαίδευση δηλαδή, ο Μαρξ εντάσσει το κράτος μέσα στην ίδια την κοινωνία (Lefebvre, 1977, σ. 10). Το κράτος αποτελεί τμήμα της κοινωνίας, το οποίο όμως εγκαθίσταται πάνω σε αυτή, προσθέτοντας λειτουργίες οι οποίες επαναπροσδιορίζουν τους όρους της μονάδας και του συνόλου κάτω από ένα πλαίσιο υλικότητας (πραγματικότητας) η οποία ενυπάρχει με τη λογικότητα.

Κατ' αντίστοιχο τρόπο, το πλαίσιο υλικότητων μέσα στο οποίο υπάρχει το Κράτος αλλά και η συσχέτισή του με την πραγματική ζωή (συγκρουσιακό πεδίο σχέσεων μεταξύ ατομικού συμφέροντος, ατομικής ιδιοκτησίας δηλαδή, και κρατικού σχηματισμού), μπορεί να κανείς να το διακρίνει στο κείμενο του Καρλ Μαρξ στην «Εφημερίδα του Ρήνου», το οποίο δημοσιεύτηκε προς τα τέλη του 1842 σε πέντε συνολικά μέρη (στις 25.10, στις 27.10, στις 30.10, την 01.11 και, τέλος, στις 03.11 του

1842) και φέρει τον τίτλο «Συζητήσεις για το νόμο περί υλοκλοπής». Σημειώνει, λοιπόν, ο Μαρξ (συγκεκριμένα την 01.11.1842):

Έχει άραγε ο ιδιοκτήτης δάσους ατομικές αξιώσεις στο δικαϊκό φρόνημα του κλέφτη, και τι άλλο θα μπορούσε να είναι ο πολλαπλασιασμός της ποινής στις κατ' επανάληψη περιπτώσεις από μια ποινή στο εγκληματικό φρόνημα; Ή μήπως μπορεί ο ιδιοκτήτης δάσους να έχει ατομικές απαιτήσεις εκεί που δεν έχει ατομικές αξιώσεις; Μήπως ο ιδιοκτήτης δάσους ήταν πριν από την υλοκλοπή το κράτος; Όχι, αλλά γίνεται κράτος μέσα από την υλοκλοπή. Το ξύλο κατέχει την αξιοθαύμαστη ιδιότητα, από τη στιγμή που κλέβεται, να προσδίδει στον κάτοχο του κρατικές ιδιότητες τις οποίες αυτός δεν κατείχε προηγουμένως. Ο ιδιοκτήτης δάσους μπορεί να επανακτήσει μόνο αυτό που του αφαιρέθηκε. Όταν του επιστρέφεται το κράτος, και όντως του επιστρέφεται, όταν εκτός από το ιδιωτικό δίκαιο έχει και το δημόσιο δίκαιο ενάντια στον παραβάτη, τότε πρέπει να του έχει κλαπεί το κράτος, τότε πρέπει το κράτος να ήταν ατομική ιδιοκτησία του. Ο υλοκλόπος λοιπόν, ως δεύτερος Χριστόφορος, κουβαλούσε με τα κλεμμένα δεμάτια το ίδιο το κράτος στην πλάτη του (Marx, 2019, σσ. 50-51).

Η εναρμόνιση του λογικού με την υλικότητα -κάτι που μπορεί να διακριθεί και στο παραπάνω απόσπασμα- και την πραγματική ζωή θα μπορούσε κατά μια έννοια να περιγράφει το πέρασμα του νεαρού Καρλ Μαρξ από έναν εγγελιανό ιδεαλισμό σε μια πρώιμη φάση της υλιστικής αντίληψής του (Τζαρέλας, 2020, σ. 70). Τούτο βέβαια θα μπορούσε να σημαίνει μια σταδιακή αποκόλληση του Μαρξ από τις φιλοσοφικές του αναζητήσεις, οι οποίες θα μπορούσαν ίσως να συμπίπτουν και με τις εγγελιανές του επιρροές. Θα ήταν, όμως, δύσκολο να υποστηρίξει κανείς κάτι τέτοιο, τουλάχιστον στη χρονική περίοδο που αναφερόμαστε, δηλαδή πριν από τη συγγραφή των *Φιλοσοφικών και Οικονομικών Χειρογράφων* του 1844.

Αφήνοντας, όμως, προς το παρόν, στην άκρη το συγκεκριμένο ζήτημα και επιστρέφοντας στις πρώιμες προσεγγίσεις του νεαρού Μαρξ για το κράτος, διαβάζοντας τις επιστολές προς τον φίλο του Arnold Ruge γίνεται σχεδόν άμεσα ορατός ο ριζοσπαστικός - πολιτικός του χαρακτήρας. Πιο συγκεκριμένα, σε επιστολή του προς τον Ruge, στις 30 Νοέμβρη του 1842 ο νεαρός Μαρξ είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικός, ακόμα και αν δεν αναφέρεται άμεσα στο κράτος καθαυτό, για το πώς αντιλαμβάνεται τη συμπλοκή της θρησκείας και του πολιτικού (εντός ενός συγκεκριμένου «κρατικού σχηματισμού») (Τζαρέλας, 2020, σ. 70-71), καθώς και την διαδικασία ενός κοινωνικού κομμουνιστικού μετασχηματισμού, αλλά και πώς οι

συγκεκριμένες ιδέες οροθετούνται μέσα από υλικότητες (υλικές σχέσεις) και όχι μέσα από άυλες και ρηχές φιλοσοφικές φράσεις, με ασαφή/κενή επιχειρηματολογία (Marx, 2014, σ. 576-578).

Αναφέρει, λοιπόν, ο Μαρξ σε ένα απόσπασμα από την επιστολή του προς τον Ruge:

Απαίτησα λιγότερο ασαφή επιχειρηματολογία., λιγότερο ηχηρές εκφράσεις, λιγότερους αυτάρεσκους αυτοθαυμασμούς και την προώθηση περισσότερης ακρίβειας, περισσότερης εμβάθυνσης στις συγκεκριμένες καταστάσεις, περισσότερης ειδημοσύνης. Δήλωσα ότι θεωρώ τη λάθρα εισαγωγή κομμουνιστικών και σοσιαλιστικών δογμάτων, δηλαδή μιας νέας κοσμοθεώρησης, σε πρόσκαιρες θεατρικές κριτικές κ.λπ. ακατάλληλη, και μάλιστα ανήθικη, και ότι απαιτώ μια τελείως διαφορετική και ριζικότερη πραγμάτευση του κομμουνισμού, εφόσον αυτός πρέπει κάποτε να σχολιαστεί. Διατύπωσα ακολούθως την επιθυμία να ασκηθεί περισσότερη κριτική στη θρησκεία μέσα από την κριτική των πολιτικών πραγμάτων, παρά των πολιτικών πραγμάτων μέσα από τη θρησκεία, μια και αυτός ο τρόπος αρμόζει περισσότερο στην ουσία μιας εφημερίδας και στη μόρφωση του κοινού, αφού η θρησκεία, που είναι αυτή καθ' εαυτήν άνευ περιεχομένου, δεν ζει από τον ουρανό αλλά από τη γη, και με τη διάλυση της αντεστραμμένης πραγματικότητας, της οποίας αποτελεί τη θεωρία, καταπίπτει από μόνη της. Τέλος θέλησα, εφόσον γίνεται λόγος για τη φιλοσοφία, να φλερτάρει κανείς λιγότερο με τη φίρμα «αθεϊσμός (πράγμα που μοιάζει με τα μικρά παιδιά, τα οποία διαβεβαιώνουν καθένα που θέλει να το ακούσει ότι δεν φοβούνται τον μπαμπούλα) και πολύ περισσότερο να διαδώσει το περιεχόμενο της στο λαό. Voilà tout [Αυτό είναι όλο]. (Marx, 2014, σ. 577).

Το παραπάνω απόσπασμα της επιστολής είναι ιδιαίτερα σημαντικό προκειμένου να κατανοήσουμε τις τοποθετήσεις (επί του πραγματικού) του Καρλ Μαρξ σε κρίσιμα ζητήματα (θρησκεία, πολιτική, κομμουνιστικός μετασχηματισμός) καθώς αποτελεί μια πρώτη εικόνα – έναν πρόλογο για την *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου* που θα γράψει ο Μαρξ ένα χρόνο περίπου αργότερα καθώς και το κείμενο του *Εβραϊκού Ζητήματος*, γραμμένο επίσης την ίδια περίπου εποχή. Στα συγκεκριμένα κείμενα, νεαρός ακόμη Καρλ Μαρξ επαναπροσεγγίζει πολιτικά τη σχέση θρησκείας και κράτους μέσα από μια νέα οπτική και μεθοδολογική διαδικασία, η οποία αρχίζει και διακρίνεται τόσο από τον εγγελιανό ιδεαλισμό όσο και από τις κριτικές φοϋερμαχικές θεωρήσεις.

2.2. Ο «πρώιμος» μαρξικός υλισμός στην Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου

Είδαμε ότι η ενασχόληση του Μαρξ με το αστικό κράτος ξεκινά, σε πρώιμο στάδιο, ήδη μέσα από τα δημοσιευμένα στον τύπο κείμενα, κυρίως στην «*Εφημερίδα του Ρήνου*» καθώς και μέσα από επιστολές στο φίλο του Ruge. Συγκροτημένα όμως, η κριτική του Μαρξ στο αστικό κράτος ξενικά με τη συγγραφή της *Κριτικής της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*. Στην Κριτική αυτή, η οποία γράφτηκε το 1843, ο Μαρξ αμφισβητεί τη διαλεκτική αιτιολόγηση του Χέγκελ για το status quo του αστικού κράτους. Ως προς το γενικό περιεχόμενο της Κριτικής, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι υπάρχουν δύο κύριες γραμμές επιχειρημάτων που συμπυκνώνουν τη μαρξική σκέψη του κειμένου. Καταρχάς, η θεώρηση του Μαρξ για το πολιτικό κράτος ως ξεχωριστή σφαίρα, καθώς επίσης και η ριζοσπαστική αντίληψη και θέση του σχετικά με την έννοια της άμεσης δημοκρατίας, σε αντίθεση βέβαια με τη δημοκρατία του αστικού κράτους.

Στην *Κριτική* του 1843, ο Μαρξ ασκεί κυρίως κριτική στην εγελιανή μεθοδολογία της διαλεκτικής λογικής του Χέγκελ, χωρίς όμως να παραβλέπει (παρόλο που δεν εστιάζει λεπτομερώς) την εξέταση των εγελιανών θεωρήσεων σχετικά με το δόγμα του κράτους. (Jessor, 1978). Τούτο γίνεται φανερό αρκεί να ανατρέξει κανείς στις πρώτες σελίδες του κειμένου. Εκεί ο Μαρξ εντοπίζει τα μεθοδολογικά σφάλματα του Έγκελ τα οποία εστιάζονται κυρίως στην αντιστροφή των σχέσεων Κράτους και «κοινωνίας των πολιτών» ή των ιδιωτών (Τζαρέλας, 2020, σ. 89). Σύμφωνα με τις εγελιανές θεωρήσεις, στην «κοινωνία των πολιτών» τα άτομα επιδιώκουν τα δικά τους ιδιαίτερα ανταγωνιστικά, κατά βάσει, συμφέροντα, τα οποία πάντα βρίσκονται σε αντίθεση και σύγκρουση μεταξύ τους. Αντιθέτως, στο πεδίο κράτος επιδιώκεται μόνο το γενικό συμφέρον. Έτσι, το κράτος στέκεται πάνω από την «κοινωνία των πολιτών» ώστε να δράσει ως περιοριστική δύναμη των συγκρούσεων των συμφερόντων με τρόπο τέτοιο που να εγγυάται τα ίσα δικαιώματα όλων των πολιτών (Carnoy, 1990, σσ. 67-68). Τούτη η μεθοδολογική αντιστροφή του Χέγκελ, στις σχέσεις κράτους και κοινωνίας των πολιτών, είναι που εντέλει προβάλλει μια καθολικότητα του «έλλογου» Κράτους που συνεπάγεται δίκαιες ηθικές και αρμονικές σχέσεις μεταξύ των στοιχείων του κοινωνικού σχηματισμού (Carnoy, 1990, σ. 68). Όπως συγκεκριμένα σημειώνει ο Χέγκελ:

«κι από την άλλη μεριά, το Κράτος αποτελεί τον εγγενή σκοπό τους και η δύναμή του έγκειται στην ενότητα του καθολικού τελικού του σκοπού και του επί μέρους συμφέροντος των ατόμων, ενότητα που εκφράζεται στο γεγονός ότι έχουν προς αυτό καθήκοντα στον ίδιο βαθμό που έχουν και δικαιώματα». (Χέγκελ, στον Marx, 1978, σσ. 36-37)

Στην παραπάνω εγγελιανή πρόταση ο Καρλ Μαρξ στέκεται ιδιαίτερα κριτικός τονίζοντας το μεθοδολογικό σφάλμα του Χέγκελ³. Όπως επισημαίνει ήδη στις πρώτες σελίδες της Κριτικής:

Ο Χέγκελ θέτει εδώ μια ανομία που δεν αίρεται. Από τη μια μεριά εξωτερική αναγκαιότητα, από την άλλη εγγενής σκοπός. Η ενότητα του καθολικού τελικού σκοπού του Κράτους και του επί μέρους συμφέροντος των ατόμων θεωρείται ότι συνίσταται σε τούτο: τα καθήκοντα του ατόμου καθώς και τα δικαιώματά του απέναντι στο Κράτος είναι ταυτόσημα (π.χ. το καθήκον του σεβασμού της ιδιοκτησίας θεωρείται ότι συμπίπτει με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία). (Marx, 1978, σ. 37).

Επί της ουσίας η κριτική αντίθεση του Μαρξ στις εγγελιανές θεωρήσεις εστιάζεται κυρίως στην αντίληψη του Χέγκελ που βλέπει το κράτος ως ουδέτερο και εξωτερικό, κατά μια έννοια διαιτητή, η χρήση του οποίου μοιάζει να περιορίζεται στην πραγματοποίηση της ατομικής ελευθερίας. Το κράτος δηλαδή παρουσιάζεται ως κάτι εξωτερικό σε σχέση με την ίδια την κοινωνική ζωή, ως μια σφαίρα έξω από την πραγματική (υλική) κοινωνία (Marx, 1978, σσ. 37-38). Αφού λοιπόν, κατά τον Χέγκελ, το Κράτος είναι αιώνιο και όχι ιστορικό, υπερβαίνει επί της ουσίας και την ίδια την κοινωνία ως ιδεώδη συλλογικότητα. Τούτο εκ των πραγμάτων τοποθετεί το κράτος στο πεδίο της εξέλιξης της Ιδέας και το καθιστά ως κάτι πέρα και πάνω από ένα πολιτικό θεσμό (Carnoy, 1990, σ. 69).

---

3 Ο Χέγκελ βλέπει την κοινωνία των ιδιωτών ως το μέρος που πραγματώνονται τα ειδικά (μερικά) συμφέροντα, ακριβώς μέσα από το συγκρουσιακό πλαίσιο «όλοι εναντίον όλων». Σε τούτη την εγγελιανή οπτική γενικότερα ο Μαρξ δεν είναι αντίθετος. Η αντίθεση όμως εστιάζεται στον ιδεαλιστικό τρόπο με τον οποίον ο Χέγκελ διακρίνει τις δυο σφαίρες (Κράτος και «κοινωνία των ιδιωτών»). Κι ενώ ο Χέγκελ βλέπει τις υλικές αντιθέσεις που υπάρχουν στη σφαίρα των ιδιωτικών συμφερόντων και συγκρούσεων, βλέπει παράλληλα και έναν ενωτικό (καθολικό) χαρακτήρα στο Κράτος που μπορεί να άρει το παραπάνω συγκρουσιακό πλαίσιο και να το μετατρέψει σε καθολικό συμφέρον. Τούτο όμως για τον Μαρξ δεν άρει την όλη αντίφαση, αλλά αντιθέτως δημιουργεί μια νέα. Το Κράτος δηλαδή στον Χέγκελ εμφανίζεται ως ψευδή καθολικότητα και όχι ως πραγματική συνθήκη (Marx, 1978, σ. 77-79, 134-136).

Το πρόβλημα στις εγγελιανές αντινομίες και στο μεθοδολογικό πρόβλημα που αυτές παρουσιάζουν βρίσκονται, για τον Μαρξ, στον ιδεαλισμό του Χέγκελ. Στον Χέγκελ, λόγου χάρη, ο Κρατικός λόγος, δεν έχει σχέση με την κατανομή του υλικού του Κράτους στην κοινωνία των πολιτών και στην οικογένεια. Αντιθέτως το Κράτος προέρχεται από αυτές με τρόπο ασυνείδητο, με τρόπο αυθαίρετο (Marx, 1978, σ. 37). Στον Χέγκελ, δηλαδή, το Κράτος υπάρχει έξω από την υλικότητά του. Τις πραγματικές δηλαδή συνθήκες, άρα και ιστορικές, μέσα στις οποίες αυτό υπάρχει και δρα. Μετατρέπει εν ολίγοις το Κράτος από μια δομική υλικότητα στην ανιστορική στιγμή πραγμάτωσης της Ιδέας (Τζαρέλας, 2020, σ. 90). Τούτη άλλωστε η μεθοδολογική προβληματική είχε επί της ουσίας οδηγήσει τον Χέγκελ στην ψευδή διαπίστωση μιας φαινομενικά πετυχημένης ελευθερίας εντός του δεσποτικού Πρωσικού κράτους. Όπως σημειώνει άλλωστε ο Γκεόργκ Λούκατς: *«Εξάλλου, μην έχοντας ξεκαθαρίσει τη σχέση μεταξύ απόλυτου πνεύματος και ιστορίας, ο Χέγκελ υποχρεώνεται στη δύσκολα κατανοήσιμη από μεθοδολογική άποψη υπόθεση ενός τέλους της ιστορίας, που επέρχεται στο παρόν του, στο φιλοσοφικό του σύστημα, που νοείται ως ολοκλήρωση και αλήθεια όλων των προηγούμενων φιλοσοφιών. Και από εδώ ακολουθεί αναγκαστικά ότι η ιστορία, ακόμη και στους βασικότερους τομείς της, πρέπει να βρει το τέλος της στο Κράτος της πρωσικής παλινόρθωσης. Κατά τρίτο λόγο, η αποκολλημένη από την ιστορία γένεση διατρέχει την ανάπτυξή της από τη λογική, πέρα από τη φύση, προς το πνεύμα».* (Λούκατς, 2001, σ. 273).

Το πρόβλημα στον Χέγκελ, παραμένει η προσήλωση στην Ιδέα. Ο άκρατος ιδεαλισμός του δηλαδή, που αποκόβει το Κράτος, όχι απλά από τον υλικό του χαρακτήρα αλλά παράλληλα μοιάζει να το τοποθετεί σε ένα ανιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και πραγματώνεται ως κάτι άυλο, αντι-υλικό. Όπως σημειώνει ο Μαρξ:

«Η κυριαρχία, ο ιδεαλισμός του Κράτους, δεν υπάρχει παρά μόνο σαν εσωτερική αναγκαιότητα: σαν Ιδέα. Ο Χέγκελ άλλωστε ικανοποιείται μ' αυτό, γιατί πρόκειται μονάχα για Ιδέα. Άρα η κυριαρχία δεν υπάρχει από μια πλευρά παρά σαν υπόσταση χωρίς συνείδηση, υπόσταση τυφλή. (Marx, 1978, σ. 56).

Αντίθετα λοιπόν με τον εγγελιανό ιδεαλισμό, ο Μαρξ, τοποθετεί το κράτος στο ιστορικό του πλαίσιο. Και ακριβώς αυτή η τοποθέτηση υπάγει εντέλει το Κράτος σε μια υλιστική αντίληψη της ιστορίας. Δεν διαμορφώνει δηλαδή το Κράτος την κοινωνία ως μια «έλλογη» εξωτερικότητα, αλλά η κοινωνία το Κράτος. Και ακριβώς κατά την

υλιστική αυτή αντίληψη της ιστορικής εξέλιξης, η κοινωνία είναι αυτή που διαμορφώνεται, με τη σειρά της, από τις κυρίαρχες υλικές σχέσεις που συντελούνται στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας (κυρίαρχος τρόπος και σχέσεις παραγωγής) (Carnoy, 1990, σ. 69· Χρύσης, 2019, σ.σ. 251-252, 258). Τούτο το σχήμα της μαρξικής σκέψης, το οποίο προκρίνει σαφώς την υλικότητα του Κράτους, εξηγεί και τη σχέση του Κράτους με την «κοινωνία των ιδιωτών». Και στην υλιστική αντίληψη του Μαρξ, και φυσικά σε αντίθεση με τις εγγελιανές θεωρήσεις, το Κράτος όχι μόνο δεν στέκεται ως ουδέτερος κριτής των κοινωνικών αντιθέσεων και συγκρούσεων, ως ο ρυθμιστής των «ομαλών» σχέσεων και της συνοχής μεταξύ των μελών του κοινωνικού σχηματισμού, αλλά αποτελεί μέρος αυτών των αντιθέσεων -αντιθέσεων που δημιουργούνται στο πλαίσιο της ατομικής ιδιοκτησίας εντός της εμπορευματικής κοινωνίας- και που τελικά καθορίζεται ο ιστορικός του χαρακτήρας από αυτές (Adam, 2010· Τζαρέλας, 2020, σ. 90-91). Όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζει ο Μαρξ στην Κριτική:

Ποια δύναμη ασκείται λοιπόν από το πολιτικό Κράτος πάνω στην ατομική ιδιοκτησία μέσω του θεσμού της μεταβίβασης στον πρωτότοκο; Αποβλέπει στο να απομονώσει την ατομική ιδιοκτησία από την οικογένεια και την κοινωνία, να την οδηγήσει στην *πραγμάτωση της αφηρημένης αυτόνομης ύπαρξής της*. Τι είναι συνακόλουθα η ισχύς του πολιτικού Κράτους πάνω στην ατομική ιδιοκτησία; Η ίδια η ισχύς της ατομικής ιδιοκτησίας, η ουσία της προωθημένη στην ύπαρξη. Τι μένει στο πολιτικό Κράτος σε αντίθεση με την ουσία αυτή; Η *αυταπάτη* ότι είναι αυτό που καθορίζει ενώ είναι αυτό που καθορίζεται. Εξουδετερώνει βέβαια τη θέληση της *οικογένειας* και της *κοινωνίας* μόνο όμως για δώσει ύπαρξη στη θέληση της ατομικής ιδιοκτησίας που δεν γνωρίζει ούτε οικογένεια ούτε κοινωνία, και για να αναγνωρίσει την ύπαρξη αυτή σαν την ανώτερη ύπαρξη του πολιτικού Κράτους, σαν την ανώτερη ύπαρξη της *Ηθικής ζωής* (Marx, 1978, σ. 144).

Εντούτοις, τίθεται το θέμα ότι αν το Κράτος είναι αποτέλεσμα των κοινωνικών σχέσεων, δημιούργημα της κοινωνίας δηλαδή, πώς οριοθετούνται μέσα σε αυτό οι δομές λειτουργίας του. Και σ' αυτήν ακριβώς τη λειτουργία του αστικού δημοκρατικού κράτους, πέρα από τη φύση της δημοκρατίας, πώς τοποθετούνται λόγου χάρη η νομοθετική και η εκτελεστική εξουσία. Τούτη την αναζήτηση της λειτουργίας των εξουσιών πραγματεύεται, σε πρώιμη έστω φάση, ο Καρλ Μαρξ στην *Κριτική*. Και ακριβώς αυτή η πραγμάτευση μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας σχηματοποιείται κάτω τη σχέση του ίδιου του Κράτους με την «κοινωνία των ιδιωτών»,

τη σχέση δηλαδή του Κράτους με την ατομική ιδιοκτησία (Χρύσης, 2019, σσ. 253-255). Σε αντίθεση με την εξωτερικότητα των σχέσεων στον Χέγκελ, σχέσεις που «χάνονται» μέσα στην άυλη κίνηση του Πνεύματος, στον Καρλ Μαρξ, μέσα στην υλικότητα των συγκεκριμένων σχέσεων, παρατηρούνται εσωτερικές αντιφάσεις που έχουν να κάνουν κυρίως με τις αντιφάσεις στη λειτουργική διαδικασία των εξουσιών, πράγμα το οποίο δυνάμει μπορεί να σημαίνει ότι κάθε κρατικός σχηματισμός μπορεί να φέρει μέσα του τα σπέρματα της καταστροφής του (Marx, 1978, σσ. 92-94· Lefebvre, 1977). Ο Μαρξ, σε αντίθεση με τον Χέγκελ, διακρίνει έναν εγγενώς αντιφατικό χαρακτήρα στη νομοθετική εξουσία, ο οποίος χαρακτήρας έχει να κάνει με την ίδια την (υπερβατική) διαδικασία παραγωγής του δικαίου που συγκροτεί τον πολιτειακό χαρακτήρα του κοινωνικού σχηματισμού από τη μία και από την άλλη με την ταυτόχρονη υπαγωγή -και τελικά υποταγή- της νομοθετικής εξουσίας στις κυρίαρχες σχέσεις του σχηματισμού. Η νομοθετική εξουσία δηλαδή γίνεται εξουσία καθεστωτική. Σημειώνει λοιπόν ο Καρλ Μαρξ σχετικά με την νομοθετική εξουσία στην *Κριτική* (Marx, 1978, σσ. 92-94):

Η σύγκρουση είναι απλή. Η νομοθετική εξουσία είναι η εξουσία οργάνωσης του καθολικού. Είναι η εξουσία του πολιτειακού καθεστώτος, υπερβαίνει όμως το καθεστώς αυτό και το περιέχει.

Από την άλλη όμως πλευρά, η νομοθετική εξουσία είναι εξουσία καθεστωτική. Υπάγεται λοιπόν στο καθεστώς. Το πολιτειακό καθεστώς είναι ο νόμος για τη νομοθετική εξουσία. Έχει δώσει και δίνει συνεχώς νόμους στη νομοθετική εξουσία. Η νομοθετική εξουσία είναι τέτοια μόνο μέσα στα πλαίσια του πολιτειακού καθεστώτος, κι αυτό θα ήταν *hors la loi* αν έβγαινε από το πλαίσια της νομοθετικής εξουσίας. *Voilà la collision*. Στην πρόσφατη ιστορία της Γαλλίας πολλά πράγματα ψαλιδίστηκαν.

Παρ' όλα αυτά, επισημαίνει ο Μαρξ, η νομοθετική εξουσία λόγω του αντιφατικού της χαρακτήρα, σε αντίθεση με την εκτελεστική, διατηρεί σε ένα ορισμένο βαθμό την πολιτική συνείδηση της τάξης που θεωρητικά εκπροσωπούσε, των λαϊκών τάξεων κατά μια έννοια, εκφράζοντας, μέσα στην απατηλότητά της έστω, ένα γενικό (καθολικό) συμφέρον. Τούτη η διαφοροποίηση νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας δεν θα υποστηρίζαμε ότι προκρίνει τη νομοθετική διαδικασία, ως θεσμική έστω εξέλιξη ενός κοινωνικού μετασχηματισμού. Ο Μαρξ δεν σταματά να τονίζει ότι *«η σύγκρουση ανάμεσα στο πολιτειακό καθεστώς και τη νομοθετική εξουσία δεν είναι τίποτα άλλο από μια σύγκρουση του καθεστώτος με τον εαυτό του, αντίφαση στην έννοια του καθεστώτος»*

(Marx, 1978, σ. 96). Ακόμα δηλαδή και για τον νεαρό Μαρξ το Κράτος συνεχίζει να υπάρχει ως όλον, ως ένα σύνολο σχέσεων μέσα στο οποίο ενυπάρχει και αναπαράγεται και η νομοθετική εξουσία, ακόμα και αν αυτή, μέσα από τις αντιφάσεις της, μπορεί να κρατά στο πίσω μέρος του μυαλού της ψήγματα λαϊκότητας (Τζαρέλας, 2020, σ. 98-99). Γι' αυτό άλλωστε και το ζητούμενο, στην πρόιμη σκέψη του Καρλ Μαρξ, δεν βρίσκεται στη διαδικασία συγκρότησης ενός αντιπροσωπευτικού νομοθετικού σώματος ή στην αναζήτηση μιας «ορθής» άσκησης της νομοθετικής εξουσίας, αλλά επί της ουσίας στην πραγματική διάλυση του δεσμού μεταξύ πολιτικού Κράτους και «κοινωνίας των ιδιωτών» (Χρύσης, 2019, σ. 270).

Ως προς την εκτελεστική εξουσία τώρα, η προσέγγιση του νεαρού Μαρξ μέσα από την κριτική των εγγελιανών θέσεων, μοιάζει να στρέφεται σε μια κριτική ανάλυση της γραφειοκρατίας. Τούτο βέβαια δεν είναι απόλυτα αληθές γιατί, ακόμα και στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, η σκέψη του Καρλ Μαρξ εστιάζει επί της ουσίας στις σχέσεις Κράτους και κοινωνίας και όχι στη λειτουργία του Κράτους, στο Κράτος δηλαδή καθαυτό (Lefebvre, 1977, σ. 45). Υπό αυτό το πρίσμα, λοιπόν, γίνεται η κριτική ανάλυση της γραφειοκρατίας από τον Μαρξ και στην οποία επί της ουσίας επιχειρεί να καταδείξει το ψευδές περιεχόμενο της εγγελιανής προσέγγισης της γραφειοκρατίας. Σε αντίθεση, έτσι, με τον εγγελιανό ιδεαλισμό, που βλέπει τη γραφειοκρατία ως υποκείμενο φορέα του καθολικού, ένα σύνολο λόγου χάρη υπαλλήλων που εκφράζουν τα καθολικά συμφέροντα του Κράτους (Τζαρέλας, 2020, σ. 94), ο Μαρξ την αντιμετωπίζει ως μέρος υλικότητων που υπάρχουν εντός του κοινωνικού σχηματισμού. Οι γραφειοκρατικές δομές στο νεαρό Μαρξ, συσχετίζονται με σωματιακούς - συντεχνιακούς φορείς και αποτελούν όχι φορέα του καθολικού αλλά έκφραση του ιδιοτελούς μερικού συμφέροντος (Marx, 1978, σ. 83-84) Χρύσης, 2019, σ. 292-293). Η γραφειοκρατία δηλαδή, όχι μόνο δεν φροντίζει μέσω του συνόλου των υπαλλήλων του Κράτους για το καθολικό «καλό» όπως υποστηρίζει ο Χέγκελ, αλλά, αντιθέτως, συγκροτείται (υλικά, ιδεολογικά και ούτω καθεξής) με τέτοιο τρόπο που να αντιμετωπίζει το Κράτος μέσα από ιεραρχικές σχεδόν δομές, ως «κοινωνία των ιδιωτών». (Τζαρέλας, 2020, σ. 95).

Σημειώνει λοιπόν ο Καρλ Μαρξ στην *Κριτική*:

Η γραφειοκρατία έχει στην κατοχή της την ουσία του Κράτους, την πνευματική ουσία της κοινωνίας· η ουσία αυτή είναι *ατομική ιδιοκτησία* της. Το καθολικό πνεύμα της γραφειοκρατίας είναι το *μυστικό*, το μυστήριο που φυλάγεται από την

ιεραρχία προς τα μέσα και από το χαρακτήρα της σαν κλειστής συντεχνίας προς τα έξω. Το έκδηλο πνεύμα του Κράτους -δηλαδή το νόημα του Κράτους- φαίνεται κατόπιν στη γραφειοκρατία σαν *προδοσία* του μυστηρίου της. [...] Σε ό,τι αφορά τον γραφειοκράτη παρμένο χωριστά, ο σκοπός του Κράτους μετατρέπεται σε ιδιωτικό σκοπό, *κινήγι των ανωτέρων πόστων, σταδιοδρόμηση*. Θεωρεί καταρχήν την πραγματική ζωή σαν υλική ζωή, γιατί το πνεύμα της ζωής αυτής έχει στη γραφειοκρατία την ύπαρξή του δι' εαυτή. Είναι λοιπόν αναπόφευκτη η τάση της γραφειοκρατίας να κάνει τη ζωή όσο το δυνατόν περισσότερο υλική.

Αυτή, λοιπόν, η λειτουργία της γραφειοκρατίας, ως «φορμαλισμός του Κράτους», αποπνέει μια μυστηριακή εικόνα, ένα θεολογικό πνεύμα, ενώ ταυτόχρονα οι ίδιοι οι γραφειοκράτες λειτουργούν ως θεολόγοι του κρατικού σχηματισμού (Χρύσης, 2019, σ. 295). Τούτη όμως η εικόνα, η οποία θα μπορούσε να περιγράψει με ένα φιλοσοφικό τρόπο τη γραφειοκρατία, αποτελεί μια λειτουργική διαδικασία υλικότητων και δομών, οι οποίες ιεραρχούνται με αυστηρά θεολογικό τρόπο (στέκει μια ιεραρχία της γνώσης στη συγκρότησή της) και διασφαλίζουν την αναπαραγωγή των κυρίαρχων υλικών, πολιτικών και ιδεολογικών συνθηκών του κρατικού σχηματισμού (Τζαρέλας, 2020, σ. 97).

Ο τρόπος που στέκεται κριτικά ο νεαρός Μαρξ απέναντι στη γραφειοκρατία, μέσα από την υλιστική οπτική δηλαδή των σχέσεων κράτους και κοινωνίας, αλλά κυρίως απέναντι στις λειτουργίες τόσο της νομοθετικής όσο και της εκτελεστικής εξουσίας, δηλώνει εκ των πραγμάτων μια αγωνία, αλλά και μια στόχευση για την ίδια τη λειτουργία της δημοκρατίας. Στην σκέψη του νεαρού Μαρξ, η οποία δεν έχει φτάσει ακόμα στην ύστερη φάση της κομμουνιστικής απελευθέρωσης, η δημοκρατία δεν μπορεί να παρά να κινείται προς μια κατεύθυνση συλλογικής αυτοθέσμησης και αυτοεξέλιξης (Χρύσης, 2019, σ. 224). Η άποψη δηλαδή του Μαρξ για την δημοκρατία βρίσκεται σε αντίθετη οπτική από τις απατηλότητες της αστικής δημοκρατίας. Η συλλογική αυτοθέσμηση μιας δημοκρατικής κοινωνίας περνά μέσα από τη μετατροπή της εκλογικής διαδικασίας σε απευθείας σχέση υποκειμένων και αντικειμένων και όχι απλά και μόνο ως αντιπροσώπευση σε έναν κρατικό σχηματισμό όπου δομείται κάτω από τις κυρίαρχες σχέσεις των υλικών-πραγματικών συμφερόντων της κοινωνία των ιδιωτών. Όπως σημειώνει ο Μαρξ στην Κριτική:

Είναι συνεπώς αυτονόητο ότι η *εκλογή* αποτελεί το κύριο πολιτικό αίτημα της πραγματικής κοινωνίας. Μόνο με το δικαίωμα ψήφου όσο και τις εκλογιμότητες *χωρίς περιορισμούς* η κοινωνία-των-ιδιωτών πραγματικά υψώνεται στην

αφαίρεσή της, στην πολιτική *ύπαρξη* σαν στην αυθεντική, καθολική και ουσιαστική της *ύπαρξη*. Η εκπλήρωση όμως αυτής της αφαίρεσης ταυτόχρονα συνιστά και την εξάλειψή της. Θέλοντας με πραγματικό τρόπο την *πολιτική* της *ύπαρξη* σαν την *αληθινή* της *ύπαρξη*, η κοινωνία-των-ιδιωτών έχει ταυτόχρονα θέσει σαν μη-ουσιώδη τη διαφορετική προς την πολιτική της οντότητα ιδιωτική της *ύπαρξη*: μαζί με τον όρο της διάκρισης πέφτει και ο άλλος, ο αντίθετός του. Η *εκλογική μεταρρύθμιση* είναι λοιπόν μέσα στα πλαίσια του αφηρημένου πολιτικού Κράτους η απαίτηση της διάλυσής του, αλλά ταυτόχρονα και της διάλυσης της κοινωνίας-των-ιδιωτών (Marx, 1978, σ. 167)

Και ακριβώς το παραπάνω απόσπασμα από την *Κριτική*, θα μπορούσε να δηλώνει και μια πρόιμη αντίληψη για τον κομμουνιστικό μετασχηματισμό, τουλάχιστον όπως τον έχει ο νεαρός Μαρξ στο μυαλό του, έναν μετασχηματισμό που εμπεριέχει τελικά τον μαρασμό και τη διάλυση του πολιτικού Κράτους και συνεπακόλουθα (ή ταυτόχρονα) και της κοινωνίας των ιδιωτών. Ο μαρασμός και η διάλυση του αστικού Κράτους, η διάλυση της αστικού κοινωνικού σχηματισμού γενικότερα, ασφαλώς και χρειάζεται ένα υποκείμενο-εκφραστή αυτού του μετασχηματισμού. Ένα υποκείμενο που να εμπεριέχει -που θα εκφράζει για να είμαστε πιο σαφείς- τους πραγματικούς όρους της κοινωνικής μεταβολής. Τούτο υποκείμενο αναφέρεται από τον Καρλ στην *Εισαγωγή*⁴ της *Κριτικής* ως το προλεταριάτο: «*Η διάλυση αυτής της κοινωνίας, πραγματοποιήσιμη σε μια επιμέρους τάξη, είναι το προλεταριάτο*» (Marx, 1978, σ. 30).

Η παραπάνω πρόιμη αντίληψη για τον κοινωνικό μετασχηματισμό ξεκινά να σχηματοποιείται ακόμη περισσότερο στο κείμενο του *Εβραϊκού Ζητήματος* το οποίο ο Καρλ Μαρξ ξεκινά να γράφει μετά την *Κριτική*. Αν και το συγκεκριμένο κείμενο παραμένει στο πεδίο των μερικών φιλοσοφικών αναζητήσεων του Μαρξ, εντούτοις η υλιστική θεωρητική προσέγγιση γίνεται ακόμη πιο ορατή, μέσα από την πολιτική χειραφέτηση του ατόμου από τις θεολογικές δεισιδαιμονίες και κυρίως το πέρασμα από τον δημοκρατικό ριζοσπαστισμό στην κομμουνιστική αντίληψη και τον ιστορικό υλισμό.

---

4 Η *Εισαγωγή* στην *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου* γράφτηκε από τον Καρλ Μαρξ από τα τέλη του 1843 μέχρι τον Γενάρη του 1844, δηλαδή μετά το καθαυτό κείμενο της *Κριτικής*, όσο και το κείμενο του *Εβραϊκού Ζητήματος* (Marx, 1978, σ. 31).

2.3. Η σχέση Κράτους, Θρησκείας και ανθρώπινης χειραφέτησης στο κείμενο του Εβραϊκού Ζητήματος

Το Εβραϊκό Ζήτημα γράφτηκε από τον Καρλ Μαρξ το φθινόπωρο του 1843 και αποτελεί κριτική σε δυο γραπτά κείμενα του Μπρούνο Μπάουερ. Στα κείμενα αυτά, και σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις του Μπάουερ, ο Μαρξ προσεγγίζει το εβραϊκό ζήτημα ως μέρος της σχέσης κράτους και κοινωνίας των ιδιωτών αλλά και της ανθρώπινης πολιτικής χειραφέτησης γενικότερα (Τζαρέλας, 2020, σ. 72). Το συγκεκριμένο κείμενο δηλαδή βρίσκεται σε συνέχεια των θεωρήσεων που αναπτύσσει στην *Κριτική*. Στο *Εβραϊκό Ζήτημα* ο Μαρξ στέκεται κριτικά τόσο στη θρησκεία και το χριστιανικό κράτος όσο και στην πολιτική διαδικασία χειραφέτησης αλλά και τον ιδεαλιστικό χαρακτήρα του κράτους ως ψευδή καθολικότητα, αντιτείνοντας στις θεωρήσεις αυτές τον υλικό χαρακτήρα του Κράτους, τις πραγματικές-υλικές σχέσεις δηλαδή που αναπτύσσονται στην κοινωνία των ιδιωτών και που τελικά είναι αυτές που μορφοποιούν και διαμορφώνουν το ίδιο το πολιτικό Κράτος (Τζαρέλας, 2020, σ. 72-73). Θα πρέπει βέβαια να έχουμε υπ' όψιν μας ότι και στο κείμενο του *Εβραϊκού Ζητήματος* η μαρξική σκέψη συνεχίζει να αναπτύσσεται μέσα στο πλαίσιο μιας «φουέερμαχιακής γλώσσας». Εντούτοις, όμως, ο (πρώιμος έστω) υλιστικός χαρακτήρας της σκέψης του Μαρξ μοιάζει να θέλει να υπερκεράσει τούτες τις νεανικές ιδεαλιστικές επιρροές, δηλαδή τη «φουέερμαχιακή γλώσσα» (Althusser, 2015, σ. 96-97).

Εστιάζοντας τώρα στο κείμενο του *Εβραϊκού Ζητήματος*, ο Μαρξ υποστηρίζει ότι με τον διαχωρισμό Κράτους και Εκκλησίας δεν επέρχεται η πραγματική απελευθέρωση παρά μόνο χειραφέτηση. Κι ακριβώς γι' αυτό τον λόγο η πολιτική χειραφέτηση που παράγει ο παραπάνω διαχωρισμός δεν συνιστά μια πραγματική και δίχως αντιφάσεις ανθρώπινη απελευθέρωση (Lebeuvre, 1977, σ. 15· Ρόσι, 2006, σ. 21). Υπογραμμίζει λοιπόν ο Καρλ Μαρξ:

Η πολιτική χειραφέτηση του εβραίου, του χριστιανού και γενικά του θρήσκου ανθρώπου, είναι η χειραφέτηση του κράτους από τον ιουδαϊσμό, τον χριστιανισμό, τη θρησκεία γενικά. Το κράτος με τη μορφή του, με τον τρόπο που προσιδιάζει στην ουσία του, χειραφετείται σαν κράτος από την θρησκεία, όταν χειραφετείται από την κρατική θρησκεία, δηλαδή όταν το κράτος σαν κράτος δεν πρεσβεύει καμιά θρησκεία, όταν το κράτος αναγνωρίζει, αντίθετα, τον εαυτό του σαν κράτος. Η πολιτική χειραφέτηση από τη θρησκεία δεν είναι η τελειωτική, δίχως

αντιφάσεις, χειραφέτηση από τη θρησκεία, γιατί η πολιτική χειραφέτηση δεν είναι ο τελειωτικός, δίχως αντιφάσεις, τρόπος της ανθρώπινης χειραφέτησης (Μαρξ, 2006, σ. 71).

Ο Μαρξ υποστηρίζει ότι η πολιτική ελευθερία είναι ουσιαστικά περιορισμένη και ελλιπής, καθώς το κράτος μπορεί να απελευθερώνεται από έναν περιορισμό, την θρησκεία δηλαδή, αλλά τούτο δεν σημαίνει ότι απελευθερώνεται και ο άνθρωπος, ότι συντελείται δηλαδή μια πραγματική πολιτική χειραφέτηση του ατόμου (Ρόσι, 2006, σσ. 21-22). Κι επειδή, λόγου χάρη, ένα κράτος μπορεί να έχει χειραφετηθεί από τον θρησκευτικό του χαρακτήρα, αλλά ταυτόχρονα ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας να συνεχίζει να θρησκεύεται στο πλαίσιο της ιδιωτικής του ζωής, γι' αυτό το λόγο η σχέση μεταξύ του χειραφετημένου κράτους και της θρησκείας δεν είναι παρά μια σχέση μεταξύ των ανθρώπων που το απαρτίζουν και της θρησκείας (Levebnre, 1977, σ. 15). Κι ακριβώς επειδή το κράτος δεν ταυτίζεται με την κοινωνία, με τους ανθρώπους, η θρησκευτική του απελευθέρωση δεν συνεπάγεται και απελευθέρωση της κοινωνίας. Αντιθέτως, υποστηρίζει ο Μαρξ, ο άνθρωπος συνεχίζει να είναι θρήσκος στην καθημερινότητά του, επειδή γίνεται άθεος μέσω μιας κρατικής μεσολάβησης. Εγκολπώνεται δηλαδή έναν κρατικό αθεϊσμό, ενώ ο ίδιος στην πραγματικότητα, στον ιδιωτικό του βίο, παραμένει δέσμιος της θρησκείας. (Levebnre, 1977, σ. 15· Τζαρέλας, 2020, σ. 72):

Το κράτος μπορεί έτσι να έχει χειραφετηθεί από τη θρησκεία, ακόμη και όταν η *συντριπτική πλειοψηφία* είναι θρήσκα. Και η συντριπτική πλειοψηφία δεν παύει να είναι θρήσκα επειδή είναι *ιδιωτικά* θρήσκα (Μαρξ, 2006, σ. 72).

Η παραπάνω αντίφαση που δημιουργείται μέσα από την χειραφέτηση του κράτους από τη θρησκεία και την παράλληλη μεταβίβασή της στην ιδιωτική σφαίρα της κοινωνίας, είναι επί της ουσίας η αντίφαση ανάμεσα στον πραγματικό πολίτη και τον ιδεατό πολίτη. Και τούτη η αντίφαση δεν λύνεται με την αναγωγή του κράτους σε μια επίπλαστη καθολικότητα, καθώς κάτι τέτοιο δημιουργεί μια νέα αντινομία, αλλά με την ανάδυση (και κατάργηση τελικά) των υλικοτήτων που διαπερνούν την πραγματική ζωή και που εν τέλει σχηματοποιούν τον κοινωνικό σχηματισμό (Τζαρέλας, 2020, σ. 73). Άρα το ζήτημα που προκύπτει μέσα από τη σχέση θρησκείας και ατόμου, θρησκευόμενου ατόμου και πολίτη -σαν να ζει το άτομο μια διπλή ζωή, μια γήινη και μια επουράνια-, εντάσσεται ακριβώς μέσα στο ζήτημα των υλικών/πραγματικών σχέσεων που προκύπτουν από τη σχέση του πολίτη με την

εμπορευματική κοινωνία (κοινωνία των ιδιωτών). Η σχέση δηλαδή μεταξύ πολίτη και ιδιώτη εντός του κυρίαρχου κρατικού σχηματισμού. (Levebnre, 1977, σ. 15· Ρόσι, 2006, σ. 23). Σημειώνει λοιπόν ο Μαρξ στην κριτική του στον Μπάουερ για το εβραϊκό ζήτημα:

Η σύγκρουση στην οποία βρίσκεται ο άνθρωπος, σαν οπαδός μιας *ιδιαίτερης* θρησκείας, με τον εαυτό του ως πολίτης και με τους άλλους ανθρώπους σαν μέλη της κοινότητας, ανάγεται στην εγκόσμια διάσπαση μεταξύ του *πολιτικού κράτους* και της *κοινωνίας των ιδιωτών*. [...] Η διαφορά ανάμεσα στον θρήσκο άνθρωπο και τον πολίτη είναι η διαφορά ανάμεσα στον έμπορο και τον πολίτη, ανάμεσα στον γαιοκτήμονα και τον πολίτη, ανάμεσα στο *ζωντανό άτομο* και τον *πολίτη*. Η αντίφαση στην οποία βρίσκεται ο θρήσκος άνθρωπος με τον πολιτικό άνθρωπο, είναι η ίδια αντίφαση στην οποία βρίσκεται ο *bourgeois* με τον *citoyen*, και το μέλος της κοινωνίας των ιδιωτών με την *πολιτική λεοντή* του. [...] Αυτή η γήινη σύγκρουση, στην οποία τελικά ανάγεται το εβραϊκό ζήτημα, τη σχέση του πολιτικού κράτους με τις προϋποθέσεις του, είτε αυτές είναι υλικά στοιχεία, όπως η ατομική ιδιοκτησία κτλ., είτε πνευματικά, όπως η μόρφωση και η θρησκεία, τη σύγκρουση αυτή ανάμεσα στο *γενικό συμφέρον* και το *ιδιωτικό συμφέρον*, το σχίσμα μεταξύ του *πολιτικού κράτους* και της *κοινωνίας των ιδιωτών*, αυτές τις εγκόσμιες αντιθέσεις, ο Μπάουερ τις αφήνει να υφίστανται, ενώ κάνει πολεμική ενάντια στη *θρησκευτική* τους έκφραση. (Μαρξ, 2006, σσ. 76-77).

Ο Μαρξ δηλαδή, αποσπά την κριτική της θρησκείας από το πεδίο της θεολογίας και την εντάσσει στο πεδίο της πολιτικής κριτικής, της κριτικής στο κράτος και στην κοινωνία των ιδιωτών. Η θρησκεία, λοιπόν, όπως και το κράτος, υπάρχουν μέσα σε ένα πλαίσιο υλικότητων και σ' αυτό το πλαίσιο οφείλουν να αναλυθούν (Τζαρέλας, 2020, 74). Τούτο σημαίνει ότι η κριτική του Μαρξ αποκτά ολιστικά χαρακτηριστικά, γι' αυτό και δεν στοχεύει σε μερικότητες αλλά καταφέρεται εναντίον της ίδιας της πολιτικής ζωής και στην οποία διαφαίνεται τόσο ο επίπλαστος χαρακτήρας των δικαιωμάτων μέσα στο αστικό κράτος όσο και η αλλοτριωμένη εικόνα του ανθρώπου μέσα στις κυρίαρχες δομές της κοινωνίας των ιδιωτών (Levebnre, 1977, σ. 19-21). Τούτες οι σχέσεις που μεταβάλουν την ανθρώπινη ύπαρξη και την καθιστούν αλλότρια ύπαρξη, δεν μπορούν να εξηγηθούν μέσα από θεολογικές προτάσεις, παρά μόνο μέσα από τον υλικό τους χαρακτήρα. Από τη πραγματική σχέση δηλαδή του πολιτικού κράτους με την κοινωνία των ιδιωτών, δηλαδή από την ουσία της πολιτικής χειραφέτησης (Ρόσι, 2006, σ. 24). Πιο συγκεκριμένα σημειώνει ο Καρλ Μαρξ:

Πριν απ' όλα, διαπιστώνουμε το γεγονός ότι τα λεγόμενα δικαιώματα του ανθρώπου, τα *droits de l' homme*, σε διάκριση από τα *droits du citoyen*, δεν είναι τίποτα άλλο παρά τα δικαιώματα του μέλους της *κοινωνίας των ιδιωτών*, δηλαδή του εγωιστή ανθρώπου, του χωρισμένου από τον άνθρωπο και την κοινότητα. [...] Η ελευθερία είναι επομένως το δικαίωμα να κάνει και να ασκεί κανείς καθετί που δεν βλάπτει τον άλλο. Το όρια, που μέσα τους ο καθένας μπορεί να κινείται *αζημίωτα* για τον άλλο, καθορίζονται με νόμο όπως τα όρια που χωρίζουν δύο χωράφια καθορίζονται μ' ένα φράκτη. Πρόκειται για την ελευθερία του ανθρώπου ως μονάδα απομονωμένης και αποτραβηγμένης στον εαυτό της. [...] Το δικαίωμα όμως του ανθρώπου στην ελευθερία δεν βασίζεται στη σύνδεση του ανθρώπου με τον άνθρωπο, αλλά αντίθετα στην απομόνωση του ανθρώπου από άνθρωπο. Είναι το δικαίωμα αυτής της απομόνωσης, το δικαίωμα του *περιορισμένου*, του κλεισμένου στον εαυτό του άνθρωπο (Μαρξ, 2006, σσ. 91-92).

Η παραπάνω πρόταση δίνει μια σχετική εικόνα για τη νομική ικανότητα του κράτους να αφαιρεί ή να προασπίζει δικαιώματα, ακριβώς μέσα στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών. Και ακριβώς επειδή διατηρεί (ή προσπαθεί να διατηρεί) το *status quo* του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού, προασπίζει μέσα σε ένα συγκεκριμένο πεδίο υλικών/πραγματικών συμφερόντων το κυρίαρχο δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας. (Τζαρέλας, 2020, σ. 79).

Γενικότερα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, στο κείμενο του Εβραϊκού Ζητήματος, ο νεαρός ακόμη Καρλ Μαρξ, αποκαλύπτει, με ακόμη πιο σαφή και ξεκάθαρο τρόπο από ότι στην *Κριτική*, τις ανταγωνιστικές σχέσεις της κοινωνίας των ιδιωτών και ανάγει το Κράτος μέσα στις σχέσεις αυτές. Οι σχέσεις αυτές δεν είναι παράγωγα μιας Ιδέας, αλλά, αντιθέτως, είναι σχέσεις που αναπτύσσονται σε ένα πεδίο υλικότητων, αναδεικνύοντας παράλληλα και την αντιφατικότητα του «ιδεαλιστικού σχήματος» κράτους και κοινωνίας των ιδιωτών.

2.4. Εν κατακλείδι

Συνοψίζοντας τις παρατηρήσεις μας στις προσεγγίσεις του νεαρού Μαρξ σχετικά με το Κράτος θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τα εξής: καταρχάς ο Καρλ Μαρξ της συγκεκριμένης περιόδου (μέχρι και το κείμενο του Εβραϊκού Ζητήματος, στα τέλη του 1843 δηλαδή) μοιάζει ακόμα να βρίσκεται κάτω από τις φιλοσοφικές επιρροές του Φόιερμπαχ. Τούτο δεν γίνεται τόσο ορατό στη μεθοδολογία που ακολουθείται ή μέσα από τις θεωρητικές προσεγγίσεις, όσο στη γλώσσα που

χρησιμοποιεί ο Μαρξ, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσει τις κριτικές του τοποθετήσεις και θέσεις. Απ' την άλλη, όμως, μεριά, η κριτική του Μαρξ στα περισσότερα, αν όχι σε όλα, κείμενα της περιόδου εκκινεί από υλιστικές θέσεις (Althusser, 2015, 94).

Ο τρόπος με τον οποίο αναδεικνύει το πεδίο των υλικότητων μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και δρα το αστικό κράτος, οι υλιστικές/πραγματικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ του κράτους αυτού και της εμπορευματικής κοινωνίας (κοινωνία των ιδιωτών), καθώς και η αναγωγή των ιδεολογικών μηχανισμών (θρησκεία κ.τ.λ.) στην υλική ζωή, οριοθετούν την ουσία της μαρξικής σκέψης πέρα από τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό των παλιών επιρροών του (Ρουσσώ, Χέγκελ, Φόιερμπαχ, Μπάουερ κ.ο.κ.). Αυτό, όμως, σημαίνει μια δεδομένη μετατόπιση που αφήνει κατά μέρος την ιδεαλιστική περίοδο του Μαρξ. Μπορούμε να δεχτούμε αυτή την παραδοχή αρκεί να ακολουθήσουμε την ίδια τη μαρξική θέση (όπως και του Ένγκελς) η οποία θέλει το έργο τους μετά το 1845 να οριοθετείται μέσα από τις υλιστικές και επιστημονικές προσεγγίσεις (Κορς, 1981, σ. 29) και όχι από τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του 1840.

3. Η μαρξική προσέγγιση του κράτους στα χρόνια της «ωρίμανσης»

3.1. Η σταδιακή μετατόπιση της μαρξικής οπτικής και η υλικότητα του κράτους σε κείμενα του 1844

Ακολουθώντας τη μαρξική παραδοχή ότι τα κείμενα που ακολουθούν μετά το 1845 χαρακτηρίζονται από μια υλιστική και επιστημονική προσέγγιση, δηλαδή ως μη φιλοσοφικά (Κορς, 1981, σ. 29), θα μπορούσαμε να ορίσουμε τα συγκεκριμένα κείμενα ως έργα τομής της μαρξικής σκέψης (Althusser, 2015, σ. 58), αρχής γενομένης από τα κείμενα της *Γερμανικής Ιδεολογίας* (1845), έργο το οποίο γράφεται σε συνεργασία με τον Φρίντριχ Ένγκελς. Ήδη όμως, ένα χρόνο πριν ο Μαρξ είχε «προειδοποιήσει» για αυτή τη... μετατόπιση, τόσο με τα Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844, όσο και με τα κείμενα της Αγίας Οικογένειας που επίσης συγγράφει μαζί με τον Ένγκελς -τα πρώτα κείμενα για την ακρίβεια που συγγράφουν μαζί- τα οποία θα δημοσιευτούν αρχές του 1845. Τούτη η μετατόπιση των ενδιαφερόντων της μαρξικής σκέψης, το πέρασμα δηλαδή από τον εγγελιανό και φοϋερμπαχικό ιδεαλισμό, στον ιστορικό υλισμό, συμπαρέσυρε, εκ των πραγμάτων, και τον τρόπο με τον οποίο ο Μαρξ βλέπει το αστικό κράτος (Jessor, 1978). Τούτο που σταδιακά μετατοπίζει την μαρξική σκέψη, ίσως και με την συμβολή του Ένγκελς, σταδιακά είναι η αντίληψη μιας κοινωνικής δυναμικής με τη μορφή της ταξικής πάλης, η οποία μετασχηματίζει, ή επαναπροσδιορίζει για να είμαστε πιο ακριβείς, την έννοια του κράτους ως ταξικό θεσμό (Carnoy, 1990, σ. 71).

Η παραπάνω μετατόπιση είχε ήδη προαναγγελθεί στα *Χειρόγραφα* του 1844, όταν και πραγματώθηκε στη μαρξική σκέψη η συνάντηση της Φιλοσοφίας με την Πολιτική Οικονομία, κυρίως μέσα από την ανάλυση και την οριοθέτηση της έννοιας της αλλοτριωμένης εργασίας (Althusser, 2015, σ. 225-226). Στον επίλογο του πρώτου Χειρογράφου ο Μαρξ έδινε με ιδιαίτερα αποκαλυπτικό τρόπο τις σχέσεις αλλοτριωμένες σχέσεις που αναδύονται στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας, σχέσεις που καθιστούν αλλοτριωμένη στο σύνολό της την εργασία απέναντι στον εργάτη, τόσο δηλαδή κατά τη διαδικασία της παραγωγής όσο και σε σχέση με το παραγόμενο προϊόν, αλλά που εντέλει καθιστούν αλλοτριωμένη και την ίδια την

κοινωνική δραστηριότητα, δηλαδή τον ίδιο τον άνθρωπο στις καθημερινές του σχέσεις (Μαρξ, 1975, σσ. 105-106). Και είναι αυτή ακριβώς η μαρξική θέση, που υποτάσσει την έννοια της αλλοτρίωσης στην υλικότητα των σχέσεων παραγωγής, άρα και των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων. Τούτος όμως ο υλισμός που υπονοείται, υποτάσσει πλέον το κράτος στο πεδίο των συμφερόντων και της ατομικής ιδιοκτησίας, αναδεικνύει τη ματαιότητα των (όποιων) αντιστάσεων του και το καθιστά (πρώιμα έστω) ταξικό θεσμό, ακριβώς γιατί οι οικονομικές (κεφαλαιοκρατικές) σχέσεις που αναπτύσσονται σταδιακά, γίνονται κυρίαρχες εντός του. Γράφει λοιπόν ο Μαρξ στο δεύτερο Χειρόγραφο, ενώ πραγματεύεται τον κοινωνικό μετασχηματισμό σε σχέση με την ατομική ιδιοκτησία:

Η πραγματική πορεία της ανάπτυξης (σαν παρένθεση εδώ) οδηγεί αναγκαστικά στη νίκη του κεφαλαιοκράτη, δηλαδή της ανεπτυγμένης ατομικής ιδιοκτησίας, πάνω στην υποανάπτυκτη, ανώριμη ατομική ιδιοκτησία, πάνω στον γαιοκτήμονα. Με τον ίδιο τρόπο η κίνηση θριαμβεύει πάνω στην ακινησία, η ανοικτή και ευσυνείδητη ευτέλεια πάνω στην κρυμμένη και ανεπίγνωστη ευτέλεια, η πλεονεξία πάνω στις απολαύσεις, το ομολογουμένως ανήσυχο και εύστροφο εγωιστικό συμφέρον της διαφώτισης πάνω στο παροχικό εφησυχασμένο, άτεχνο, νωθρό και εξαπατημένο εγωιστικό συμφέρον της δεισιδαιμονίας, όπως ακριβώς το χρήμα πρέπει να θριαμβεύσει πάνω στις άλλες μορφές της ατομικής ιδιοκτησίας.

Τα κράτη που προαισθάνονται τον κίνδυνο από την ανοχή απέναντι στη πλήρη ανάπτυξη της ελεύθερης βιομηχανίας, της καθαρής ηθικής, και του εμπορίου που ενθαρρύνει τη φιλία μεταξύ των λαών, προσπαθούν -μολονότι εντελώς μάταια- να σταματήσουν την κεφαλαιοποίηση της γαιοκτησίας.

Η γαιοκτησία, σε διάκριση από το κεφάλαιο, είναι ατομική ιδιοκτησία, κεφάλαιο που μαστίζεται ακόμα από τοπικές και πολιτικές προκαταλήψεις, που δεν αναδύθηκε ακόμα απόλυτα από την εμπλοκή τους με τον κόσμο τους, ώστε να κατασταλάξει στον δικό της κόσμο. Είναι κεφάλαιο που δεν είναι ακόμη ολοκληρωτικά ανεπτυγμένο. Στη πορεία της διαμόρφωσής του σε μια παγκόσμια κλίμακα πρέπει να κατακτήσει την αφηρημένη του, δηλαδή την καθαρή του έκφραση (Μαρξ, 1975, σσ. 114-115).

Το συγκεκριμένο απόσπασμα είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό για τους νόμους της ιστορικής κίνησης και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Και είναι ακριβώς αυτοί οι μετασχηματισμοί που εντάσσουν/υποτάσσουν τελικά τα κράτη στην (πολύπλοκη) υλικότητα των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών σχέσεων. Τούτο

μοιάζει να γίνεται ακόμη πιο σαφές τόσο στα κείμενα της *Αγίας Οικογένειας*⁵ -στα οποία οι Μαρξ & Ένγκελς ασκούν μια συνολική κριτική στη νεοεγγελιανή φιλοσοφία που αποστασιοποιείται από την υλική βάση της κοινωνίας (Κορς, 1981, σσ. 63-65), από τις υλικές πραγματικότητες δηλαδή, παρουσιάζοντας την ιστορική κίνηση ως αποτέλεσμα νοητικών δράσεων- όσο και σε διάσπαρτα άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά της περιόδου (1844). Σε ένα τέτοιο κείμενο, το οποίο δημοσιεύεται στην παρισινή εφημερίδα *Εμπρός*⁶ το καλοκαίρι του 1844, ο Μαρξ είναι ιδιαίτερα περιγραφικός για τη λειτουργική «ικανότητα» του αστικού κράτους της περιόδου. Σημειώνει λοιπόν:

Από την *πολιτική σκοπιά*, το κράτος και η *διαρρύθμιση της κοινωνίας* δεν είναι δυο διαφορετικά πράγματα. Το κράτος είναι η διαρρύθμιση της κοινωνίας. Από τη στιγμή που το κράτος παραδέχεται την ύπαρξη κοινωνικών δυσχερειών, τις αναζητά είτε σε *φυσικούς νόμους* τους οποίους δεν μπορεί να διατάξει καμιά ανθρώπινη δύναμη, είτε στον ιδιωτικό βίο, ο οποίος είναι ανεξάρτητος από αυτό, είτε στις *δυσλειτουργίες της διοίκησης*, η οποία εξαρτάται από αυτό. [...] Το κράτος δεν μπορεί να άρει την αντίφαση μεταξύ του προορισμού και της καλής βούλησης της διοίκησης αφενός και των μέσων, όπως και της ικανότητάς της αφετέρου, χωρίς να άρει τον εαυτό του, διότι βασίζεται σ' αυτή την αντίφαση. Βασίζεται στην αντίφαση μεταξύ του *δημόσιου* και του *ιδιωτικού βίου*, στην αντίφαση μεταξύ των *γενικών συμφερόντων* και των *ιδιαιτέρων συμφερόντων*. Η *διοίκηση* θα πρέπει λοιπόν να περιοριστεί σε μια *τυπική και αρνητική δραστηριότητα*, διότι εκεί όπου αρχίζει ο αστικός βίος και η εργασία του, εκεί ακριβώς έχει σταματήσει η δύναμη της διοίκησης. Μάλιστα απέναντι στις συνέπειες που πηγάζουν από τη μη κοινωνική φύση αυτού του αστικού βίου, αυτής της ατομικής ιδιοκτησίας, αυτού του εμπορίου, αυτής της βιομηχανίας αυτής της αμοιβαίας λεηλασίας των διάφορων αστικών κύκλων, απέναντι σε αυτές τις συνέπειες η *αδυναμία* είναι ο φυσικός νόμος της διοίκησης. Διότι αυτός ο

5 Ο υλισμός του Μαρξ στα κείμενα της Αγίας Οικογένειας έχει ήδη μορφοποιηθεί σε βαθμό που να έχει αφήσει οριστικά πίσω του τα εγγελιανά δάνεια. Όπως υπογραμμίζει ο Καρλ Κορς: «Από το 1844 κιόλας ο Μαρξ έγραφε στην Αγία Οικογένεια: «Οι κομμουνιστές εργάτες ξέρουν καλά πως η ιδιοκτησία, το κεφάλαιο, το χρήμα, η μισθωτή εργασία δεν είναι απλώς ιδεαλιστικές φαντασίες αλλά πολύ πρακτικά και πολύ αντικειμενικά προϊόντα που πρέπει να ξεπεραστούν με πρακτικό και αντικειμενικό τρόπο έτσι ώστε ο άνθρωπος να μπορεί να γίνει άνθρωπος, όχι απλώς στη σκέψη και στη συνείδηση αλλά στην (κοινωνική) ύπαρξή του και στη ζωή του»» (Κορς, 1981, σσ. 63-64).

6 Το κείμενο του Καρλ Μαρξ, δημοσιεύτηκε στο 63^ο τεύχος της παρισινής εφημερίδα *Εμπρός* τον Αύγουστο του 1844, με τίτλο: «Κριτικές Σημειώσεις στο περιθώριο για το Άρθρο “Ο Βασιλιάς της Πρωσίας και η Κοινωνική Μεταρρύθμιση. Από έναν Πρώσο” (*Εμπρός!*, τευχ. 60)» (Marx, 2014, σ. 343).

κατακερματισμός, αυτή η χυδαιότητα, αυτή η δουλεία της αστικής κοινωνίας είναι το φυσικό θεμέλιο στο οποίο βασίζεται το σύγχρονο κράτος, όπως η αστική κοινωνία της δουλείας ήταν το φυσικό θεμέλιο στο οποίο βασιζόταν το αρχαίο κράτος (Marx, 2014, σ. 351)

Το παραπάνω απόσπασμα είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό για τη μετατόπιση της μαρξικής άποψης για το κράτος και προλογίζει κατά μια έννοια την νέα υλιστική οπτική για το κράτος (και όχι μόνο), όπως αυτό φαίνεται με πιο ξεκάθαρο τρόπο στα κείμενα της *Γερμανικής Ιδεολογίας*. Το κράτος δεν είναι πλέον η κοινότητα (με όλο το πλαίσιο υλικότητων που τη χαρακτηρίζει) των νεανικών κειμένων αλλά ένας ταξικός θεσμός που προκύπτει μέσα από την αντίφαση του μερικού (ατομικού) και του γενικού συμφέροντος των ανθρώπων (O'Kane, 2014). Η κοινότητα δηλαδή γίνεται κράτος, το οποίο σταδιακά απομακρύνεται από το άτομο αλλά και την κοινότητα ως γενικό συμφέρον, αλλά και την ίδια στιγμή στηρίζεται και ορίζεται μέσα από διασυνδέσεις με ιδιαίτερες ομάδες συμφερόντων εντός του καπιταλιστικού σχηματισμού και οι οποίες εντέλει προσδιορίζονται από τον καταμερισμό -τον χυδαίο καταμερισμό όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μαρξ- της εργασίας (Carnoy, 1990, σ. 71). Έτσι, ακόμα κι αν θεωρούσαμε ότι ο Μαρξ δεν είναι ενάντια σε ένα μεταρρυθμιστικό πλαίσιο εντός του κρατικού σχηματισμού για λόγους αρχής -και πιθανώς να μην ήταν στον συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο- εντούτοις πίστευε απόλυτα, και φυσικά σε αντίθεση με τον Χέγκελ, ότι το κράτος δεν μπορεί να άρει την κοινωνική αδικία, όχι υποχρεωτικά γιατί αυτό θα ήταν κάτω από τον έλεγχο της αστικής κυριαρχίας, αλλά γιατί θα έπρεπε να άρει τον εαυτό του, θα έπρεπε, κατά μια έννοια, να... «αυτοκτονήσει». Το κράτος δηλαδή δεν μπορεί να άρει τον χωρισμό του από την κοινωνία χωρίς να άρει την ίδια του την ύπαρξη (Φαράκλας, 2018, σσ. 73-74).

3.2. Η τομή της Γερμανικής Ιδεολογίας και ο μαρξισμός του κράτους στην κομμουνιστική κοινωνία

Οι παραπάνω παραδοχές κατά κάποιο τρόπο συστηματοποιούνται, κάτω από ένα υλιστικό πλαίσιο, στα κείμενα της *Γερμανικής Ιδεολογίας*. Γι' αυτό άλλωστε η *Γερμανική Ιδεολογία* αποτελεί σημείο τομή για τη μαρξική σκέψη. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Μπαλιμπάρ (1999, σ. 61), «η κριτική της ιδεολογίας αποτελεί το αναγκαίο προηγούμενο για να γνωρίσουμε το κοινωνικό ως εξέλιξη της παραγωγής: από τις άμεσες μορφές, που συνδέονται με την επιβίωση των ατόμων, μέχρι τις πιο έμμεσες μορφές της, που παίζουν δευτερεύοντα ρόλο στην αναπαραγωγή της ανθρώπινης ζωής». Η

συγκεκριμένη προσέγγιση είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική για το κείμενο της *Γερμανικής Ιδεολογίας*, καθώς ορίζει ακριβώς την ουσία της μαρξικής κριτικής εκεί. Ο υλισμός του Καρλ Μαρξ εδώ είναι ξεκάθαρος, ενώ την ίδια στιγμή υποτάσσει κάθε (πνευματική) λειτουργία του κοινωνικού σχηματισμού στις υλικές σχέσεις που τον καθορίζουν:

Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες. Με άλλα λόγια η τάξη που είναι η κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας, είναι ταυτόχρονα και κυρίαρχη πνευματική δύναμη. Η τάξη που έχει στη διάθεσή της τα μέσα παραγωγής, διαθέτει ταυτόχρονα και τα μέσα πνευματικής παραγωγής, έτσι ώστε, μιλώντας γενικά, οι ιδέες που δεν έχουν τα μέσα της πνευματικής παραγωγής να υποτάσσονται σ' αυτά (Μαρξ & Ένγκελς, 1997α, σ. 94).

Βασική θέση της *Γερμανικής Ιδεολογίας* είναι ότι η αστική κοινωνία συγκροτείται ακριβώς τη στιγμή που οι ταξικές διαφορές υπερισχύουν των άλλων διαφορών. Σε τούτο τον κυρίαρχο πλέον αστικό κοινωνικό σχηματισμό το κράτος - ακόμα κι αν αυτό φαίνεται υπερτροφικό- αποτελεί επί της ουσίας μια λειτουργία της καπιταλιστικής κοινωνίας (Μπαλιμπάρ, 1999, σ. 64). Το κράτος περιγράφεται δηλαδή ως μια ταξική οντότητα, ένας ταξικός θεσμός, ο οποίος παρουσιάζει τα μερικά συμφέροντα της (αστικής) κυρίαρχης τάξης ως γενικά (Ο'Kane, 2014). Έτσι, το αστικό κράτος μοιάζει να αναπτύσσεται, και εντέλει να αναδιαμορφώνεται, στο πλαίσιο του νέου καταμερισμού της εργασίας, κάτω δηλαδή από τις κυρίαρχες υλικές σχέσεις που διαμορφώνονται στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας. Σημειώνει λοιπόν, ο Καρλ Μαρξ σε ένα απόσπασμα από τα κείμενα της *Γερμανικής Ιδεολογίας*:

Επιπλέον, ο καταμερισμός της εργασίας συνεπάγεται την αντίθεση ανάμεσα στα συμφέροντα του ξεχωριστού ατόμου ή της ξεχωριστής οικογένειας και στο συλλογικό συμφέρον όλων των ατόμων που έχουν επικοινωνία ανάμεσά τους. Και πραγματικά το συλλογικό συμφέρον δεν υπάρχει απλώς στη φαντασία, σαν το γενικό συμφέρον, αλλά πριν απ' όλα στην πραγματικότητα, σαν αμοιβαία αλληλεξάρτηση των ατόμων, που ανάμεσά τους είναι καταμερισμένη η εργασία. Και μέσα απ' αυτή την ίδια την αντίθεση ανάμεσα στα συμφέροντα του ατόμου και στα συμφέροντα της κοινωνίας, η τελευταία παίρνει μιαν ανεξάρτητη μορφή σαν *κράτος*, αποχωρισμένο από τα πραγματικά συμφέροντα του ατόμου και του συνόλου, και ταυτόχρονα σα μια φανταστική απατηλή κοινότητα, που πάντοτε όμως βασίζεται πάνω στους πραγματικούς δεσμούς που υπάρχουν σε κάθε οικογενειακό και φυλετικό σύνολο -όπως είναι οι δεσμοί σάρκας και αίματος, γλώσσας, καταμερισμός της εργασίας σε μεγαλύτερη κλίμακα, και άλλων συμφερόντων, όπως θα το αναπτύξουμε αργότερα, ο δεσμός που βασίζεται πάνω

στις τάξεις που ήδη έχουν προσδιοριστεί από τον καταμερισμό της εργασίας, που ξεχωρίζουν σε κάθε τέτοια μάζα ανθρώπων, και που μια απ' αυτές τις κυριαρχεί πάνω σ' όλες τις άλλες (Μαρξ & Ένγκελς, 1997α, σσ. 78-79).

Άρα κάθε πάλη στο εσωτερικό του κράτους (αγώνες ανάμεσα στη δημοκρατία, τη δημοκρατία και τη μοναρχία λόγου χάρη, ή αγώνες για το εκλογικό δικαίωμα κτλ.), είναι απλά μια απατηλή μορφή, που στην ουσία τους αποτελούν το πλαίσιο των ταξικών συγκρούσεων εντός του κυρίαρχου κοινωνικού σχηματισμού (Μαρξ & Ένγκελς, 1997α, σ. 79· Carnoy, 1990, σ. 71). Και ακριβώς το συγκεκριμένο συγκρουσιακό ταξικό πλαίσιο είναι που καθορίζει το πλαίσιο λειτουργίας του κράτους και που το ανάγει σε ταξική οντότητα. Εξάλλου, κάθε τάξη που αγωνίζεται για την κυριαρχία της, πρέπει πρώτα να κατακτήσει για τον εαυτό της την πολιτική εξουσία, προκειμένου να δώσει καθολικά χαρακτηριστικά στα συμφέροντά της, να τα παρουσιάσει δηλαδή ως συμφέροντα ολόκληρου του κοινωνικού συνόλου (Μαρξ & Ένγκελς, 1997α, σ. 79). Εν ολίγοις, εδώ ο Μαρξ παρουσιάζει το κράτος έως ένα ταξικό πεδίο, ένα χώρο όπου συμπυκνώνονται οι ταξικές συγκρούσεις, υπονοώντας, όχι όμως ξεκάθαρα για να είμαστε ακριβείς, αυτό που περιέγραψε ο (ύστερος) Νίκος Πουλαντζάς στο έργο του *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός, «το κράτος, συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων»* (βλ. Πουλαντζάς, 2008, σσ. 177-230). Πιο λεπτομερή ανάλυση της συγκεκριμένης οπτικής θα κάνει ο Μαρξ στα ιστορικά του έργα της δεκαετίας του 1850 και κυρίως στο κείμενο *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη* που θα δούμε στη συνέχεια της μελέτης.

Επανερχόμενοι στο κείμενο της *Γερμανικής Ιδεολογίας*, μπορούμε να σημειώσουμε επίσης τα ολιστικά χαρακτηριστικά (ως ταξική μορφή που περικλείει και την ίδια στιγμή αναδεικνύει τις δράσεις της κυρίαρχης αστικής κοινωνίας, μεταξύ των οποίων και την Ιδεολογία) που δίνει, για πρώτη φορά ίσως, ο Μαρξ στο κράτος. Η συγκεκριμένη μορφή του κράτους περνά για τον Καρλ Μαρξ μέσα από τη κατανόηση μιας νέας υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, κατά τέτοιο τρόπο που να αποσαφηνίζεται πλήρως η πραγματική διαδικασία της παραγωγής, ο τρόπος δηλαδή που συντελούνται οι υλικοί μετασχηματισμοί τόσο στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας όσο και στο πεδίο της επικοινωνίας. Υπογραμμίζει έτσι, ο Μαρξ:

Αυτή η αντίληψη της ιστορίας εξαρτιέται από την ικανότητά μας να εκθέτουμε την πραγματική διαδικασία της παραγωγής, ξεκινώντας από την υλική παραγωγή της άμεσης ζωής, και να καταλαβαίνουμε τη μορφή επικοινωνίας, που συνδέεται

μ' αυτή και δημιουργείται απ' τον τρόπο παραγωγής (δηλαδή την ιδιωτική κοινωνία στα διάφορα στάδιά της), σα βάση όλης της ιστορίας, και να δείξουμε τη δράση της σαν κράτος, να εξηγήσουμε διαμέσου αυτής όλα τα διαφορετικά θεωρητικά προϊόντα και μορφές συνείδησης, τη θρησκεία, τη φιλοσοφία, την ηθική κτλ., και να παρακολουθήσουμε τη γέννησή τους και την ανάπτυξή τους απ' αυτή τη βάση, πράγμα ασφαλώς που θα επιτρέψει να παρουσιάσουμε το θέμα στην ολότητά του (Μαρξ & Ένγκελς, 1997α, σ. 87).

Είδαμε ότι ο Μαρξ, μέσα από τη νέα αντίληψη του ιστορικού υλισμού, εντάσσει το αστικό κράτος μέσα σ' ένα πεδίο ταξικών σχέσεων, το οποίο και δίνει στο (αστικό) κράτος την τελική ταξική του μορφή. Αυτή η αντίληψη σε γενικές γραμμές υπάρχει και στο κείμενο του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, με τη διαφορά ότι πλέον ο Μαρξ επικεντρώνει περισσότερο στην σχέση αστικού κράτους και ταξικής πάλης με φόντο τον κομμουνιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Στο *Μανιφέστο* ο Μαρξ εξομοιώνει κατά κάποιο τρόπο το κράτος με την ίδια την αστική τάξη, ως κυρίαρχη τάξη. Έτσι, το κράτος είναι η ίδια η κυρίαρχη τάξη στο βαθμό που αυτή οργανώνει την κυριαρχία της ή στο πλαίσιο που ίδια οργανώνεται, με ένα συγκεκριμένο κάθε φορά τρόπο, προκειμένου να κυριαρχήσει στον κοινωνικό σχηματισμό (Balibar, 2014, σ. 26).

Η αστική κυριαρχία στο σύνολο του κοινωνικού σχηματισμού, μας λέει ο Μαρξ σε ένα κείμενο που χρονολογικά τοποθετείται την ίδια χρονιά με το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*⁷, ακριβώς επειδή ταυτίζεται με την διατήρηση και αναπαραγωγή των υλικών συμφερόντων, προϋποθέτει, επίσης, και την αναπαραγωγή μιας πολιτικής κυριαρχίας για την κυρίαρχη τάξη. Άρα στην συγκεκριμένη ιστορική στιγμή:

η αστική τάξη έπρεπε να διεκδικήσει το μερίδιο της στην πολιτική κυριαρχία, ήδη λόγω των υλικών συμφερόντων της. Αυτή η ίδια ήταν μόνο ικανή να αποδώσει ισχύ νόμου στις εμπορικές και βιομηχανικές ανάγκες της. Η αστική τάξη έπρεπε να αποσπάσει τη διαχείριση αυτών των «αερότατων συμφερόντων» από τα χέρια μιας γραφειοκρατίας ξεπερασμένης, τόσο αδαούς όσο και αλαζονικής. Έπρεπε να απαιτήσει τον έλεγχο της κρατικής περιουσίας, θεωρώντας εαυτήν ως δημιουργό της (Marx, 2014, σ. 515).

Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο αναφορών, ο Μαρξ, προχωρά σε μια προσέγγιση του κράτους, σύμφωνα με την οποία το πολιτικό κράτος νοείται ως ένα υλικό εργαλείο

---

⁷ Το συγκεκριμένο κείμενο του Καρλ Μαρξ, δημοσιεύτηκε μέσα από μια σειρά άρθρων στην *Νέα Εφημερίδα του Ρήνου*, τον Δεκέμβριο του 1848, με τίτλο: Η Αστική Τάξη και η Επανάσταση (Marx, 2014, σ. 511).

μιας καταπιεστικής κυριαρχίας (απόρροια βέβαια της ύπαρξης των ταξικών συσχετισμών εντός του έθνους-κράτους) και ταυτόχρονα ως ψευδαίσθηση ενός γενικού συμφέροντος. Η μορφή του υλικού καταπιεστικού εργαλείου ασφαλώς και συνδέεται με τις εκτελεστικές δομές (γραφειοκρατικές, στρατιωτικές κτλ.) οι οποίες οργανώνουν-διευθύνουν την κυριαρχία σύνολης της αστικής τάξης (Balibar, 2014, σ. 164). Όπως σημειώνει ο Μαρξ:

Κάθε βαθμίδα στη διαδικασία ανάπτυξης της αστικής τάξης συνοδευόταν από μια αντίστοιχη πολιτική πρόοδο. Ήταν καταπιεσμένη τάξη υπό το ζυγό της φεουδαρχικής αριστοκρατίας, αλλά ένοπλη αυτοκυβερνώμενη σύμπραξη μέσα στη μεσαιωνική κοινότητα· τη μια ανεξάρτητη αστεακή δημοκρατία (όπως στην Ιταλία και στη Γερμανία), την άλλη «Τρίτη τάξη» φόρου υποτελής στη μοναρχία (όπως στη Γαλλία) και αργότερα, στην περίοδο της μανιφατούρας, αντιστάθμισμα ενάντια στους ευγενείς καθώς υπηρετούσε πότε την περιορισμένη από τους φεουδάρχες και πότε την απόλυτη μοναρχία, στήριγμα των μεγάλων μοναρχιών εν γένει, η αστική τάξη, από την εποχή που εγκαθιδρύθηκε η σύγχρονη βιομηχανία και η παγκόσμια αγορά, έχει κατακτήσει τελικά και για λογαριασμό της την αποκλειστική πολιτική κυριαρχία στο σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος. Η εκτελεστική εξουσία του σύγχρονου κράτους δεν είναι παρά μια επιτροπή που διευθύνει τις κοινές υποθέσεις σύνολης της αστικής τάξης (Μαρξ & Ένγκελς, 1997β, σσ. 19-20).

Την ίδια όμως στιγμή, ο Μαρξ δεν μιλά ξεκάθαρα για την ανάγκη καταστροφής του κράτους, κατά τη διαδικασία μετάβασης σε μια κομμουνιστική κοινωνία. Αντί της καταστροφής της κρατικής μηχανής υπονοεί έναν μαρασμό του κράτους -για να είμαστε ακριβείς το κάνει μέσα από την κατάργηση της εθνικότητας (με την αστική έννοια του όρου) για την εργατική τάξη άρα και κατ' επέκταση του έθνους-κράτους ως οντότητα (Μαρξ & Ένγκελς, 1997β, σσ. 63-64)- όταν αυτό πλέον δεν θα νοείται ως υλικό εργαλείο καταπίεσης, όταν δηλαδή η εργατική τάξη, ως κυρίαρχη δύναμη της κοινωνίας, αναιρέσει τους όρους κυριαρχίας μέσα από την διάλυση των τάξεων και άρα της ταξικής κοινωνίας. Στην κομμουνιστική δηλαδή κοινωνία η δημόσια εξουσία θα απολέσει τον πολιτικό της χαρακτήρα, καθώς όπως ρητά υπογραμμίζει ο Μαρξ «η πολιτική εξουσία, στην ουσία, δεν είναι παρά η οργανωμένη εξουσία μιας τάξης για την καταπίεση μιας άλλης» (Μαρξ & Ένγκελς, 1997β, σ. 70). Όταν δηλαδή οι όροι κυριαρχίας δεν θα υπάρχουν πια, η πολιτική εξουσία, το κράτος, δεν θα έχει κανένα νόημα ύπαρξης. Τούτο βέβαια θα μπορούσε να νοηθεί και διαφορετικά. Ότι με την αναπόφευκτη διάλυση του αστικού κράτους, δημιουργείται μια οργανωτική

αναγκαιότητα μετάβασης -ένα προλεταριακό κράτος- το οποίο με τη σειρά του θα αυτοδιαλυθεί στον κομμουνιστικό μετασχηματισμό (Hobsbawm, 2011, σ. 62).

Το χρονικό διάστημα που θα ακολουθήσει μετά την έκδοση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, η μαρξική οπτική για το κράτος -κυρίως στα ιστορικά κείμενα του 1850- μετατοπίζεται εκ νέου, αν και δεν διαφοροποιείται ριζικά τουλάχιστον μέχρι την εμπειρία της Κομμούνας του 1871, εστιάζοντας κυρίως στη σχέση του κράτους με τις κοινωνικές τάξεις, όπου μεταξύ άλλων θα υπονοηθεί τόσο το ζήτημα της μερικής αυτονομίας του κράτους, όσο και οι ιδιαιτερότητες του κράτους έκτακτης ανάγκης, όπως αυτό παρουσιάστηκε στην περίπτωση του βοναπαρτικού κράτους.

3.3. Κράτος και κοινωνικές τάξεις στα ιστορικά έργα της δεκαετίας του 1850

Στα ιστορικά του έργα ο Καρλ Μαρξ πραγματεύεται κυρίως τον τρόπο με τον οποίο η ταξική πάλη εγγράφεται στις μορφές του κράτους (Τζαρέλας, 2020, σ. 114), ενώ παράλληλα διακρίνει την έννοια της άρχουσας τάξης, την τάξη δηλαδή που κυριαρχεί κοινωνικά και πολιτικά στον κοινωνικό σχηματισμό (άρα και στο κράτος) και στην τάξη που διαχειρίζεται το κράτος, που κατέχει θέσεις στον κρατικό μηχανισμό, αυτή που ο Ν. Πουλαντζάς, ονόμαζε κυβερνώσα τάξη (Μηλιός, 1989, σ. 15). Το κράτος δηλαδή ανάγεται στις κοινωνικές τάξεις και στις κυριαρχίες που απορρέουν από το συγκρουσιακό πλαίσιο της ταξικής πάλης (Τζαρέλας, 2020, σ. 115). Άρα το αστικό κράτος που πραγματεύεται ο Καρλ Μαρξ νοείται ως το κράτος της κυρίαρχης (αστικής) τάξης, αλλά την ίδια στιγμή νοείται και ως το πεδίο εντός του οποίου διεξάγεται η ταξική σύγκρουση.

Τούτο μπορεί να μοιάζει αντιφατικό ή καλύτερα διττό, αλλά επί της ουσίας περιγράφει με απόλυτο τρόπο το πολύπλοκο πλαίσιο των ταξικών αντιθέσεων που διαρθρώνονται εντός του κοινωνικού σχηματισμού και που εντέλει σχηματοποιούν τις σχέσεις κυριαρχίας (πολιτικές και κοινωνικές) στη μορφή του κράτους. Ο τρόπος με τον οποίο ο Μαρξ αντιλαμβάνεται τις παραπάνω σχηματοποιήσεις στους ταξικούς αγώνες στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850, και κυρίως στο κράτος του Λουδοβίκου Βοναπάρτη μπορεί να γίνει πιο κατανοητός -προστρέχοντας στον ύστερο Ν. Πουλαντζά- αν αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο η πολιτική κυριαρχία εντάσσεται

στην υλικότητα του κρατικού σχηματισμού ως συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων (Πουλαντζάς, 2008, σ. 227-230) .

3.3.1. Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850

Στον Μαρξ των ιστορικών έργων το αστικό κράτος είναι η πολιτική μορφή έκφρασης της αστικής τάξης ως συνολικά κυρίαρχη δύναμη. Επειδή δηλαδή, η αστική τάξη δεν υπάρχει στον κοινωνικό σχηματισμό ως ενιαία τάξη αλλά διαιρείται σε επιμέρους τμήματα, τα τμήματα αυτά, ενοποιούνται στο πλαίσιο του αστικού κράτους, μέσα από μια διαδικασία μετατροπής των επιμέρους συμφερόντων, σε γενικά συμφέροντα της πολιτικά πλέον συγκροτημένης αστικής τάξης. Κι ακριβώς επειδή το Κράτος εμφανίζει το συμφέρον της κυρίαρχης αστικής τάξης ως γενικό συμφέρον, είναι αναγκασμένο να ισορροπεί ανάμεσα σε αντιθετικά συμφέροντα και συγκρουσιακές τάσεις, απόρροια ασφαλώς των μερικών συμφερόντων, ώστε να αναπαράγει και την ύπαρξή του ως πολιτικός ενοποιητής της κυρίαρχης τάξης. (Τζαρέλας, 2020, σ. 119-120). Τούτη η μαρξική προσέγγιση η οποία διαπερνά ως φιλοσοφία το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* (O'Kane, 2014), είναι διακριτή και στα ιστορικά κείμενα της δεκαετίας του 1850.

Έτσι, η ενοποιητική λειτουργία του κράτους ως συλλογικός εκπρόσωπος των αστικών συμφερόντων, του δίνει τη δυνατότητα να αρθεί πάνω από τους ανταγωνισμούς και το συγκρουσιακό πλαίσιο των μερικών συμφερόντων ανάμεσα στα τμήματα τις αστικής τάξης. Αυτή η κατάσταση η οποία μπορεί να εμφανίζεται ως μερική αυτονομία του κράτους και των πολιτικά κυρίαρχων τάξεων, και την οποία ο Μαρξ πραγματεύεται κυρίως στο κείμενο της *18^{ης} Μπρυμαίρ Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, επί της ουσίας, συμβαίνει προκειμένου να αναπαράγεται η πολιτική και κοινωνική δύναμη της κυρίαρχης τάξης (Πουλαντζάς, 1975, σ. 145-147). Άρα αποτελεί δομικό στοιχείο της ίδιας της καπιταλιστικής λειτουργίας. Εντούτοις η μερική αυτονομία του αστικού κράτους έχει τη βάση στους αντιφατικούς συνασπισμούς εξουσίας και το πλαίσιο ηγεμονίας που απορρέει από τη συγκρότηση και την πορεία αυτών των σχηματισμών. (Πουλαντζάς, 1975, σσ. 78-87).

Ο Μαρξ, στους *Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850*, εξετάζει τους συγκεκριμένους συνασπισμούς εξουσίας (μια ετερόκλητη κοινωνική συμμαχία) οι οποίοι ανέτρεψαν το κράτος της αριστοκρατίας του χρήματος, αναδεικνύοντας όμως

την ίδια στιγμή τα ιδιαίτερα (συγκρουσιακά) συμφέροντα, που αντικειμενικά υπήρξαν εντός του συνασπισμού εξουσίας. Υπογραμμίζει λοιπόν:

Η προσωρινή κυβέρνηση που πρόβαλε από τα οδοφράγματα του Φλεβάρη καθρέφτιζε αναγκαστικά στη σύνθεσή της τα διάφορα κόμματα που μοιράστηκαν τη νίκη. Δεν μπορούσε να είναι τίποτα άλλο παρά ένας συμβιβασμός ανάμεσα στις διάφορες τάξεις που μαζί είχαν ανατρέψει το θρόνο του Ιούλη, που τα συμφέροντά τους όμως συγκρούονταν (Μαρξ, 2012, σ. 42-43).

Άρα με την ύπαρξη του συνασπισμού εξουσίας, αναδύονται και συγκεκριμένα υλικά συμφέροντα που τον ακολουθούν. Τα συμφέροντα αυτά, μας λέει ο Μαρξ, μπορεί να ενοποιούνται κάτω από τις απαιτήσεις της κυρίαρχης να τάξης και να εγγράφονται στο κράτος ως γενικό συμφέρον της τάξης αυτής, επισφραγίζονται, όμως, κάθε φορά με την ηγεμονία κάθε κυρίαρχου τμήματος μέσα στους μηχανισμούς του κρατικού σχηματισμού. Και μέσω αυτής της ηγεμονίας στον κρατικό μηχανισμό, κάθε κυρίαρχη ομάδα αναπαρήγαγε τους όρους (υλικούς και πνευματικούς) κυριαρχίας της. Το κράτος, δηλαδή, εμφανίζεται-μορφοποιείται μέσα στη σχέση των κυρίαρχων τάξεων (Πουλαντζάς, 1982, σσ. 74-75). Όπως σημειώνει ο Μαρξ στο κείμενο των *Ταξικών Αγώνων στη Γαλλία*:

Στην εποχή του Λουδοβίκου Φίλιππου δεν κυριαρχούσε η γαλλική αστική τάξη, αλλά μόνο μια ομάδα της, τραπεζίτες, βασιλιάδες του χρηματιστηρίου, βασιλιάδες των σιδηροδρόμων, ιδιοκτήτες ορυχείων, κάρβουνου και σίδηρου, ιδιοκτήτες δασών, ένα μέρος τσιφλικιάδων που συνενώθηκαν μ' αυτούς – η λεγόμενη αριστοκρατία του χρήματος. Αυτή κάθισε στο θρόνο, αυτή υπαγόρευε τους νόμους στα κοινοβούλια, αυτή μοίραζε τις δημόσιες θέσεις, από το υπουργείο ως τα γραφεία των καπνών...(Μαρξ, 2012, σ. 36)

Τη ίδια όμως στιγμή, στον παραπάνω συσχετισμό δύναμης, ο οποίος μέσα στο κράτος επισφραγιζόταν, σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, με την ηγεμονία της αριστοκρατίας του χρήματος, οι πραγματικοί όροι (υλικοί όροι) κυριαρχίας της αστικής τάξης στο σύνολό της -η αστική οργάνωση της εργασίας δηλαδή- επέβαλαν μια αντικατάσταση των σχέσεων πολιτικής κυριαρχίας, πέρα και πάνω από τη διεφθαρμένη αριστοκρατία του χρήματος, η οποία τελικά λειτουργούσε όχι απλά αντιπαραγωγικά (σε σχέση με το κυρίαρχο οργανωτικό μοντέλο που επέβαλε ο αστικός καταμερισμός της εργασίας), αλλά συγχρόνως παρασιτικά, πέρα από το ίδιο το νομοθετικό αστικό πλαίσιο (νομοθετική εξουσία), κυρίως πέρα από το ιδεολογικό κεντρικό ιδεολογικό περιεχόμενο που είχε καταστήσει ηγεμονικό στον κοινωνικό σχηματισμό η αστική

τάξη⁸. Είναι ιδιαίτερα περιγραφικός ο Καρλ Μαρξ ως προς αυτή τη λειτουργία της αριστοκρατίας του χρήματος μέσα από τη διεύθυνση των γραφειοκρατικών και ιδεολογικών μηχανισμών:

Ενώ η αριστοκρατία του χρήματος έκανε νόμους, διεύθυνε το κράτος, είχε στη διάθεσή της όλες οργανωμένες δημόσιες εξουσίες, και με βάση αυτά τα ίδια τα γεγονότα και με τον Τύπο εξουσίαζε και την κοινή γνώμη και ενώ σ' όλες τις σφαίρες, από την αυλή ως το Café Borgne συνεχιζόταν η ίδια πορνεία, η ίδια ξετσιπίωτη απάτη, η ίδια μανία πλουτισμού, όχι με την παραγωγή, αλλά με το επιτήδειο τσέπωμα του έτοιμου πλούτου των άλλων, ξέσπασαν, ιδιαίτερα στις κορυφές της αστικής κοινωνίας, και επικράτησαν αχαλίνωτα νοσηρές και έκλυτες ορέξεις που κάθε στιγμή έρχονταν σε σύγκρουση με τους ίδιους τους αστικούς νόμους [...] Η χρηματική αριστοκρατία, με τον τρόπο πλουτισμού της, όπως και με τις απολαύσεις της, δεν είναι τίποτα άλλο παρά η αναγέννηση του κουρελοπρολεταριάτου στα ανώτατα στρώματα της αστικής κοινωνίας (Μαρξ, 2012, σ. 39-40).

Η ανατροπή λοιπόν του παρασιτικού κράτους της αριστοκρατίας του χρήματος, απαιτούσε ένα συγκεκριμένο (ως προς τα ταξικά χαρακτηριστικά του) συνασπισμό εξουσίας, ο οποίος -αν και ετερόκλητος- δεν θα μπορούσε παρά να έχει ως κύριο στόχο την διαφύλαξη των όρων αναπαραγωγής των κυρίαρχων οικονομικών σχέσεων πρώτα και πάνω απ' όλα στη σφαίρα της εργασίας. Τα διαφορετικά υλικά/αντικειμενικά συμφέροντα εντός του συνασπισμού εξουσίας οριοθετούσαν και ένα νέο συγκρουσιακό πεδίο στο οποίο οι κυρίαρχες πολιτικές και κοινωνικές ηγεμονίες εγγράφονται εκ νέου στη (νέα) μορφή του αστικού κράτους. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Μαρξ (2012, σσ. 44-46), *«η δημοκρατία του Φλεβάρη έπρεπε πριν απ' όλα να ολοκληρώσει την κυριαρχία της αστικής τάξης μπάζοντας πλάι στην αριστοκρατία του χρήματος, όλες τις ιδιοκτήτριες τάξεις στη σφαίρα της πολιτικής εξουσίας»*.

Τα παραπάνω όμως αντικειμενικά συμφέροντα γενικεύονταν κάτω από ένα καθορισμένο πλαίσιο υλικότητων, οι συγκεκριμένες σχέσεις στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας (η αστική οργάνωση της εργασίας δηλαδή), οι οποίες με τη

---

⁸ Όπως επισημαίνει ο Καρλ Κορς (1981, σ. 19), *«Στο έργο του 18^{ου} Μπρυμαίρ ο Μαρξ ασχολείται με αλληλοσχετισμούς αυτού του είδους. Λέει εκεί πως μια τάξη σαν σύνολο δημιουργεί και σχηματίζει από τις “υλικές της βάσης ολόκληρο εποικοδόμημα ξεχωριστών και ιδιόρρυθμα διαμορφωμένων αισθημάτων, ψευδαισθήσεων, τρόπων σκέψης και κοσμοθεωρήσεων”*».

σειρά τους καθόριζαν και το πεδίο των πολιτικών «αναγκών» και πρακτικών της αστικής τάξης ως κυρίαρχης τάξης, με την ανατροπή του κράτους της αριστοκρατίας του χρήματος και την ανάδυση του νέου αστικού κράτους. Ασφαλώς το αστικό αυτό κράτος δεν μπορούσε να εμπεριέχει -κυρίως στους μηχανισμούς άσκησης της εξουσίας- την εργατική τάξη και τα πραγματικά/αντικειμενικά της συμφέροντα. Η εργατική τάξη εξάλλου, στον συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο, αδυνατούσε, έτσι κι αλλιώς, να εκφράσει από θέση ηγεμονίας, τα επαναστατικά συμφέροντα του κοινωνικού σχηματισμού. Τούτη η κατάσταση παρουσιάζεται ιδιαίτερα περιγραφικά από τον Καρλ Μαρξ:

Κι όμως, εφόσον οι αξιώσεις του παρισινού προλεταριάτου ξεπερνούσαν την αστική δημοκρατία, δεν μπορούσαν να αποκτήσουν άλλη υπόσταση εκτός από το νεφέλωμα της επιτροπής του Λουξεμβούργου. Οι εργάτες είχαν κάνει μαζί με την αστική τάξη την επανάσταση του Φλεβάρη και πλάι στην αστική τάξη γύρευαν να επιβάλουν τα συμφέροντά τους, το ίδιο όπως είχαν τοποθετήσει έναν εργάτη μέσα στην ίδια την προσωρινή κυβέρνηση πλάι στην αστική πλειοψηφία. *Οργάνωση της εργασίας!* Μα η μισθωτή εργασία δεν είναι παρά η σημερινή αστική οργάνωση της εργασίας. Χωρίς αυτή δεν υπάρχει ούτε κεφάλαιο, ούτε αστική τάξη, ούτε αστική κοινωνία. [...] Μόλις μια τάξη που συγκεντρώνει τα επαναστατικά συμφέροντα της κοινωνίας ξεσηκωθεί, βρίσκει άμεσα μέσα στην ίδια την κατάστασή της το περιεχόμενο και το υλικό της επαναστατικής της δραστηριότητας: για να τσακίζει τους εχθρούς, για να παίρνει τα μέτρα που επιβάλλουν οι ανάγκες του αγώνα. Οι συνέπειες των πράξεών της τη σπρώχνουν πιο πέρα. Δεν αρχίζει θεωρητικές έρευνες πάνω στα καθήκοντά της. Η γαλλική εργατική τάξη δε βρισκόταν σ' αυτή τη θέση, ήταν ακόμα ανίκανη να πραγματοποιήσει τη δική της επανάσταση (Μαρξ, 2012, σ. 46-47).

Την ίδια όμως στιγμή, τα αντικειμενικά συμφέροντα της εργατικής τάξης, είναι η άρνηση, η κατάργηση δηλαδή, των ίδιων των τάξεων. Τούτη η μαρξική παραδοχή η οποία αναλύεται τόσο στη *Γερμανική Ιδεολογία* όσο και στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* διαφοροποιεί κατά πολύ την έννοια του συμφέροντος (σε σχέση λόγου χάρη με τις ενδοαστικές διαμάχες γι' αυτά) για την εργατική τάξη. Ενώ δηλαδή τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων είναι μερικά -ακόμα κι αν μέσω των κυρίαρχων ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους παρουσιάζονται ως καθολικά (βλ. Αλτουσέρ, 1999, σσ. 82-87)- και μονομερή, το συμφέρον της εργατικής τάξης εμφανίζει έναν καθολικό χαρακτήρα ακριβώς μέσα από τη διάλυση των ατομικών συμφερόντων, την ανατροπή της αστικής οργάνωσης της εργασίας (καταμερισμός της εργασίας) και την

επακόλουθη διάλυση της ταξικής κοινωνίας γενικότερα (Μαρκούζε, 1999, σσ. 278-279).

Γι' αυτό και η συνύπαρξη της εργατικής τάξης με τα τμήματα της αστικής τάξης, των μικροαστών κτλ στο συνασπισμό εξουσίας του Φλεβάρη, ανέδειξε όχι μόνο τις αντιθετικές πολιτικές στοχεύσεις των τάξεων και την μεγάλη ανισοκατανομή στον διαμοιρασμό των επιτελικών θέσεων της πολιτικής εξουσίας -στο κράτος δηλαδή- αλλά κυρίως ανέδειξε τις αυταπάτες που έτρεφε η εργατική τάξη για τη πολιτική μορφή (αστικό κράτος) και τη γενικότερη λειτουργία της αστικής δημοκρατίας στην συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Όπως εξάλλου υπονοεί ο Μαρξ στους *Ταξικούς Αγώνες*, το αστικό κράτος είναι το πεδίο μέσα στο οποίο η εργατική τάξη έχει χάσει το δικαίωμά της να υπάρχει ως πολιτική τάξη και υπάρχει μόνο ως παραγωγική μηχανή στην αστική οργάνωση της εργασίας (Μαρξ, 2012, σσ. 62-67). Τούτη ακριβώς η κατάσταση, που οριοθετεί εκ νέου το κράτος ως τη μορφή που συμπυκνώνονται οι ταξικοί συσχετισμοί (η μορφή που απορρέει από το αποτέλεσμα της ταξικής πάλης δηλαδή) στον ιστορικό χωροχρόνο, μετατρέπει, επί της ουσίας, την αστική δημοκρατία -η οποία αποτελεί το πολιτικό ξαναστέριωμα της αστικής κοινωνίας (Μαρξ, 2012, σ. 62)- σε αστική δικτατορία πάνω στις κυριαρχούμενες μάζες:

Το προλεταριάτο, μετατρέποντας τον τάφο του σε λίκνο της αστικής δημοκρατίας, ανάγκασε την τελευταία να παρουσιαστεί στην καθαρή της μορφή, σαν το κράτος που ο ομολογημένος σκοπός του είναι να διαιωνίσει την κυριαρχία του κεφαλαίου, τη σκλαβιά της εργασίας. Έχοντας διαρκώς στα μάτια της το γεμάτο ουλές αδυσώπητο και ακατανίκητο εχθρός της -ακατανίκητο, γιατί η ύπαρξή του είναι ο όρος της δικής της ζωής- η λυτρωμένη από όλα τα δεσμά αστική κυριαρχία, ήταν επόμενο να μετατραπεί αμέσως σε αστική τρομοκρατία (Μαρξ, 2012, σ. 67)

Αυτή η αρνητική συνθήκη στην οποία είχε επέλθει η εργατική τάξη, μετά την επανάσταση του Ιούνη, επέβαλε το επαναστατικό σύνθημα «*Ανατροπή της αστικής τάξης! Δικτατορία της εργατικής τάξης!*» (Μαρξ, 2012, σ. 67), ακριβώς για να δείξει ότι η αντικατάσταση (ή και η εναλλαγή εντέλει) των αστικών μορφών του κράτους αποτελούν μια αυταπάτη, μια απατηλότητα, κατά των ίδιο τρόπο που η καθολική ψήφος που κατακτήθηκε στην επανάσταση του 1848 δεν εκπλήρωσε τελικά τις ελπίδες που γέννησε για κοινωνική αλλαγή (Φαράκλας, 2018, σ. 69). Για την εργατική τάξη υπάρχει μόνο η ανατροπή των αστικών σχέσεων εξουσίας και ο ριζικός μετασχηματισμός της κοινωνίας και όχι η διαχείριση του πολιτειακού καθεστώτος.

Όπως θα επισημάνουν οι Μαρξ και Ένγκελς σε κείμενό⁹ τους την άνοιξη του 1850, αναφορικά με την ήττα της επανάστασης του 1848:

...το δικό μας συμφέρον και η δική μας αποστολή είναι να κάνουμε διαρκή την επανάσταση, για όσο διάστημα χρειαστεί, έως ότου όλες οι λιγότερο ή περισσότερο κατέχουσες τάξεις εκτοπιστούν από την εξουσία, έως ότου η κρατική εξουσία κατακτηθεί από το προλεταριάτο [...] Για εμάς δεν πρόκειται για μια αλλαγή της ατομικής ιδιοκτησίας αλλά για τον εκμηδενισμό της, δεν πρόκειται για μια επικάλυψη των ταξικών αντιθέσεων, αλλά για την άρση των τάξεων, δεν πρόκειται για βελτίωση της υπάρχουσας κοινωνίας, αλλά για θεμελίωση μιας νέας (Marx, 2018, σ. 217).

Τούτος όμως ο κοινωνικός μετασχηματισμός, περνά μέσα από την κατάκτηση της κρατικής εξουσίας από την εργατική τάξη. Ο Μαρξ δηλαδή, συνεχίζει να υπονοεί μια χρησιμότητα ενός «εργατικού κράτους», το οποίο θα αντικαταστήσει τις κυριαρχικές σχέσεις της αστικής κοινωνίας και στην πορεία προς τον κομμουνιστικό μετασχηματισμό και την αταξική κοινωνία θα αυτοδιαλυθεί.

3.3.2. Το βοναπαρτικό κράτος ως ειδική μορφή κράτους στη μαρξική θεωρία

Ο Καρλ Μαρξ στο κείμενο της *18ης Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη* πραγματεύεται όλο εκείνο το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, τους ταξικούς συσχετισμούς, τις ενδοταξικές διαμάχες και τα αντιτιθέμενα συμφέροντα, που οδήγησαν στο πραξικόπημα του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, στις 2 Δεκεμβρίου του 1851 και παράλληλα ανέδειξαν ιστορικά μια νέα μορφή κράτους, το (βοναπαρτικό) κράτος έκτακτης ανάγκης. Εντούτοις για να είμαστε ακριβείς, στις αναλύσεις του ο Μαρξ δεν μένει στο μόνο στο βοναπαρτικό κράτος καθαυτό, καθώς πραγματεύεται μια γενικότερη περιγραφή του σύγχρονου αστικού κράτους, το κράτος δηλαδή όπως εμφανίζεται μέσα στη βιομηχανοποιημένη κοινωνία του 19^{ου} αιώνα, σε σχέση πάντα με την ταξική διαπάλη που λαμβάνει χώρα εντός του κοινωνικού σχηματισμού. Τούτο σημαίνει ότι ο Μαρξ συνεχίζει σε μια συγκεκριμένη ιστορική οπτική του κράτους, την οποία είδαμε ήδη στο κείμενο των *Ταξικών Αγώνων στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850*, καθώς και στα κείμενα ομιλιών στην Ένωση Κομμουνιστών. Η ιστορική όμως εμπειρία ης

---

9 Πρόκειται για την *Ομιλία της Κεντρικής Επιτροπής στην Ένωση Κομμουνιστών*, η οποία συντάχθηκε από τους Μαρξ και Ένγκελς το Μάρτιο του 1850, αναφορικά με την αποτίμηση της ήττας της επανάστασης του 1848 (Marx, 2018, σ. 213).

βοναπαρτικής «εκτροπής» σε σχέση με τη βραχύβια, όπως αποδείχτηκε Β΄ Γαλλική Δημοκρατία, εμπλούτισε κατά κάποιο τρόπο τη μαρξική οπτική για το κράτος.

Στην *18^η Μπρυμαίρ* ο Μαρξ, επί της ουσίας, εστιάζει στη δράση των κοινωνικών τάξεων μέσα στον σχηματισμό, στον τρόπο που η δράση αυτή διαμεσολαβείται τόσο από την κρατική εξουσία όσο και από τα πολιτικά κόμματα. Εν ολίγοις ο Μαρξ συνεχίζει να προσεγγίζει την μορφή που το κράτος λαμβάνει στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο ως το πεδίο μέσα στο οποίο συναρθρώνονται τα κυρίαρχα (και ιδιαίτερα παράλληλα) ταξικά συμφέροντα, οι κοινωνικές αντιθέσεις και εντέλει οι ταξικοί συσχετισμοί. Γι' αυτό άλλωστε ο Μαρξ προσεγγίζει το βοναπαρτικό κράτος ως κράτος έκτακτης ανάγκης και όχι ως έναν σχηματισμό εξουσίας έξω από τις κυρίαρχες υλικές αστικές σχέσεις της περιόδου. Μόνο τυχαίο δεν είναι άλλωστε το γεγονός ότι αυτή η μορφή κράτους ξεκινά να σχηματίζεται ακριβώς μετά την ήττα του Ιούνη, και την παγίωση της αστικής κυριαρχίας, ως αποτέλεσμα μιας διαταξικής (και ετερόκλητης) πολιτικής και κοινωνικής συμμαχίας ενάντια στην εργατική τάξη και την αναρχία:

Όλες οι τάξεις και όλα τα κόμματα ενώθηκαν τις μέρες του Ιούνη με το Κόμμα της Τάξης ενάντια στην προλεταριακή τάξη, στο κόμμα της αναρχίας, του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, «Έσωσαν» την κοινωνία από τους «εχθρούς της κοινωνίας». Έδωσαν στο στρατό τους για σύνθημα το ρητό της παλιάς κοινωνίας – ιδιοκτησία, οικογένεια, θρησκεία, τάξη – και τον κάλεσαν στην αντεπαναστατική σταυροφορία (Μαρξ, 1967, σ. 28)

Ο παραπάνω, όμως, συνασπισμός εξουσίας ο οποίος νίκησε τους προλετάριους στην επανάσταση του Ιούνη, ακριβώς επειδή χαρακτηριζόταν από ετερόκλητα συμφέροντα, εμφάνιζε αντιθετικές πρακτικές και στοχεύσεις στο πλαίσιο των υλικών συμφερόντων, οι οποίες με τη σειρά τους μεταφέρονταν και στο πεδίο των πολιτικών διαμεσολαβήσεων, δηλαδή στις συγκρούσεις των πολιτικών κομμάτων, μέσω των οποίων γινόταν η αντιπροσώπευση των συγκεκριμένων υλικών συμφερόντων. Ο συνασπισμός εξουσίας εν ολίγοις, μετατράπηκε σε μια γενικότερη κρίση αντιπροσώπευσης -και κατ' επέκταση κρίση της αστικής δημοκρατίας- εντός του αστικού κράτους, κάτι το οποίο εκμεταλλεύτηκε ο Βοναπάρτης ώστε να εμφανιστεί εντέλει το κράτος -το βοναπαρτικό κράτος για την ακρίβεια- ως εκφραστής του γενικού

συμφέροντος και σαν εκπρόσωπος της ενότητας του εθνικού σχηματισμού. (Πουλαντζάς, 1975, σ. 152).

Η ιδιομορφία βέβαια της κρίσης αντιπροσώπευσης στην οποία βρέθηκε η Β΄ Γαλλική δημοκρατία, συνδέθηκε επίσης και με μια «αυτοανασκευή» της καθολικής ψηφοφορίας. Πράγματι είδαμε ότι τελικά η καθολική ψηφοφορία, όπως υπογραμμίζει ο Μαρξ, όχι μόνο δεν δικαίωσε τις ελπίδες για κοινωνική αλλαγή, αλλά αντιθέτως κατάφερε να εκλέξει μια μοναρχική βουλή η οποία και τελικά κατάργησε την καθολική ψηφοφορία το 1850, δηλαδή μόλις δύο χρόνια μετά την Επανάσταση του 1848 (Φαράκλας, 2018, σ. 69). Τούτο μοιάζει αντιφατικό αν αναλογιστεί κανείς ότι η καθολική ψηφοφορία ήταν αυτή που έφερε κυρίαρχη την αστική τάξη, δίπλα στην αριστοκρατία του χρήματος (Πουλαντζάς, 1975, σ. 72). Αυτή όμως η κατάσταση δεν είναι ξεκομμένη από τις διαφορετικές ανάγκες μερίδων της κυρίαρχης τάξης μέσα στο κράτος και κυρίως της αστικής τάξης ως σύνολο και ως κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας. Και ήταν αυτός ακριβώς ο κατακερματισμός συμφερόντων ο οποίος τελικά φανέρωνε την αδυναμία μιας ενιαίας πολιτικής ηγεμονίας της αστικής τάξης (μέσω της κοινοβουλευτικής διαδικασίας) απέναντι στις κυριαρχούμενες τάξεις και έβλεπε τη μοναρχία του Βοναπάρτη ως την ικανή μορφή του κράτους για τη διατήρηση και αναπαραγωγή των κυρίαρχων κεφαλαιοκρατικών σχέσεων (Μαρξ, 1967, σ. 41-46· Πουλαντζάς, 1975, σ. 150). Οι αστοί δημοκράτες λόγου χάρη, οι οποίοι εξέφραζαν τα πολιτικά συμφέροντα της αστικής τάξης και οι οποίοι κυριαρχούσαν στη Συντακτική Συνέλευση αμέσως μετά την Επανάσταση του 1848, παραμερίστηκαν από την ίδια την αστική τάξη μόλις εκδίωξαν το επαναστατικό προλεταριάτο από τον πολιτικό στίβο και την εδραίωσαν ως πολιτική δύναμη του κοινωνικού σχηματισμού μέσω της αστικής δημοκρατίας. Ο σκοπός κατά κάποιο τρόπο, είχε εκπληρωθεί. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Μαρξ:

Η περίοδος από τις 20 του Δεκέμβρη του 1848 ως τη διάλυση της συντακτικής, το Μάη του 1849, περιλαμβάνει την ιστορία της πτώσης των αστών δημοκρατών. Αφού ίδρυσαν μια δημοκρατία για την αστική τάξη, αφού έδιωξαν το επαναστατικό προλεταριάτο από το στίβο και επέβαλαν προσωρινή σιωπή στους δημοκρατικούς μικροαστούς, παραμερίζονται και οι ίδιοι από τη μάζα της αστικής τάξης, που έκανε με το δίκιο της κατάσχεση στη δημοκρατία αυτή σαν ιδιοκτησία της. Αυτή όμως η μάζα ήταν βασιλική. Ένα μέρος της, οι μεγάλοι γαιοκτήμονες κυριαρχούσαν στο καθεστώς της παλινόρθωσης και γι' αυτό ήταν νομιμόφρονες.

Το άλλο μέρος, οι αριστοκράτες του χρήματος και οι μεγαλοβιομήχανοι, κυριαρχούσαν στο καθεστώς της ιουλιανής μοναρχίας και γι' αυτό ήταν ορλεανιστές. Οι μεγάλοι αξιωματούχοι του στρατού, του πανεπιστημίου και της εκκλησίας, των δικηγόρων, της ακαδημίας και του τύπου ήταν μοιρασμένοι και στα δύο μέρη, αν και σε διαφορετικές αναλογίες. Εδώ, στην αστική δημοκρατία που δεν έφερε ούτε το όνομα των Βουρβόνων ούτε της Ορλεάνης, μα το όνομα Κεφάλαιο, είχαν βρει τη μορφή του κράτους όπου θα μπορούσαν να κυριαρχήσουν από κοινού. (Μαρξ, 1967, σ. 42-43).

Είναι δηλαδή φανερό ότι το «Κόμμα της Τάξης» επιδίωξε τη συνεργασία, σε πολιτικό επίπεδο, με τον Βοναπάρτη προκειμένου να επιβάλει τα μερικά της συμφέροντα -έστω και μέσα από τις αντιφάσεις και τις όποιες αντιθετικές πρακτικές ενείχε ο συγκεκριμένος συνασπισμός- παρακάμπτοντας ή χρησιμοποιώντας εργαλειακά το κοινοβούλιο, μετατρέποντας επί της ουσίας την αστική δημοκρατία (και με την κατάργηση της καθολικής εκλογής) σε μια ιδιόμορφη αστική δικτατορία πάνω στις κυριαρχούμενες τάξεις. Η εργαλειακή χρήση όμως του κοινοβουλίου από το «Κόμμα της Τάξης» δεν είχε ως αποτέλεσμα μόνο έναν γενικότερο εξευτελισμό του κοινοβουλίου (Μαρξ, 1967, σ. 47), αλλά την ίδια στιγμή, εντάσσοντας μέρος της κοινοβουλευτικής διαδικασίας στις αρμοδιότητες της εκτελεστικής εξουσίας (στον Βοναπάρτη δηλαδή) επειδή πίστευε ότι μπορεί να την ελέγχει καλύτερα προς όφελος των υλικών της συμφερόντων, την ίδια στιγμή υπέσκαπτε το πολιτικό πεδίο δράσης της ίδιας (Μαρξ, 1967, σσ. 147-149). Ήταν δηλαδή οι πολιτικές πρακτικές του «Κόμματος της Τάξης» οι οποίες έφεραν τελικά το πραξικόπημα της 2 του Δεκέμβρη του 1851:

Έτσι, το ίδιο το Κόμμα της Τάξης, όταν ακόμα δεν ήταν Εθνοσυνέλευση, όταν ήταν μονάχα κυβέρνηση, είχε στιγματίσει το κοινοβουλευτικό καθεστώς. Και όταν η 2 Δεκέμβρη έδιωξε το καθεστώς αυτό από τη Γαλλία έβαλε τις φωνές (Μαρξ, 1967, σ. 48).

Το πραξικόπημα της 2 του Δεκέμβρη έφερε στον «θρόνο» της πολιτικής εξουσίας τον Βοναπάρτη ακριβώς γιατί φαινόταν ως ενοποιητική μορφή του έθνους-κράτους, πέρα και πάνω από τις ενδοταξικές διαμάχες οι οποίες υπήρχαν στο «Κόμμα της Τάξης». Άρα οι τάξη και η σταθερότητα του έθνους, κάτι το οποίο επιζητούσαν για διαφορετικούς λόγους μεγάλα τμήματα κοινωνικού σχηματισμού –και όχι μόνο οι αντιδραστικοί αγρότες, οι γραφειοκράτες κτλ.– διαμόρφωνε ικανές συνθήκες

αναπαραγωγής των κυρίαρχων οικονομικών σχέσεων του κεφαλαιοκρατικού κράτους (οργάνωση της εργασίας), ενώ την ίδια στιγμή κάλυπτε το κενό ιδεολογικής και πολιτικής ηγεμονίας που άφηναν οι συγκρούσεις στο εσωτερικό του «Κόμματος της Τάξης» (Μαρξ, 1967, σσ. 102-105). Άρα, στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία η άνοδος του Βοναπάρτη αντιστοιχεί σε μια διαδικασία κρίσης της άρχουσας ιδεολογίας. Τούτη η διαδικασία συγκεκριμενοποιείται ως ιδεολογική κρίση της άρχουσας τάξης εντός κράτους. Η κυρίαρχη λοιπόν αστική ηγεμονική ιδεολογία γίνεται διάτρητη ως προς τις καταπιεζόμενες τάξεις και κλονίζεται η λειτουργία της (Πουλαντζάς 2006: 83). Βρίσκεται οπότε σε δυσκολία να επιτελέσει τον κυρίαρχο σκοπό της, δηλαδή να διατηρήσει σε πολιτική υποταγή τις κυριαρχούμενες τάξεις οι οποίες στην περίπτωση του βοναπαρτικού κράτους αποκόπηκαν εντέλει από το ιδεολογικό πλαίσιο της αστικής δημοκρατίας. Την ίδια, όμως, στιγμή, η πολιτική εκπροσώπηση της κυρίαρχης τάξης («Κόμμα της Τάξης») μοιάζει να αποκόβεται από την υλική της βάση (από την αστική τάξη εκτός του κοινοβουλίου), ακριβώς γιατί αδυνατεί να εμφανίζεται σαν ηγεμονική και άρα ως στυλοβάτης της τάξης και της ασφάλειας του κοινωνικού σχηματισμού. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Καρλ Μαρξ:

Και ενώ οι επαναστατικές τάξεις χαιρόνται χαιρέκακα για την ταπείνωση της Εθνοσυνέλευσης, γιατί ενθουσιάζονται κι αυτές τόσο για τα κοινοβουλευτικά της προνόμια όσο και η ίδια η Εθνοσυνέλευση για της δημόσιες ελευθερίες, η αστική τάξη έξω από το κοινοβούλιο δεν καταλαβαίνει τον τρόπο που η αστική τάξη μέσα στο κοινοβούλιο μπορεί να σπαταλάει τον καιρό της με τέτοιες τιποτένιες φιλονικίες και να εκθέτει σε κίνδυνο την ησυχία με τόσο αξιοθρήνητους ανταγωνισμούς ανάμεσα σ' αυτή και τον πρόεδρο (Μαρξ, 1967, σσ. 103).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο όξυνσης των αντιφάσεων το σχετικά αυτονομημένο κράτος του Βοναπάρτη, ως ειδική μορφή πλέον κράτους η οποία προσιδιάζει σε κράτος έκτακτης ανάγκης, μοιάζει να είναι το μόνο που μπορεί να αποδώσει την τάξη και την ασφάλεια που επιζητά η αστική κοινωνία. Το βοναπαρτικό κράτος δηλαδή μπορεί να εμφανίζει τα μερικά υλικά συμφέροντα της αστικής τάξης ως γενικά, χωρίς την ύπαρξη αντιφατικών και αντιθετικών πολιτικών πρακτικών στο εσωτερικό του και την ίδια στιγμή να διασφαλίζει την απαραίτητη σταθερότητα και την κοινωνική ειρήνη για την αναπαραγωγή των κυρίαρχων οικονομικών σχέσεων του κεφαλαίου (Μαρξ, 1967, σσ. 152-154). Ο Μαρξ δηλαδή παραδέχεται ότι υπάρχουν ιστορικές περιπτώσεις που η άρχουσα τάξη δεν μπορεί να κυριαρχήσει μέσω της υπάρχουσας κρατικής μορφής.

Έτσι, η πολιτική κυριαρχία διασφαλίζεται μέσα από την αυξημένη αυτονομία του κράτους και των γραφειοκρατικών θεσμών, ακριβώς όπως στην περίπτωση του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, όπου και σχηματοποιείται το κράτος *ειδικών συνθηκών*. Όμως αν και ο Βοναπάρτης, με την βοήθεια του στρατού και την υποστήριξη των αντιδραστικών αγροτικών στρωμάτων (Μαρξ, 1967, σ. 154), καταλαμβάνει την κυβερνητική εξουσία αφήνει ανέγγιχτες τις οικονομικές και παραγωγικές σχέσεις. Η υλική βάση δηλαδή της κοινωνίας, παραμένει στο καπιταλιστικό παράδειγμα. Έτσι, η αρχική αυτονόμηση της πολιτικής εξουσίας από την αστική τάξη μένει στο πλαίσιο του εποικοδομήματος και όχι στο σύνολο του σχηματισμού (Carnoy 1990: 78-79· Πουλαντζάς, 1975, σ. 150-151). Όπως υπογραμμίζει ο Μαρξ:

Ο Βοναπάρτης, σαν δύναμη της εκτελεστικής εξουσίας που έγινε ανεξάρτητη, νιώθει σαν αποστολή του να εξασφαλίσει το “αστικό καθεστώς”. Η δύναμη όμως του αστικού καθεστώτος είναι η μεσαία τάξη. Γι’ αυτό το λόγο ο Βοναπάρτης παρουσιάζεται σαν εκπρόσωπος της μεσαίας τάξης και εκδίδει διατάγματα μ’ αυτό το πνεύμα. Ωστόσο, ο ίδιος έχει κάποια αξία μόνο και μόνο γιατί συνέτριψε και συντρίβει καθημερινά την πολιτική δύναμη αυτής της μεσαίας τάξης. Γι’ αυτό θεωρεί τον εαυτό του αντίπαλο της πολιτικής και φιλολογικής δύναμης μεσαίας τάξης. Προστατεύοντας, όμως, την υλική της δύναμη, αναπαράγει την πολιτική της δύναμη (Μαρξ, 1967, σ. 167).

Έτσι, για τον Καρλ Μαρξ, η εκτελεστική εξουσία μπορεί να αποκτήσει, πρόσκαιρα έστω, μερική (η μεγαλύτερη) αυτονομία μέσα σε μια ειδική μορφή κράτους –όπως το βοναπαρτικό κράτος στη συγκεκριμένη περίπτωση– δεν μπορεί όμως να παρακάμψει την υλική του βάση, καθώς η ίδια αποτελεί δομικό της μέρος.

3.4. Εν κατακλείδι

Είναι φανερό ότι ο Καρλ Μαρξ μετά το 1845 έχει μετατοπίσει την οπτική του για το κράτος –για να είμαστε ακριβείς, τούτη η μετατόπιση είναι γενικότερη και δεν αφορά μόνο το κράτος– πέρα από το πεδίο της φιλοσοφίας. Ενώ στα χρόνια της νιότης ο Μαρξ χρησιμοποιούσε τη φιλοσοφική γλώσσα του Έγκελου, του Φόιερμπαχ κ.ο.κ. και ταυτόχρονα υπονοούσε το πεδίο υλικότητων που απέρρεαν από τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς της περιόδου, στα κείμενα που ακολούθησαν την *Γερμανική Ιδεολογία*, ο υλισμός του μοιάζει να είχε αποβάλει –αν όχι σε σε οριστικά σε μεγάλο βαθμό, οτιδήποτε φιλοσοφικό (γλωσσικό ή στοχαστικό) υπήρχε στο παρελθόν. Αυτή

λοιπόν η μετατόπιση των ενδιαφερόντων της μαρξικής σκέψης, το πέρασμα δηλαδή από τον εγγελιανό και φουέερμαχικό ιδεαλισμό, στον ιστορικό υλισμό, συμπαρέσυρε, εκ των πραγμάτων, και το τρόπο με τον οποίο ο Μαρξ βλέπει το αστικό κράτος. Μέσα από τα κείμενα της *Γερμανικής Ιδεολογίας* και του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, το κράτος εμφανίζεται ως ταξικός θεσμός, διαμορφωμένος από τον αστικό καταμερισμό της εργασίας, από την οργάνωση δηλαδή της εργασίας στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας. Έτσι, στα κείμενα αυτά, το κράτος εμφανίζεται ως η ίδια η κυρίαρχη τάξη στο βαθμό που αυτή οργανώνει την κυριαρχία της ή στο πλαίσιο που ίδια οργανώνεται, με ένα συγκεκριμένο κάθε φορά τρόπο, προκειμένου να κυριαρχήσει στον κοινωνικό σχηματισμό.

Σε γενικές γραμμές αυτή η οπτική για το κράτος συνεχίζει να υφίσταται και στα δυο ιστορικά κείμενα της δεκαετίας του 1850, δηλαδή στους *Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850* και την *18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. Η διαφορά όμως που παρατηρείται στα ιστορικά κείμενα έγκειται στο γεγονός ότι ο Μαρξ πραγματεύεται κυρίως τον τρόπο με τον οποίο η ταξική πάλη εγγράφεται στις μορφές του κράτους, ενώ παράλληλα διακρίνει την έννοια της άρχουσας τάξης, την τάξη δηλαδή που κυριαρχεί κοινωνικά και πολιτικά στον κοινωνικό σχηματισμό (άρα και στο κράτος) και στην τάξη που διαχειρίζεται το κράτος, που κατέχει θέσεις στον κρατικό μηχανισμό. Τούτη η προσέγγιση εμπεριέχει και την ειδική μορφή κράτους, το βοναπαρτικό κράτος δηλαδή, με το οποίο, όπως αναλύσαμε ήδη, ασχολείται ο Μαρξ στην *18^η Μπρυμαίρ*.

4. Η οπτική του Καρλ Μαρξ για το Κράτος στα χρόνια της «ωριμότητας»

4.1. Οι οικονομικές λειτουργίες του αστικού κράτους στα κείμενα του *Κεφαλαίου*

Ο Μαρξ στα τέλη της δεκαετίας του 1850, όταν και ξεκίνησε να πραγματεύεται μια συνολική κριτική της πολιτικής οικονομίας -κάτω από μια συγκεκριμένη μεθοδολογία, όπως αναλύει στην εισαγωγή στις *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* (Μαρξ, 1990, σσ. 66-74)- σχεδίαζε, πέραν της ανάλυσης του κεφαλαίου, της γαιοκτησίας και της μισθωτής εργασίας -αναλύονται τούτα στους τρεις τόμους του *Κεφαλαίου*- να γράψει επίσης για το κράτος, το εξωτερικό εμπόριο και την παγκόσμια αγορά. Το κείμενο, βέβαια, για το κράτος δεν γράφτηκε (Χάινριχ, 2017, σ. 225). Οι μέχρι τότε μαρξικές αναφορές περί κράτους (συγκροτημένα δηλαδή μέχρι και το κείμενο της 18^{ης} Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη) αφορούσαν την οπτική του Μαρξ πριν εστιάσει στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας (Ο'Κανε, 2014).

Η κριτική του «ώριμου» Μαρξ στην πολιτική οικονομία ήταν ταυτόχρονα κριτική στο καπιταλιστικό σύστημα και κριτική της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Σύμφωνα με την κριτική αυτή, ο καπιταλιστικός καταμερισμός εργασίας, η αγορά, και το κράτος δεν αποτελούσαν προοδευτικές εκφράσεις της ανθρώπινης ανάπτυξης, αλλά είχαν έναν συγκεκριμένο ιστορικό χαρακτήρα. Για τον Μαρξ, η δημιουργία και η κατανομή του πλούτου μέσα στον καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας δεν ισοδυναμούσε με επίτευξη κοινωνικής αρμονίας με βάση την ανθρώπινη φύση, η οποία έτσι κι αλλιώς έπαιρνε μια αλλότρια μορφή μέσα σ' αυτόν. Αντιθέτως, ήταν μια ανταγωνιστική διαδικασία συσσώρευσης, η οποία μετασχημάτιζε και τη συμπεριφορά των ατόμων μέσα σε αυτές τις ανταγωνιστικές ταξικές σχέσεις. Το κράτος στο σύνολό του, ως κρατικοί μηχανισμοί αλλά και ως κρατική εξουσία, ήταν απαραίτητο για την αναπαραγωγή αυτών των σχέσεων μέσα την καπιταλιστική κοινωνία (Ο'Κανε, 2020).

Στα κείμενα αυτά (*Grundrisse, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, Κεφάλαιο* κτλ.), οι αναφορές στο κράτος είναι διάσπαρτες και φαινομενικά μοιάζουν να μην παρουσιάζουν μια συνεκτικότητα (Χάινριχ, 2017, σ. 225). Εντούτοις, θα ήταν λάθος

να υποθέσουμε -κυρίως στα κείμενα του *Κεφαλαίου*- ότι ο Μαρξ δεν ασχολείται με αυτό. Αντιθέτως, διεισδύει στις ειδικές οικονομικές σχέσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του αστικού κράτους, αναλύοντας τους μηχανισμούς εκείνους που συγκροτούν μια σύνθετη, πολύπλοκη αλλά και αμοιβαία, παράλληλα, σχέση μεταξύ του κράτους και του κεφαλαίου (Μηλιός, 1989, σ. 13). Έτσι, στο *Κεφάλαιο*, η σύνδεση της πολιτικής εξουσίας με την καπιταλιστική ανάπτυξη -μια σχέση η οποία κωδικοποιείται μέσα από την οικονομική λειτουργία του αστικού κράτους- λειτουργεί κατά τέτοιο τρόπο που αποσυνδέει την εξουσία από τη νομική της διάσταση και την εντάσσει στο πεδίο των οικονομικών-παραγωγικών (και κατ' επέκταση κοινωνικών) σχέσεων εντός του συγκεκριμένου (καπιταλιστικού) σχηματισμού. Ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* αναδεικνύει με έναν ιδιαίτερο τρόπο τη συμπλοκή των διαφόρων μηχανισμών της εξουσίας μ' αυτό που ο Μισέλ Φουκώ οριοθέτησε ως στοιχεία της βιοπολιτικής, στοιχεία που εντέλει εμφανίζονται σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα και διαπερνούν, μέσω των μηχανισμών του Κράτους, μηχανισμών ιδεολογικών, τεχνικών και κατασταλτικών, όλα τα επίπεδα του κοινωνικού σχηματισμού¹⁰. Και το αποτέλεσμα αυτής συμπλοκής ήταν τελικά που διασφάλιζε τόσο τις σχέσεις κυριαρχίας σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο όσο και τις σχέσεις ηγεμονίας στο πολιτισμικό οικοδόμημα.

Παράλληλα, οι αναλύσεις του Μαρξ σχετικά με την οικονομική λειτουργία του αστικού κράτους (την εμπλοκή των κρατικών μηχανισμών εξουσίας δηλαδή) ανασκευάζουν και μια συγκεκριμένη αντίληψη της ιστορίας σύμφωνα με την οποία το

---

¹⁰ Όπως παρατηρεί ο Μ. Φουκώ στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας*: «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η βιοεξουσία ήταν ένα απαραίτητο στοιχείο για την ανάπτυξη του καπιταλισμού, καθώς ο τελευταίος δεν μπορούσε διασφαλιστεί παρά με τίμημα την ελεγχόμενη ένταξη των σωμάτων στον μηχανισμό παραγωγής και μέσω μιας προσαρμογής των πληθυσμιακών φαινομένων στις οικονομικές διαδικασίες [...] αν η ανάπτυξη των μεγάλων κρατικών μηχανισμών, ως θεσμών εξουσίας, διασφάλιζε τη διατήρηση των παραγωγικών σχέσεων, από την άλλη τα υποτυπώδη στοιχεία αναταμοπολιτικής και βιοπολιτικής που επινοήθηκαν τον 18^ο αιώνα ως τεχνικές εξουσίας, οι οποίες ήταν παρούσες σε όλα τα επίπεδα του κοινωνικού σώματος και χρησιμοποιούνταν εξόχως από διαφορετικούς θεσμούς (την οικογένεια αλλά και το στρατό, το σχολείο ή την αστυνομία, την ατομική ιατρική ή τη διαχείριση των συλλογικών οντοτήτων), έδρασαν στο επίπεδο των οικονομικών διαδικασιών, της εκδίπλωσής τους, των δυνάμεων που ενεργοποιούνται σε αυτές και τις υποστηρίζουν-λειτουργήσαν επίσης ως παράγοντες διακρίσεων και κοινωνικής ιεράρχησης, επιδρώντας στις αμοιβαίες δυνάμεις των μεν και των δε, διασφαλίζοντας σχέσεις κυριαρχίας και φαινόμενα ηγεμονίας» (Foucault, 2011, σ.164). Κοντολογίς, ο Φουκώ βρίσκεται στην καρδιά των μαρξικών θεωρήσεων, τουλάχιστον όπως αυτές αποτυπώνονται στις σελίδες του πρώτου κυρίως τόμου του *Κεφαλαίου*.

αστικό κράτος κατά το 19^ο αιώνα περιοριζόταν στο ρόλο του νυχτοφύλακα, χωρίς να παρεμβαίνει στην οικονομία, στις παραγωγικές διαδικασίες κ.ο.κ. τις οποίες και ρύθμιζε το «αόρατο χέρι της αγοράς». Τούτο όχι μόνο δεν είναι αληθές, αλλά οι αναλύσεις του Μαρξ στο *Κεφάλαιο* δείχνουν ακριβώς το αντίθετο. Οι παρεμβάσεις του αστικού κράτους ήταν πάντα καθοριστικές στη δημιουργία των κοινωνικοοικονομικών όρων αναπαραγωγής των κυρίαρχων καπιταλιστικών σχέσεων (Μηλιός, 1989, σ. 15). Είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικός ο Μαρξ για την εργοστασιακή και εργατική νομοθεσία που προωθούσε το αστικό κράτος, ιδιαίτερα με την επανάσταση του Ιούνη του 1848. Σημειώνει, λοιπόν, ο Μαρξ:

Η πρώτη αυτή εκστρατεία του κεφαλαίου ήταν αποτυχημένη, και ο νόμος για το δεκάωρο τέθηκε σε ισχύ την 1^η Μαΐου του 1848. Παράλληλα, η παταγώδης αποτυχία του κόμματος των χαρτιστών, οι αρχηγοί του οποίου ήταν φυλακισμένοι και η οργάνωσή τους διαλυμένη, είχε ήδη κλονίσει την αυτοπεποίθηση της αγγλικής εργατικής τάξης. Λίγο αργότερα, η παρισινή εξέγερση του Ιουνίου και η αιματηρή κατάπνιξή της, τόσο στην ηπειρωτική Ευρώπη όσο και στην Αγγλία, ένωσαν όλες τις παρατάξεις της κυρίαρχης τάξης, γαιοκτήμονες και κεφαλαιοκράτες, μεγαλοκαρχαρίες του χρηματιστηρίου και ψιλκατζήδες, οπαδούς της προστασίας του εμπορίου και οπαδούς του ελεύθερου εμπορίου, κυβέρνηση και αντιπολίτευση, παπάδες και ελευθερόφρονες, νεαρές πουτάνες και γριές καλόγριες υπό το κοινό σύνθημα της σωτηρίας της ιδιοκτησίας, της θρησκείας, της οικογένειας, της κοινωνίας! Η εργατική τάξη ήταν παντού εξόριστη, υπό διωγμό, είχε υπαχθεί στον «loi des suspects» [νόμο περί υπόπτων]. Οι κύριοι εργοστασιάρχες δεν χρειάζεται λοιπόν να στενοχωριούνται. Εξεγέρθηκαν ανοιχτά όχι μόνο ενάντια στο νόμο για το δεκάωρο, αλλά ενάντια στη συνολική νομοθεσία, η οποία από το 1833 επιδίωκε κατά κάποιον τρόπο να χαλιναγωγήσει την «ελεύθερη» απομύζηση της εργασιακής δύναμης. Ήταν μια Proslavery Rebellion [Εξέγερση υπέρ της Δουλείας] σε μικρογραφία, που διήρκησε πάνω από δύο χρόνια, αδίστακτα κυνική και με τρομοκρατική ενεργητικότητα, πράγματα που στοίχιζαν τόσο πιο φθηνά, όσο ο εξεγερμένος κεφαλαιοκράτης δεν διακινδύνευσε τίποτα περισσότερο από το τομάρι των εργατών του (Marx, 2016, σ. 255).

Η παραπάνω προσέγγιση του Μαρξ σχετικά με τον τρόπο που το αστικό κράτος λειτουργεί προς όφελος του κεφαλαίου θα μπορούσε να υπονοεί μια στείρα εργαλειακή προσέγγιση για την ύπαρξή του. Θα μπορούσε σ' αυτό να «συνηγορήσει» και μια αποσπασματική ντετερμινιστική (και οικονομίστικη παράλληλα) ανάγνωση του

προλόγου της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας¹¹ η οποία θα καθιστούσε την πολιτική εξουσία ως κάτι «περιττό» έναντι των (καθοριστικών) οικονομικών σχέσεων, χωρίς καμία παρεμβατική δυνατότητα και κυρίως χωρίς καμία σημασία ως προς την κατάκτησή της. Τούτο, όμως, δεν είναι ακριβές, καθώς δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο ίδιος ο Μαρξ πέντε χρόνια μετά τη συγγραφή του κειμένου της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* (1859), και συγκεκριμένα στην «Ιδρυτική Διακήρυξη» της Α΄ Διεθνούς (1864), συνόψιζε το πολιτικό πρόγραμμα του προλεταριάτου στο ότι «το μεγάλο καθήκον της εργατικής τάξης σήμερα είναι η κατάληψη της πολιτικής εξουσίας» (Κορς, 1980, σ. 94). Ήδη, πάντως, ο Ένγκελς από το 1890 είχε αποκαταστήσει τον οικονομικό ντετερμινισμό που απέρρευε από την αποσπασματική ανάγνωση του συγκεκριμένου αποσπάσματος (και όχι μόνο), σημειώνοντας χαρακτηριστικά ότι «ο Μαρξ κι εγώ είμαστε εν μέρει υπεύθυνοι που μερικές φορές οι νέοι δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην οικονομική πλευρά από εκείνη που της αναλογεί. Απέναντι στους αντιπάλους μας έπρεπε να επισημάνουμε την ουσιώδη αρχή την οποία αρνούσαν και έτσι δεν βρίσκαμε πάντα το χρόνο, τον τόπο, την ευκαιρία να δώσουμε στους άλλους παράγοντες που μετέχουν στην αμοιβαία δράση τη θέση τους» (Engels στον Althusser, 2015, σ. 157).

Η συγκεκριμένη παρέμβαση του Ένγκελς αποτελεί σίγουρα μια άμεση απάντηση στον οικονομισμό -ο οποίος απορρέει κυρίως από μια αποσπασματική ανάγνωση του μαρξικού έργου- και ο οποίος ανάγει και το κράτος, ως μηχανισμό αλλά και ως πολιτική εξουσία, σε μια στείρα εργαλειακή αντίληψη -είναι λάθος να πιστεύουμε ότι Μαρξ προωθεί κάτι τέτοιο ακόμα και στις «ώριμες» προσεγγίσεις του¹²- που αποκρύπτει επί της ουσίας τις ποιοτικές διαφορές μεταξύ προκαπιταλιστικών και αστικών κοινωνικών σχέσεων (Χάινριχ, 2017, σ. 229). Πράγματι, στις

---

¹¹Σε ένα σημείο του προλόγου, ο Μαρξ αναφέρει το εξής: «Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι εισέρχονται σε σχέσεις καθορισμένες αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγής, οι οποίες αντιστοιχούν σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Η ολότητα αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση πάνω στην οποία υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το είναι τους, αλλά, αντίστροφα, το κοινωνικό τους είναι, καθορίζει τη συνείδησή τους» (Μαρξ, 2013, σ. 19).

¹²Η συντριβή της κρατική μηχανής για την οποία μιλά ο Μαρξ μετά την εμπειρία της Κομμούνας, καθόλου δεν υπονοεί απλά και μόνο μια εργαλειακότητα ως προς μια γενική μορφή (και λειτουργία) του κράτους (βλ. Μαρξ, 2014, σσ. 96-99).

προκαπιταλιστικές κοινωνίες, η οικονομική και η πολιτική εξουσία δεν ήταν διακριτές (δεν ήταν δηλαδή χωρισμένες), άρα η σχέση μεταξύ κυρίαρχου και κυριαρχούμενου (φεουδάρχη και δουλοπάροικου, δουλοκτήτη και δούλου κ.ο.κ) είχε και έναν εξατομικευμένο χαρακτήρα (Πιο αναλυτικά βλ. Μαρξ, 1982, σσ. 91-144). Αντίθετα, στην καπιταλιστική κοινωνία, η οικονομική εκμετάλλευση διαχωρίζεται από την πολιτική εξουσία στο βαθμό που η οικονομική κυριαρχία δεν προσωποποιείται. Ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής δεν έχει στην ιδιοκτησία του (όπως, λόγω χάρη, είχε ο μεσαιωνικός φεουδάρχης) μηχανισμούς εξουσίας (Χάινριχ, 2017, σ. 228). Τυπικά, λοιπόν, το αστικό κράτος, το οποίο διατηρεί αυτούς τους μηχανισμούς «διακριτά» από την οικονομική σφαίρα της κοινωνίας, διαμεσολαβεί και αντιμετωπίζει τους πολίτες ως ελεύθερους και ως ίσους ιδιοκτήτες ατομικής ιδιοκτησίας. Συμπεριφέρεται εν ολίγοις σε κάθε πολίτη ως ουδέτερος θεσμός. Αλλά μέσω αυτής της ουδετερότητας διασφαλίζει την αναπαραγωγή των κυρίαρχων καπιταλιστικών σχέσεων, ακριβώς γιατί διασφαλίζει το δομικό συστατικό της αστικής κοινωνίας, την προστασία δηλαδή της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία στην καπιταλιστική σημειολογία επί της ουσίας μεταφράζεται σε προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής (Χάινριχ, 2017, σσ. 231-232). Όπως σημειώνει (με περίσσια ειρωνεία ομολογουμένως) ο Μαρξ για τα δικαιώματα και τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά που διαπερνούν τις καπιταλιστικές οικονομικές σχέσεις στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*:

Η σφαίρα της κυκλοφορίας ή της εμπορευματικής ανταλλαγής, εντός των ορίων της οποίας κινείται η αγορά και η πώληση της εργασιακής δύναμης, ήταν πραγματικά μια αληθινή Εδέμ των φυσικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτό που κυριαρχεί εδώ είναι αποκλειστικά ελευθερία, ισότητα, ιδιοκτησία και Bentham. Ελευθερία! Διότι ο αγοραστής και ο πωλητής ενός εμπορεύματος, φερειπείν της εργασιακής δύναμης, καθορίζονται μόνο μέσω της ελεύθερης βούλησής τους. Συμβάλλονται ως πρόσωπα ελεύθερα, δικαϊκά ισότιμα. Το συμβόλαιο είναι το τελικό αποτέλεσμα με το οποίο δίνουν στη βούλησή τους μια κοινή δικαϊκή έκφραση. Ισότητα! Διότι αλληλοαναφέρονται ως εμπορευματοκάτοχοι και ανταλλάσσουν ισοδύναμο προς ισοδύναμο. Ιδιοκτησία! Διότι καθένας διαθέτει μόνο το Δικό του. Bentham! Διότι καθένας από τους δύο ενδιαφέρεται μόνο για τον εαυτό του. Η μοναδική δύναμη που τους ενώνει και στους συσχετίζει είναι εκείνη της ιδιοτέλειας, του ιδιαίτερου οφέλους, των ιδιωτικών συμφερόντων τους. Και ακριβώς επειδή, με αυτό τον τρόπο, ο καθένας νοιάζεται μόνο για τον εαυτό του και κανείς για τον άλλο, ολοκληρώνουν όλοι τους, ως αποτέλεσμα μιας προκαθορισμένης αρμονίας των πραγμάτων ή υπό την αιγίδα μιας παμπόνηρης

Πρόνοιας, απλώς το έργο του αμοιβαίου οφέλους τους, του κοινού οφέλους, του κοινού συμφέροντος (Marx, 2016, σ. 150).

Στο παραπάνω απόσπασμα, ο Μαρξ μορφοποιεί, κατά μια έννοια, τις σχέσεις που αναπτύσσονται εντός του κεφαλαιοκρατικού σχηματισμού, και οι οποίες δίνουν, ως αποτέλεσμα των ειδικών οικονομικών σχέσεων, μια ειδική μορφή στον σχηματισμό αυτό. Τούτο αναλύεται περισσότερο από τον Μαρξ στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο για την «Γένεση της κεφαλαιοκρατικής προσόδου». Εκεί ο Μαρξ προχωράει σε μια αρκετά περιεκτική ανάλυση σχετικά με τη μορφή του κράτους. Το κράτος εκεί παρουσιάζεται ως μια ειδική πολιτική μορφή που αντιστοιχεί σε μια επίσης ειδική οικονομική μορφή του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας που συντελείται στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας. Και ακριβώς αυτή η ειδική οικονομική μορφή αναπτύσσεται άμεσα και με έναν καθορισμένο τρόπο, σύμφωνα με τον οποίο η υπεραξία αντλείται από τους άμεσους παραγωγούς και εντέλει καθορίζει τη σχέση μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων (Ο'Κανε, 2014). Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Μαρξ:

Η ειδική οικονομική μορφή με την οποία αντλείται απλήρωτη δουλειά από τους άμεσους παραγωγούς, καθορίζει τη σχέση κυριαρχίας και υποδοúlωσης, όπως αναφέρεται άμεσα την ίδια την παραγωγή και που με τη σειρά της αντεπιδράει καθοριστικά πάνω της. Πάνω σ' αυτήν βασίζεται, όμως, όλη η διαμόρφωση της οικονομικής κοινότητας (Gemeinwesen), που αναφέρεται από τις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής και που ταυτόχρονα αναφέρεται μαζί της η ειδική πολιτική μορφή της. πάντως στην άμεση σχέση των ιδιοκτητών των όρων παραγωγής με τους άμεσους παραγωγούς -μια σχέση, η κάθε φορά μορφή της οποίας ανταποκρίνεται πάντα με φυσικότητα, σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης του τρόπου δουλειάς, επομένως και στην κοινωνική παραγωγική της δύναμη- βρίσκουμε το ενδότατο μυστικό, την κρυμμένη βάση όλης της κοινωνικής συγκρότησης, επομένως και της πολιτικής μορφής της σχέσης κυριαρχίας και εξάρτησης, κοντολογίς της κάθε φορά ειδικής κρατικής μορφής (Μαρξ, 1978β, σ. 972).

Έτσι, η ειδική αυτή πολιτική μορφή που παίρνει το κράτος, αποτελείται από τις ιστορικά ειδικές παραγωγικές σχέσεις, που διαθέτουν μια συγκεκριμένη κάθε φορά (πολιτική) σχέση κυριαρχίας που είναι διακριτή αλλά και ενσωματωμένη (καθώς αναδύεται μαζί της) σε αυτήν την καθορισμένη μορφή των οικονομικών σχέσεων (Ο'Κανε, 2014). Και συνεχίζει ο Μαρξ σχετικά με τις ειδικές μορφές κράτους που

εμφανίστηκαν σε «άπειρες παραλλαγές και διαβαθμίσεις» και σε διάφορες εμπειρικές συνθήκες:

Αυτό δεν εμποδίζει η ίδια οικονομική βάση -η ίδια, σύμφωνα με τους κύριους όρους της- να μπορεί, χάρη σε απειράριθμα διαφορετικά εμπειρικά περιστατικά, σε φυσικούς όρους, σε φυλετικές σχέσεις, οι ιστορικές επιρροές που επιδρούν απ' έξω κλπ. να παρουσιάζει ατέλειωτες παραλλαγές και διαβαθμίσεις στη μορφή, οι οποίες μπορούν να κατανοηθούν μόνο με την ανάλυση αυτών εμπειρικά δοσμένων περιστατικών (Μαρξ, 1978β, σ. 972).

Για τον Μαρξ οπότε, η ειδική αυτή πολιτική μορφή που παίρνει το καπιταλιστικό κράτος αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη οικονομική μορφή της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας και αλληλεπιδρά με αυτή. Τούτο είναι κυρίαρχο στις αναλύσεις του «ώριμου» Μαρξ. Στις αναλύσεις του ιστορικού κειμένου για την παρισινή Κομμούνια του 1871, αλλά και του κειμένου της κριτικής στο πρόγραμμα του Γερμανικού Εργατικού Κόμματος στο συνέδριο της Γκότα, που ακολουθούν -γραμμένα και τα δύο κείμενα σε διαφορετικό ύφος- ο Μαρξ δεν μετατοπίζεται, επί της ουσίας, από αυτή τη θέση, παρόλο που η έννοια της αλληλεπίδρασης μοιάζει να τίθεται σε αμφισβήτηση.

4.2. Το κράτος ως ταξική μηχανή καταπίεσης στο κείμενο του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία* – Η εμπειρία της παρισινής Κομμούνιας του 1871

Στο κείμενο του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία*¹³ ο Μαρξ μετατοπίζει την οπτική του για το Κράτος σε σχέση με την αρχική προσέγγιση που είχε κάνει στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο. Τούτη η «διόρθωση»¹⁴ του Μαρξ, όπως επισημαίνει ο Ετιέν Μπαλιμπάρ, ενέχει έναν μετασχηματισμό στην αντίληψη για την ιστορία του

¹³Το κείμενο *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία* θα κυκλοφορήσει στις 30 Μαΐου του 1871, λίγες μέρες δηλαδή αφότου είχε πνιγεί στο αίμα η παρισινή Κομμούνια και χιλιάδες κομμουνάριοι εργάτες είχε εκτελεστεί μετά την παράδοσή τους στο Κοιμητήριο Περ Λασέζ, στο λόγο της Μονμάρτης [βλ. Πρόλογο του Π. Σκούφη, στο Μαρξ, Κ. (2014). *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 11].

¹⁴Την λέξη «διόρθωση», σχετικά με την μαρξική μετατόπιση ως προς τον «ορισμό» του Κράτους, είχε ήδη χρησιμοποιήσει ο Λένιν, ασφαλώς και ως όπλο σε μια πολεμική προς τον Κάουτσκι, στο κείμενό του *Κράτος και Επανάσταση*, σημειώνοντας ότι η «διόρθωση» αυτή κρίθηκε απαραίτητη από τον Μαρξ μετά την επαναστατική εμπειρία των κομμουνάριων του Παρισιού για να καταδειχτεί η ανάγκη συντριβής αυτής της κρατικής μηχανής (Λένιν, 2016, σσ. 47-51).

κράτους, ο οποίος διορθώνει μια προβληματική στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο που έχει να κάνει με την ξεκάθαρη διάκριση της κρατικής εξουσίας και του κρατικού μηχανισμού (Balibar, 2014, σ. 44). Αυτή η προσέγγιση επί της ουσίας διαμορφώνει έναν πιο σύνθετο ορισμό για το κράτος τόσο ως κρατική εξουσία όσο και ως κρατική μηχανή. Εντούτοις, παρόλο που στο κείμενο του Εμφυλίου Πολέμου ο Μαρξ οριοθετεί ακριβέστερα την έννοια του κρατικού μηχανισμού -καθώς και τη συμπλοκή του με την κρατική εκτελεστική εξουσία-, η ανάγκη συντριβής του είχε ήδη υπονοηθεί στη *18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*:

Η εκτελεστική εξουσία, με την τεράστια γραφειοκρατική και στρατιωτική οργάνωσή της, με τον πλατύ τεχνητό κρατικό της μηχανισμό, με μια στρατιά από μισό εκατομμύριο υπαλλήλους, πλάι στο στρατό από άλλο μισό εκατομμύριο, αυτό το φοβερό παρασιτικό σώμα, που τυλίγεται σα δίχτυ γύρω στο σώμα της γαλλικής κοινωνίας και φράζει όλους τους πόρους, γεννήθηκε στις μέρες της απόλυτης μοναρχίας, τον καιρό της παρακμής του φεουδαλικού καθεστώτος και βοήθησε να επιταχυνθεί η παρακμή του. [...] Τέλος, η κοινοβουλευτική δημοκρατία, στην πάλη της ενάντια στην επανάσταση, βρέθηκε αναγκασμένη, μαζί με τα καταπιεστικά μέτρα, να ενισχύσει τους πόρους και το συγκεντρωτισμό της κυβερνητικής εξουσίας. Όλες οι ανατροπές τελειοποιούσαν τη μηχανή αυτή αντί να την τσακίζουν. Τα κόμματα που αγωνίζονταν διαδοχικά για την εξουσία θεωρούσαν την κατάκτηση του απέραντου αυτού κρατικού οικοδομήματος σαν την κυριότερη λεία του νικητή (Μαρξ, 1967, σσ. 153-154).

Πράγματι, στο παραπάνω απόσπασμα από το κείμενο της *18^{ης} Μπρυμαίρ*, ο Καρλ Μαρξ μιλά για την ανάγκη συντριβής αυτής της κρατικής μηχανής. Εντούτοις, η μηχανή αυτή δεν διακρίνεται ρητά από την κρατική εξουσία, όπως τουλάχιστον φαίνεται μετά τη «διόρθωση», αλλά αποτελεί μέρος της. Τούτο βέβαια θα σήμαινε ότι η κατάκτηση της κρατικής εξουσίας θα συνεπαγόταν την κατάκτηση ή τον πλήρη έλεγχο της κρατικής μηχανής. Η εμπειρία, όμως, της Κομμούνας έδειξε ακριβώς το αντίθετο, επιβεβαιώνοντας τη μαρξική θέση στη κριτική του σχετικά με το βοναπαρτικό κράτος -έστω και μέσα στην αντίφασή της ως προς τη σχέση κρατικής εξουσίας και κρατικών μηχανισμών- για καταστροφή της κρατικής μηχανής. Όπως σημειώνει ο Μαρξ στο κείμενο του Εμφυλίου Πολέμου:

Η εργατική τάξη δεν μπορεί απλά να πάρει στην κατοχή της την έτοιμη κρατική μηχανή και να την βάλει σε κίνηση για τους δικούς της σκοπούς. Η συγκεντρωτική κρατική εξουσία με τα πανταχού παρόντα όργανά της -τον τακτικό στρατό, την

αστυνομία, τη γραφειοκρατία, τον κλήρο και τη δικαστική εξουσία, όργανα που φτιάχτηκαν με το σχέδιο ενός συστηματικού και ιεραρχικού καταμερισμού της εργασίας- κατάγεται από τον καιρό της απόλυτης μοναρχίας, όπου χρησίμευε στην αστική κοινωνία που γεννιόταν ως ισχυρό όπλο στους αγώνες της ενάντια στη φεουδαρχία. (Μαρξ, 1989, σ.114).

Πράγματι, λοιπόν, το κράτος στη μαρξική οπτική εκλαμβάνεται σαφώς, ακόμη κι αν δεν αναφέρεται ρητά όπως στην περίπτωση της «διόρθωσης» του *Μανιφέστου* και φυσικά του κειμένου του *Γαλλικού Εμφυλίου*, ως καταπιεστικός μηχανισμός ήδη από τα κείμενα του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, των *Ταξικών Αγώνων στη Γαλλία*, και της *18^{ης} Μπρυμαίρ*. Τούτο μοιάζει να μην αμφισβητείται (Αλτουσέρ, 1999, σ. 78). Εντούτοις, η διάκριση των μηχανισμών από την εκτελεστική εξουσία και η ανάγκη συντριβής συνδέεται με την εμπειρία της Κομμούνας του 1871. Το κράτος, ως πεδίο μέσα στο οποίο συμπυκνώνονται οι ταξικές συγκρούσεις και αντιθέσεις, όπως υπονοείται στα δύο ιστορικά κείμενα της δεκαετίας του 1850, «υποχωρεί»¹⁵ και προκρίνεται η ανάλυσή του τόσο ως κρατική εκτελεστική εξουσία όσο και ως καταπιεστικός-κατασταλτικός μηχανισμός ταξικής κυριαρχίας ταυτόχρονα (Αλτουσέρ, 2010). Τούτο σημαίνει ότι η πολιτική εξουσία της κυρίαρχης τάξης ασκείται μέσω ενός συγκεκριμένου και εξιδεικευμένου μηχανισμού, όπως ο κρατικός μηχανισμός, άρα η πολιτική εξουσία της αστικής τάξης ασκείται έμμεσα και όχι άμεσα, πράγμα που σημαίνει ότι αυτός ο κρατικός μηχανισμός, εκ των πραγμάτων, μοιάζει να υπέρκειται της κοινωνίας (Balibar, 2014, σσ. 44-45), ενώ την ίδια στιγμή ξεπροβάλλει ένας εργαλειώδης χαρακτήρας της κρατικής εξουσίας. Όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζει ο Μαρξ στο κείμενο του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία*:

Στο μέτρο που η πρόοδος της μοντέρνας βιομηχανίας ανέπτυξε, πλάταινε την ταξική αντίθεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, στο ίδιο μέτρο η κρατική εξουσία έπαιρνε, όλο και πιο πολύ, το χαρακτήρα μιας δημόσιας εξουσίας προς καταπίεση της εργατικής τάξης, το χαρακτήρα μιας μηχανής ταξικής κυριαρχίας. Ύστερα από κάθε επανάσταση, που σημειώνει μια πρόοδο της ταξικής πάλης,

¹⁵ Για να είμαστε ακριβείς, δεν υπάρχει μια σαφής μετατόπιση της συγκεκριμένης θέσης. Στο κείμενο του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία*, ο Μαρξ συνεχίζει, επί της ουσίας, να θεωρεί αυτό που ο Αλτουσέρ συνοψίζει στις *Θέσεις*, ότι δηλαδή «το σύνολο της ταξικής πάλης περιστρέφεται γύρω από το κράτος». Εντούτοις, όπως εξηγεί ο Αλτουσέρ «γύρω από την κατοχή, δηλαδή την κατάληψη και τη διατήρηση της πολιτικής εξουσίας, από μια κοινωνική τάξη, ή από μια συμμαχία τάξεων. Η πρώτη αυτή παρατήρηση μας υποχρεώνει λοιπόν να διακρίνουμε μεταξύ κρατικής εξουσίας (κατάληψη και διατήρηση της πολιτικής εξουσίας), αντικειμενικός στόχος της πολιτικής πάλης των τάξεων, από τη μια μεριά και μηχανισμού του κράτους από την άλλη» (Αλτουσέρ, 1999, σ. 81).

προβάλλει όλο και πιο ανοιχτά ο καθαρά καταπιεστικός χαρακτήρας της κρατικής εξουσίας. [...] Η κρατική εξουσία, φαινομενικά αιωρούμενη ψηλά, πάνω από την κοινωνία, αποτελούσε εν τούτοις η ίδια το πιο επαίσχυντο σκάνδαλο αυτής της κοινωνίας και μαζί το εκκολαπήριο όλης της διαφθοράς της. [...] Ο ιμπεριαλισμός είναι η πιο εκπορνευμένη και ταυτόχρονα η τελική μορφή της κρατικής εκείνης εξουσίας που έχει δημιουργήσει η αναπτυσσόμενη αστική κοινωνία, σαν το εργαλείο της δικής απελευθέρωσης από τη φεουδαρχία, και την οποία η οριστικά διαμορφωθείσα αστική κοινωνία τη μετέτρεψε σε εργαλείο υποδούλωσης της εργασίας από το κεφάλαιο (Μαρξ, 2014, σ. 96, 98-99)

Στο παραπάνω απόσπασμα διακρίνεται, χωρίς αμφιβολία, η εργαλειακότητα της κρατικής εξουσίας μέσα από τον χαρακτήρα μιας μηχανής ταξικής κυριαρχίας, προς όφελος της κυρίαρχης αστικής τάξης. Τούτο, όμως, χρειάζεται μια διευκρίνιση: πράγματι, η εμπειρία της Κομμούνας έδειξε στον Μαρξ τούτη την εργαλειακότητα (Μηλιός, 1990). Εντούτοις, η περίπτωση του βοναπαρτικού κράτους, ως κράτος έκτακτης ανάγκης είχε δείξει επίσης στον Μαρξ μια σχετική αυτονομία των μηχανισμών αυτών σε σχέση με την ηγεμονική αστική τάξη, ακριβώς γιατί ο συνασπισμός εξουσίας¹⁶, με τον τρόπο λειτουργίας του επέβαλε την μερική αυτονομία. Άρα όπως σημειώνει ο Ν. Πουλαντζάς, *«η ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στο Κράτος και την ηγεμονική τάξη δεν απορρέει καθόλου από μια έμμεση εξάρτηση της κρατικής μηχανής από την τάξη ή το τμήμα: αντίθετα, αυτή απορρέει απ' τη σχετική αυτονομία απέναντί τους και απέναντι στον συνασπισμό εξουσίας στο σύνολό του»* (Πουλαντζάς, 1975, σ. 169).

Πέρα όμως από το πλαίσιο ύπαρξης και λειτουργίας του συνασπισμού εξουσίας, γίνεται αντιληπτό ότι για τον ύστερο Μαρξ, ο συγκεντρωτισμός του κράτους (κρατική εξουσία και κρατικοί μηχανισμοί), με όποια μορφή και αν αυτός εμφανίζεται (ως βοναπαρτικό κράτος, ως συνασπισμός εξουσιών και ούτω καθεξής), αποτελεί επί της ουσίας μια εναλλαγή μορφών στο περιεχόμενο του αστικού κράτους, προκειμένου αυτό να λύσει τις αντιφάσεις που προκύπτουν στην ιστορική συγκυρία (Τζαρέλας, 2020, σσ. 207-207). Τούτη η αντίφαση, όμως, μπορεί να λυθεί μόνο με τη συντριβή του

¹⁶ Είναι ιδιαίτερα αναλυτικός ο Max Horkheimer στο κείμενό του για *«Για την κοινωνιολογία των ταξικών σχέσεων»* ως προς αυτό. Έτσι, η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής δεν χαρακτηριζόταν από έναν ενιαίο σχεδιασμό, μια ενιαία βούληση, αλλά ούτε ταυτιζόταν από μια πολύ καλά σχεδιασμένη κοινωνική χρήση των μέσων παραγωγής. Εντούτοις υπήρχε πάντα συνεννόηση και κοινή πρακτική όταν έπρεπε να συνασπιστούν και να συντρίψουν όσους απειλούσαν να ανατρέψουν τις δοσμένες σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας (Adorno & Horkheimer, 2017, σ. 72-74).

κράτους ως καταπιεστικού ταξικού μηχανισμού¹⁷. Και η παρισινή Κομμούνια του 1871 είχε ιδωθεί ως μια μορφή μετάβασης μετά τη συντριβή του κράτους και ως μια πραγματική λύση της αντίφασης (Μαρξ, 2014, σ. 99). Όπως σημειώνει ο Μαρξ στον *Εμφύλιο Πόλεμο* σχετικά με την Κομμούνια:

Το ακριβώς αντίθετο της Αυτοκρατορίας υπήρξε η Κομμούνια. Το σύνθημα για τη «σοσιαλιστική Δημοκρατία», με το οποίο το παρισινό προλεταριάτο λάνσαρε την επανάσταση του Φλεβάρη, εξέφραζε την ακαθόριστη απαίτηση για Δημοκρατία που δεν θα έπρεπε να εξαφανίσει μόνο τη μοναρχική μορφή της ταξικής κυριαρχίας, αλλά την ίδια την ταξική κυριαρχία. Η Κομμούνια ήταν ακριβώς η μορφή αυτής της Δημοκρατίας (Μαρξ, 2014, σ. 99).

Έτσι, λοιπόν, στη μαρξική σκέψη, η Κομμούνια έλυνε μια σειρά από αντιφάσεις της ταξικής αστικής κοινωνίας και παράλληλα δημιουργούσε το πεδίο της πραγματικής Δημοκρατίας που πλέον πραγματωνόταν μέσα από την κατάργηση του δυισμού της πολιτικής εξουσίας (νομοθετικό και εκτελεστικό σώμα), καθώς αυτή ενοποιούνταν κάτω από ένα κοινό εργαζόμενο σώμα, έξω και πέρα από τις σχέσεις κυριαρχίας του αστικού σχηματισμού, μέσα από την απογύμνωση των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους, οι οποίοι μετατρέπονταν σε ανακλητό όργανο της Κομμούνιας, με την εξαφάνιση της γραφειοκρατικής κάστας των κρατικών αξιωματούχων μιας και τα δημόσια αξιώματα έπαψαν να είναι ατομική ιδιοκτησία, μέσα από τη διάλυση των ιδεολογικών μηχανισμών προπαγάνδας της εκκλησίας με την απαλλοτρίωση της εκκλησιαστικής εξουσίας, μέσα από τον πραγματικό δημόσιο χαρακτήρα της εκπαίδευσης κ.ο.κ. (Μαρξ, 2014, σ. 100). Με τούτους τους δομικούς μετασχηματισμούς, υπογραμμίζει ο Μαρξ:

Η ενότητα του έθνους δεν θα κομματιαζόταν αλλά, αντίθετα, θα οργανωνόταν με το σύνταγμα της Κομμούνιας. Θα γινόταν πραγματικότητα, με την κατάργηση της κρατικής εκείνης εξουσίας που επαγγελλόταν την ενσάρκωση αυτής της ενότητας, ήθελε όμως να είναι απέναντι στο έθνος ανεξάρτητη και υπερκείμενη, ενώ δεν ήταν παρά μόνο ένα παρασιτικό σώμα καρκίνωμα στο σώμα του. [...] Τουναντίον, το καθεστώς της Κομμούνιας θα ξανάδινε στο κοινωνικό σώμα όλες εκείνες τις

¹⁷ Στις 12 Απρίλη του 1871 ο Μαρξ έγραφε, μεταξύ άλλων, στον Kugelmann για την αναγκαιότητα καταστροφής της κρατικής μηχανής. Έγραφε συγκεκριμένα: «*Αν ανατρέξεις στο τελευταίο κεφάλαιο της "18η Μπρυμαίρ"* μου, θα βρεις πως θεωρώ ως επόμενο εγχείρημα για τη γαλλική επανάσταση όχι τη μεταφορά της γραφειοκρατικής-στρατιωτικής μηχανής από το ένα χέρι στο άλλο όπως ελέγετο μέχρι σήμερα, αλλά την καταστροφή της. Αυτή είναι η προϋπόθεση για κάθε πραγματική λαϊκή επανάσταση στην ήπειρό μας. Αυτή είναι και η προσπάθεια των ηρωικών συντρόφων μας του Παρισιού» (Μαρξ, 1989, σ. 114)

δυνάμεις που σπαταλούσε ως τώρα η παρασιτικής απόφυση «Κράτος», που τρέφεται σε βάρος της κοινωνίας και εμποδίζει την ελεύθερη κίνησή της (Μαρξ, 2014, σσ. 101-103).

Ήδη στο παραπάνω απόσπασμα γίνεται φανερό ότι στην μαρξική οπτική του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία* η Κομμούνα υλοποιεί το μεταβατικό πέρασμα προς την αταξική κοινωνία, με την παράλληλη, όμως, ανάγκη συντριβής της κρατικής μηχανής. Αποτελεί ουσιαστικά την πολιτική μορφή της κοινωνικής χειραφέτησης, της απελευθέρωσης της εργασίας από αυτούς που σφετερίζονται τα μέσα παραγωγής. Και ακριβώς όπως η κρατική μηχανή και ο κοινοβουλευτισμός δεν αποτελούν την πραγματική ζωή των κυρίαρχων τάξεων αλλά μονάχα μηχανισμούς της κυριαρχίας τους, έτσι και η Κομμούνα δεν είναι το κοινωνικό κίνημα της εργατικής τάξης αλλά το οργανωμένο μέσο της δράσης της (Μαρξ, 1989, σ. 136). Και ακριβώς εκεί εντοπίζεται για τον Μαρξ η αποτυχία της παρισινής Κομμούνας, ότι, δηλαδή, δεν υλοποίησε μέχρι τέλους τον στόχο συντριβής του αστικού κράτους. Όπως σημειώνει εξάλλου ο Ένγκελς, στην εισαγωγή του 1981 σχετικά με την επανέκδοση του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία* στο Βερολίνο, για την εικοστή επέτειο της παρισινής Κομμούνας:

Και οι άνθρωποι νομίζουν ότι έκαναν ήδη ένα εξαιρετικά τολμηρό βήμα όταν ελευθερώθηκαν από την πίστη στην κληρονομική μοναρχία κι ορκίζονται στην αστική δημοκρατία. Στην πραγματικότητα, όμως, το κράτος δεν είναι παρά μια μηχανή καταπίεσης μιας τάξης από μιαν άλλη, και μάλιστα στην αστική δημοκρατία όχι λιγότερο απ' ό,τι στη μοναρχία, και στην καλύτερη περίπτωση είναι το κακό που κληροδοτείται στο νικηφόρο, κατά την πάλη για την ταξική κυριαρχία, προλεταριάτο, και του οποίου τις χειρότερες πλευρές δεν μπορεί, όπως δεν μπόρεσε και η Κομμούνα, να μην επιδιώξει να τις ξεριζώσει αμέσως αν είναι δυνατό, μέχρις ότου μια γενιά που θα 'χει μεγαλώσει σε καινούργιες ελεύθερες κοινωνικές συνθήκες, θα είναι σε θέση να πετάξει από πάνω της όλα αυτά τα κουρέλια που λέγονται κράτος (Ένγκελς, 2014, σ. 36).

4.3. Η μαρξική κριτική στο «ελεύθερο κράτος» του προγράμματος της Γκότα

Ο Καρλ Μαρξ στην ανάλυσή του σχετικά με την παρισινή Κομμούνα, στάθηκε κυρίως στο γεγονός ότι επειδή η εργατική τάξη -σε αντίθεση με τις κυρίαρχες τάξεις όπως η αστική ή άλλες κυρίαρχες τάξεις του παρελθόντος- δεν μπορεί απλά να πάρει στην κατοχή της την έτοιμη κρατική μηχανή και να τη βάλει σε κίνηση για τους δικούς

της σκοπούς, θα πρέπει να συνθλίψει τους κατασταλτικούς αυτούς μηχανισμούς και να τους αναδιοργανώσει προς όφελος της πραγματικής κοινωνίας, δημιουργώντας έτσι τις βάσεις προς τον κομμουνιστικό μετασχηματισμό (Jessor, 1978). Στην κριτική του, όμως, στο σχέδιο του προγράμματος του Γερμανικού Εργατικού Κόμματος στο ενωτικό συνέδριο της Γκότα¹⁸, παρόλο που ουσιαστικά συνεχίζει να βρίσκεται στον πυρήνα των αναλύσεων του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία*, ο Μαρξ, και χωρίς να μετατοπίζει την οπτική του για το κράτος, εντείνει ακόμη περισσότερο την πολεμική του προς αυτό, ενώ παράλληλα αναδεικνύει ως μη ουσιαστικές (απ' την στιγμή που υπάρχουν και αναπτύσσονται εντός τους, συγκεκριμένες υλικές/αστικές οικονομικές σχέσεις) τις εθνικές συνοριακές «διαφορές» που παρατηρούνται στους κρατικούς σχηματισμούς.

Στον *Εμφύλιο Πόλεμο*, λόγω χάρη, το γαλλικό κράτος εμφανίζεται ως η κεντρική κρατική δύναμη, με πανταχού παρόντες τους κατασταλτικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς (μόνιμος στρατός, κοινοβούλιο, παρασιτική γραφειοκρατία, κλήρος και δικαστές) γύρω του (Jessor, 1978), στην *Κριτική του Πρόγραμμα της Γκότα*, αναφέρεται στο πρωσικό πολιτικό κράτος ως ένα στρατοκρατικό δεσποτικό σχηματισμό, με ισχυρούς αστυνομικούς μηχανισμούς, διακοσμημένο με κοινοβουλευτικές μορφές και με περισσότερες μεσαιωνικές-φεουδαρχικές προσμίξεις στο εσωτερικό του (Μαρξ, 2015, σσ. 35-36). Τούτες οι διαφορές, όμως, σχετίζονται με την ιδιαίτερη ιστορική εξέλιξη του κάθε εθνικού κράτους και με τον ρυθμό της καπιταλιστικής ανάπτυξης που παρατηρείται σε κάθε σχηματισμό. Όπως εξηγεί ο Μαρξ στην κριτική για το «ελεύθερο κράτος» που επιδιώκει το πρόγραμμα του Γερμανικού Εργατικού Κόμματος:

Η «σημερινή κοινωνία» είναι η καπιταλιστική κοινωνία που υπάρχει σ' όλες τις πολιτισμένες χώρες, περισσότερο ή λιγότερο απαλλαγμένη από μεσαιωνικές προσμίξεις, περισσότερο ή λιγότερο τροποποιημένη από την ιδιαίτερη ιστορική εξέλιξη κάθε χώρας, περισσότερο ή λιγότερο αναπτυγμένη. Αντίθετα, το «σημερινό κράτος» αλλάζει με τα σύνορα κάθε χώρας. Άλλο είναι στη

¹⁸ Θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο πριν προχωρήσουμε στη μελέτη της κριτικής του Μαρξ στο σχέδιο του προγράμματος του Γερμανικού Εργατικού Κόμματος στην Γκότα, να έχουμε κατά νου την πλήρη αντίθεσή του στο πρόγραμμα αυτό και την οποία δηλώνει με γράμμα στον Μπράκε, στις 5 Μαΐου του 1875. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει στο γράμμα ο Μαρξ: «Άσχετα από αυτό, καθήκον μου είναι να μην αναγνωρίσω, ούτε καν με διπλωματική σιωπή, ένα πρόγραμμα, που κατά την πεποίθησή μου πρέπει να απορριφθεί ολοκληρωτικά και που διαφθείρει το κόμμα» (Μαρξ, 2015, σ. 11).

πρωσογερμανική αυτοκρατορία και άλλο στην Ελβετία, άλλο στην Αγγλία και άλλο στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το «σημερινό κράτος» λοιπόν είναι δημιούργημα της φαντασίας. Ωστόσο τα διάφορα κράτη των διάφορων πολιτισμένων χωρών, παρ' όλη την πολυποίκιλη διαφορά στη μορφή, έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό, ότι στέκονται στο έδαφος της σύγχρονης αστικής κοινωνίας, που είναι μόνο περισσότερο ή λιγότερο καπιταλιστικά ανεπτυγμένη. Και γι' αυτό έχουν κοινά μερικά ουσιαστικά χαρακτηριστικά. Μ' αυτή την έννοια μπορεί κανείς να μιλά για «σημερινό κράτος» (Staatswesen) σε αντίθεση με το μέλλον που θα έχει απονεκρωθεί η σημερινή του ρίζα, η αστική κοινωνία (Μαρξ, 2015, σσ. 33-34).

Γενικότερα, ο Μαρξ επιτίθεται, και μάλιστα με σκληρούς χαρακτηρισμούς, στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία (και στις λασαλικές θέσεις) για τις μεταρρυθμιστικές διατυπώσεις στο πρόγραμμα της Γκότα. Από την κριτική του Μαρξ αντιλαμβάνεται κανείς ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα δεν έχει καμία σχέση με τις υλιστικές μαρξικές προσεγγίσεις, ούτε αποπνέει κάποια επαναστατικότητα με φόντο τον κοινωνικό μετασχηματισμό (Κορς, 1981, σ 41). Στην ανάλυση του προγράμματος σχετικά με την εργασία και το πώς αυτή θα μπορούσε να οργανώνεται από το κράτος, με την ταυτόχρονη ανυπαρξία της ταξικής πάλης μέσα σ' αυτή τη διαδικασία, ο Μαρξ είναι ιδιαίτερα σκληρός στην κριτική του, σημειώνοντας:

Ύστερα από τον λασαλικό «σιδερένιο νόμο του μισθού», το γιατροσόφι του προφήτη! Ο «δρόμος ανοίγεται» με αξιοπρέπεια. Στη θέση της ταξικής πάλης που υπάρχει, μπαίνει μια δημοσιογραφική φράση: «το κοινωνικό ζήτημα» που ανοίγει το δρόμο προς τη λύση του. Η σοσιαλιστική οργάνωση της συνολικής εργασίας αντί να ξεπηδά από την επαναστατική διαδικασία μετατροπής της εργασίας, «ξεπηδά» από την «κρατική βοήθεια» που δίνει το κράτος σε παραγωγικούς συνεταιρισμούς, που τους δημιουργεί αυτό, κι όχι ο εργάτης. Είναι αντάξιο της φαντασίας του Λασάλ ότι με κρατικά δάνεια μπορεί κανένας να χτίσει μια καινούργια κοινωνία ακριβώς όπως φτιάχνει έναν καινούργιο σιδηρόδρομο (Μαρξ, 2015, σσ. 31-32).

Και συνεχίζει ο Μαρξ στην κριτική του προγράμματος σχετικά με τον ιδεαλιστικό τρόπο που αντιμετωπίζει το κράτος καθαυτό η γερμανική σοσιαλδημοκρατία:

Το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα -τουλάχιστον αν υιοθετήσει το πρόγραμμα αυτό- δείχνει πόσο οι σοσιαλιστικές ιδέες του είναι ξώπετσες, όταν εξετάζει το κράτος πιο πολύ σαν ανεξάρτητη οντότητα, που έχει τις δικές του «πνευματικές ηθικές ελεύθερες βάσεις», αντί να θεωρεί την υπάρχουσα κοινωνία (κι αυτό ισχύει για

κάθε μελλοντική κοινωνία) σαν βάση του υπάρχοντος κράτους (ή του μελλοντικού κράτους που προκύπτει από μια μελλοντική κοινωνία) (Μαρξ, 2015, σ. 33).

Εν ολίγοις, ο Μαρξ, ασκεί σκληρή κριτική στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία και τις λασαλικές θέσεις, μέσω του προγράμματος της Γκότα, καθώς το κράτος δεν αντιμετωπίζεται ως πραγματικός (που υπάρχει και διαπερνά τις κοινωνικές δομές) μηχανισμός που πρέπει να συντριβεί, αλλά ως ένας ιδιαίτερος οργανισμός που ξεχωρίζει από την κοινωνία, μια ανεξάρτητη οντότητα με δικές της βάσεις, που ανάγεται στη έννοια του ηθικού (Μαρξ, 2015, σσ. 35-36, 38).

4.4. Εν κατακλείδι

Είδαμε ότι στην «ώριμη» μαρξική φάση, όπως αυτή φαίνεται κυρίως μέσα από τις αναλύσεις του *Κεφαλαίου*, το κράτος αναλύεται ως μια ειδική πολιτική μορφή που παίρνει το καπιταλιστικό κράτος η οποία αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη οικονομική μορφή της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας και που αλληλεπιδρά με αυτή. Τούτο αποτελεί μια θεωρητική οπτική για το κράτος η οποία επί της ουσίας είναι κυρίαρχη στον Μαρξ. Εντούτοις, στο κείμενο του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία*, αλλά και στο κείμενο της *Κριτικής του Προγράμματος της Γκότα*, ο Μαρξ εντείνει την πολεμική του έναντι στο κράτος μετατοπίζοντας σαφώς την οπτική του σε σχέση τόσο με την ανάλυση που έκανε στους *Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία* όσο και στο κείμενο της *18^{ης} Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. Τούτη η «διόρθωση», όπως ονομάστηκε από αρκετούς μεταγενέστερους μαρξιστές, έχει να κάνει κυρίως με το ότι ο νέος (σε αντίθεση με την αρχική τοποθέτηση στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*) ορισμός του κράτους εδράζεται στη διάκριση της κρατικής εξουσίας και του κρατικού μηχανισμού (Balibar, 2014, σ. 44).

Θα μπορούσε έτσι να ισχυριστεί κανείς ότι αμφισβητείται, εν μέρει, το ζήτημα της αλληλεπίδρασης και προκρίνεται μια εργαλειακή οπτική του κράτους, τουλάχιστον όπως υποστηρίχθηκε από μια μερίδα μεταγενέστερων μαρξιστών (βλ. Λένιν, 2016). Τούτο πράγματι είναι ως ένα σημείο αληθές. Πράγματι ο Μαρξ στην ανάλυσή του σχετικά με την παρισινή Κομμούνα, στάθηκε κυρίως στο γεγονός ότι η εργατική τάξη -σε αντίθεση με τις κυρίαρχες τάξεις, όπως η αστική τάξη ή άλλες κυρίαρχες τάξεις του παρελθόντος- δεν μπορεί απλά να πάρει στην κατοχή της την έτοιμη κρατική μηχανή και να την βάλει σε κίνηση για τους δικούς της σκοπούς, αντιθέτως θα πρέπει να συνθλίψει τους κατασταλτικούς αυτούς μηχανισμούς. Εντούτοις, το κράτος και οι

μηχανισμοί του δεν ανάγονται απλά σε ένα απλοποιημένο εργαλείο στα χέρια της αστικής τάξης. Εξάλλου και στο κείμενο του *Εμφυλίου Πολέμου*, το κράτος αναδύεται ως μια ειδική μορφή που αντιστοιχεί σε μια ειδική μορφή της καπιταλιστικής ανάπτυξης σε ένα πεδίο αλληλεπιδράσεων. Ανάλογες τέλος, είναι οι μαρξικές οπτικές για το κράτος και στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, όπου κι εκεί το κράτος αντιμετωπίζεται ως πραγματικός (που υπάρχει και διαπερνά τις κοινωνικές δομές) μηχανισμός που πρέπει να συντριβεί, και όχι σαν κάτι ξεχωριστό από την κοινωνία, μια ανεξάρτητη οντότητα με δικές της βάσεις, που ανάγεται στη έννοια του ηθικού.

5. Συμπερασματικά

Συνοψίζοντας τα στοιχεία της βιβλιογραφικής έρευνας σε σχέση με το ζήτημα του κράτους όπως αυτό εμφανίζεται στις τρεις φάσεις του μαρξικού έργου μπορούμε να πούμε τα εξής:

Ως προς τις «όψιμες» μαρξικές προσεγγίσεις σχετικά με το Κράτος θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ορισμένα σημεία. Καταρχήν είναι φανερό ότι ο Καρλ Μαρξ μέχρι και τη στιγμή που γράφει το κείμενο του Εβραϊκού Ζητήματος, προς τα τέλη του 1843 δηλαδή, μοιάζει να βρίσκεται ακόμα κάτω από τις εγγλιανές επιρροές ή για να είμαστε πιο σαφείς κάτω από της φιλοσοφικές επιρροές του Φόιερμπαχ. Αυτή η επιρροή δεν έγκειται τόσο στη μεθοδολογική προσέγγιση του νεαρού Μαρξ, ούτε και στις γενικότερες θεωρητικές αναλύσεις, όσο στη γλώσσα που χρησιμοποιείται. Στον τρόπο δηλαδή με τον οποίο ο Καρλ Μαρξ παραθέτει την επιχειρηματολογία του για το ζήτημα του Κράτους (και όχι μόνο), καθώς και στις γενικότερες θεωρητικές του θέσεις. Η ουσία όμως της κριτικής του Μάρξ, και αυτό φαίνεται ήδη από τα πρώτα του κείμενα (*Συζητήσεις για το νόμο περί υλοκλοπής*, αλλά και στη γενικότερη αρθρογραφία στην «Εφημερίδα του Ρήνου»), εκκινεί από υλιστικές θέσεις και ενσωματώνει σταδιακά το ζήτημα του κράτους στη θεωρία του.

Τούτος, δηλαδή, ο ιδιαίτερος (και άγουρος έστω) υλισμός, εκ των πραγμάτων, συνιστά μια μερική διαφοροποίηση από τον εγγλιανό ιδεαλισμό. Ο τρόπος, δηλαδή, με τον οποίο αναδεικνύει το πεδίο των υλικότητων μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και δρα το αστικό κράτος, οι υλικές σχέσεις (οι πραγματικές σχέσεις δηλαδή) που αναπτύσσονται μεταξύ του αστικού κράτους και της κοινωνίας των ιδιωτών, καθώς και η αναγωγή των ιδεολογικών μηχανισμών που δρουν μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό (ο Μαρξ αναφέρεται κυρίως στη θρησκεία, αλλά τούτο αφορά και τον Τύπο και την εκπαίδευση ως κρατική εκπαίδευση) στην υλική ζωή, οριοθετούν την ουσία της νεαρής μαρξικής σκέψης πέρα από τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό των μέχρι τότε επιρροών του (του Χέγκελ και κυρίως του Φόιερμπαχ).

Στα χρόνια την «ωρίμανσης» του μαρξικού έργου, δηλαδή στα κείμενα που ακολούθησαν τη *Γερμανική Ιδεολογία*, ο υλισμός του Μαρξ μοιάζει να είχε αποβάλει οριστικά τη φιλοσοφική γλώσσα του παρελθόντος υπήρχε στο παρελθόν. Το πέρασμα

της μαρξικής σκέψης στον ιστορικό υλισμό, συμπαρέσυρε, εκ των πραγμάτων, και την οπτική του για το αστικό κράτος. Μέσα από τα κείμενα της *Γερμανικής Ιδεολογίας* και του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, το κράτος εμφανίζεται ως ταξικός θεσμός, διαμορφωμένος από τον αστικό καταμερισμό της εργασίας, από την οργάνωση δηλαδή της εργασίας στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας. Το κράτος δηλαδή ενσωματώνεται από τον Μαρξ στο πεδίο της ταξικής πάλης και εμφανίζεται ως η ίδια η κυρίαρχη τάξη στο βαθμό που αυτή οργανώνει την κυριαρχία της, ή στο πλαίσιο που ίδια οργανώνεται, με ένα συγκεκριμένο κάθε φορά τρόπο, προκειμένου να κυριαρχήσει στον κοινωνικό σχηματισμό. Αυτή η οπτική για το κράτος συνεχίζει να υφίσταται μέχρι την «ώριμη» μαρξική περίοδο με ορισμένες μικρές διαφοροποιήσεις οι οποίες έχουν να κάνουν με την ειδική μορφή του κράτους.

Στα δυο ιστορικά κείμενα της δεκαετίας του 1850, τα οποία εμπεριέχουν εκ των πραγμάτων την ιστορική εμπειρία των επαναστάσεων του 1848, δηλαδή στους *Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850* και την *18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη* -κυρίως στο δεύτερο κείμενο- παρατηρούνται αυτές οι διαφοροποιήσεις και οι οποίες έγκεινται στο γεγονός ότι ο Μαρξ πραγματεύεται κυρίως τον τρόπο με τον οποίο η ταξική πάλη εγγράφεται στις μορφές του κράτους. Παράλληλα η μαρξική προσέγγιση διακρίνει την έννοια της άρχουσας τάξης, την τάξη δηλαδή που κυριαρχεί κοινωνικά και πολιτικά στον κοινωνικό σχηματισμό (άρα και στο κράτος) και στην τάξη που διαχειρίζεται το κράτος, που κατέχει θέσεις στον κρατικό μηχανισμό. Ακριβώς αυτή η οπτική εμπεριέχει και την ειδική μορφή κράτους, το βοναπαρτικό κράτος δηλαδή, το οποίο και εμφανίζεται στη μαρξική θεωρία σαν κράτος έκτακτης ανάγκης.

Η προσέγγιση που μορφοποιεί το κράτος ως το πεδίο μέσα στο οποίο συμπυκνώνονται οι ταξικές αντιθέσεις παραμένει κυρίαρχη και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1860. Τούτο είναι φανερό ακόμα και στις θέσεις του Μαρξ ως προς τους πολιτικούς στόχους της Α΄ Διεθνούς (1864). Εντούτοις, η μετατόπιση των μαρξικών θεωρήσεων προς το πεδίο της πολιτικής οικονομίας, ως κριτική συνολικά των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων -κυρίως μέσα από τις αναλύσεις του *Κεφαλαίου*- το κράτος εντάσσεται στη θεωρία και αναλύεται ως μια ειδική πολιτική μορφή που παίρνει το καπιταλιστικό κράτος η οποία αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη οικονομική μορφή της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας και που αλληλεπιδρά με αυτή. Τούτο αποτελεί μια θεωρητική ανάλυση για το κράτος, η οποία εμπεριέχεται στον τρίτο τόμο

του Κεφαλαίου -άρα μιλάμε για την μαρξική σκέψη στα χρόνια της «ωριμότητας»- και η οποία από ένα σημείο κι έπειτα, είναι κυρίαρχη στην μαρξική θεωρία.

Εντούτοις, στο πεδίο της πολιτική δράσης, η εμπειρία της Κομμούνας του 1871 και η σφαγή των κομμουνάριων που την ακολούθησε, επαναπροσδιορίζει κατά μια έννοια την μαρξική οπτική για το κράτος. Στο κείμενο του *Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία*, αλλά και στο κείμενο της *Κριτικής του Προγράμματος της Γκότα*, ο Μαρξ εντείνει την πολεμική του έναντι στο κράτος μετατοπίζοντας σαφώς την οπτική του σε σχέση τόσο με την ανάλυση που έκανε τους *Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία* όσο και στο κείμενο της *18^{ης} Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. Τούτη η «διόρθωση», όπως ονομάστηκε από αρκετούς μεταγενέστερους μαρξιστές, έχει να κάνει κυρίως με το ότι ο νέος (σε αντίθεση με την αρχική τοποθέτηση στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*) ορισμός του κράτους εδράζεται στη διάκριση της κρατικής εξουσίας και του κρατικού μηχανισμού.

Ως προς αυτό, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι αμφισβητείται, εν μέρει, το ζήτημα της αλληλεπίδρασης όπως τέθηκε στο τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* και προκρίνεται μια στεία εργαλειακή οπτική του κράτους. Τούτο όμως δεν μοιάζει απόλυτα αληθές. Πράγματι ο Μαρξ στην ανάλυσή του σχετικά με την παρισινή Κομμούνα, τονίζει την αδυναμία της εργατικής τάξης στο να πάρει στην κατοχή της τους έτοιμους κρατικούς μηχανισμούς και να τους βάλει σε κίνηση για τους δικούς της σκοπούς. Αντί αυτού, ο Μαρξ προκρίνει την συντριβή αυτών των μηχανισμών. Τούτο, όμως, από μόνο του, δεν ανάγει την κρατική εξουσία και τους κρατικούς μηχανισμούς αποκλειστικά και μόνο σε εργαλείο στα χέρια της αστικής τάξης ή της εκάστοτε κυρίαρχης τάξης. Εξάλλου και στο κείμενο του *Εμφυλίου Πολέμου*, το κράτος αναδύεται ως μια ειδική μορφή (όπως και στην περίπτωση, λόγου χάρη, του βοναπαρτικού κράτους) που αντιστοιχεί σε μια ειδική μορφή της καπιταλιστικής ανάπτυξης σε ένα πεδίο αλληλεπιδράσεων.

Υπάρχουν λοιπόν δύο κύρια στοιχεία που εντοπίζονται στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει το ζήτημα του κράτους η μαρξική θεωρία. Καταρχήν η προσέγγιση του κράτους στο μαρξικό έργο δεν αποτελεί μια «ευθεία γραμμή» χωρίς παρακλήσεις. Αντιθέτως, παρουσιάζει θεωρητικές μετατοπίσεις. Οι μετατοπίσεις αυτές είτε έχουν να κάνουν με το σημείο τομής του μαρξικού έργου γενικότερα, το πέρασμα δηλαδή από τον ιδεαλισμό των πρώτων χρόνων στον ιστορικό υλισμό των χρόνων της «ωρίμανσης»

και της «ωριμότητας, είτε πάλι έχουν να κάνουν με τον ιστορικό χρόνο. Ο Μαρξ δηλαδή περιγράφει το αστικό κράτος σε ενεστώτα χρόνο. Ζει τις επαναστατικές μεταβολές και τους μετασχηματισμούς. Οι απόψεις του έτσι μετατοπίζονται και σύμφωνα με τα εμπειρικά του δεδομένα. Τούτο είναι εμφανές κυρίως στα ιστορικά του έργα. Ο Μαρξ γράφει για το κράτος έκτακτης ανάγκης μελετώντας σε βάθος το γαλλικό βοναπαρτικό κράτος. Επίσης μιλάει για την ανάγκη συντριβής της κρατικής μηχανής έχοντας ζήσει το αιματηρό τέλος της κομμούνας και των κομμουνάριων.

Τέλος, πράγματι θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι οι μαρξικές προσεγγίσεις -στο σύνολο σχεδόν της εργογραφίας του- στο ζήτημα του κράτους δεν συνιστούν μια «ολοκληρωμένη» (μια συνεκτική) θεωρία για το Κράτος. Τούτο όμως χρειάζεται μια εξήγηση. Όταν λέμε ότι δεν συνιστούν μια συνεκτική θεωρία, εννοούμε ότι δεν υπάρχει μια λεπτομερή θεωρητική ανάλυση του Καρλ Μαρξ για το αστικό Κράτος, κατά τρόπο ανάλογο της θεωρητικής ανάλυσης που περιέχεται στο *Κεφάλαιο*. Εντούτοις, όμως, δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς τον τρόπο με τον οποίο ο Μαρξ εντάσσει το κράτος στον ιστορικό υλισμό (είτε ως το πεδίο συσχετισμού των ταξικών συγκρούσεων, είτε ως μηχανισμός που πρέπει να καταστραφεί), τον τρόπο με τον οποίο συσχετίζει το καπιταλιστικό κράτος (η αλληλεπίδραση της ειδικής πολιτικής μορφής) με τους νόμους κίνησης του κεφαλαίου αλλά και τις πολύπλοκες σχέσεις που διέπουν τις κοινωνικές καπιταλιστικές σχέσεις (ειδική μορφή των οικονομικών σχέσεων). Άρα θα ήταν θεωρητικό και μεθοδολογικό λάθος η απόρριψη μιας γενικότερης ολιστικής προσέγγισης της μαρξικής θεωρίας για την κίνηση του κεφαλαίου, χωρίς την αναγκαία και λειτουργική, ως προς την αναπαραγωγή του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού σχηματισμού, ύπαρξη του κράτους.

6. Βιβλιογραφικές αναφορές

6.1. Έργα του Καρλ Μαρξ

Μαρξ, Κ. (1967). *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. μτφρ. Φ. Φωτίου. Αθήνα: Θεμέλιο.

Μαρξ, Κ. (1975). *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*. μτφρ. Μ. Γραμμένος. Αθήνα: Γλάρος.

Μαρξ, Κ. (1978). *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*. μτφρ. Μ. Λυκούδης. Αθήνα: Παπαζήση.

Μαρξ, Κ. (1978β). *Το Κεφάλαιο* (τ. Γ'). μτφρ. Π. Μαυρομάτης. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Marx, K. (1982). *Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*. μτφρ. Θ. Καλοπίσης. Αθήνα: Κάλβος.

Μαρξ, Κ. (1989). *Για το Κράτος*. επιμ. Γ. Μηλιός, Αθήνα: Εξάντας.

Μαρξ, Κ. (1990). *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* (τ. Α'). μτφρ. Δ. Διβάρης. Αθήνα: Στοχαστής.

Μαρξ, Κ., Ένγκελς, Φ. (1997α). *Η Γερμανική Ιδεολογία* (τ. Α'). μτφρ. Κ. Φιλίνης. Αθήνα: Gutenberg.

Μαρξ, Κ., Ένγκελς, Φ. (1997β). *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*. μτφρ. Γ. Ι. Μπαμπασάκης. Αθήνα: Ερατώ.

Μαρξ, Κ. (2006). *Το Εβραϊκό Ζήτημα*. μτφρ. Γ. Κριτικός. Αθήνα: Οδυσσέας.

Μαρξ, Κ. (2012). *Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Μαρξ, Κ. (2013). *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*. μτφρ. Χρ. Μπαλωμένος. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Marx, K. (2014). *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840*. μτφρ. Θ. Γκιούρας. Αθήνα: ΚΨΜ.

Μαρξ, Κ. (2014). *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*. μτφρ. Π. Σκούφης. Αθήνα: Θεμέλιο.

Μαρξ, Κ. (2015). *Κριτικής του Προγράμματος της Γκότα*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Marx, K. (2016). *Το Κεφάλαιο* (τ. Α'). μτφρ. Θ. Γκιούρας. Αθήνα: ΚΨΜ.

Marx, K. (2018). *Κείμενα από τη δεκαετία του 1850* (τ. Α'). μτφρ. Θ. Γκιούρας. Αθήνα: ΚΨΜ.

Marx, K. (2019). *Συζητήσεις για το Νόμο περί Υλοκλοπής – Για τους Αμπελουργούς του Μοζέλα*. μτφρ. Θ. Γκιούρας. Αθήνα: ΚΨΜ.

6.2. Δευτερογενής βιβλιογραφία

Adorno, T., Horkheimer, M. (2017). *Από την Ταξική Πάλη στον Πόλεμο των Συμμοριών*. μτφρ. Γ. Στεφανίδης. Αθήνα: Ακυβέρνητες Πολιτείες.

Αλτουσέρ, Λ. (1999). *Θέσεις*. μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας. Αθήνα: Θεμέλιο.

Αλτουσέρ, Λ. (2010). «Γιατί το κράτος είναι μια μηχανή». Στο *Θέσεις*, τ. 113, σσ. 73-89.

Althusser, L. (2015). *Για τον Μαρξ*. μτφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα: Εκτός Γραμμής.

Balibar, E. (2014). *Κράτος, Μάζες, Πολιτική*. μτφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα: Εκτός Γραμμής.

Carnoy, M. (1990). *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*. μτφρ. Σ. Παπαϊωάννου. Αθήνα: Οδυσσέας.

Δοξιάδης, Κ. (2015). *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*. Αθήνα: Νήσος.

Ένγκελς, Φ. (2014). «Εισαγωγή». Στο Κάρλ Μάρξ: *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*. μτφρ. Π. Σκούφης. Αθήνα: Θεμέλιο.

Foucault, M. (2011). *Ιστορία της σεξουαλικότητας I: Η βούληση για γνώση*. μτφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον.

Hobsbawm, E. (2011). *Πως να Αλλάξουμε τον Κόσμο – Μαρξ και Μαρξισμός 1840-2011*. μτφρ. Μ. Μεζίτη. Αθήνα: Θεμέλιο.

Jessop, B. (1978). Marx and Engels on the State. *Politics, Ideology, and the State*, 40-68.

Κορς, Κ. (1980). *Γιατί Είμαι Μαρξιστής και Έξι Μελέτες για τον Μαρξ και τον Μαρξισμό*. μτφρ. Γ. Ιωαννίδης. Αθήνα: Ύψιλον.

Κορς, Κ. (1981). *Μαρξισμός και Φιλοσοφία*. μτφρ. Μ. Λαμπρίδης & Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: Ύψιλον.

Lefebvre, H. (1977). *Η Μαρξική Θεωρία του Κράτους*. μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: Έρασμος.

Λένιν, Β. Ι. (2016). *Κράτος και Επανάσταση*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Λούκατς, Γ. (2001). *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση*. μτφρ. Γ. Παπαδάκης. Αθήνα: Οδυσσέας.

Μαρκούζε, Χ. (1999). *Λόγος και Επανάσταση*. μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: Ύψιλον.

Μπαλιμπάρ, Ε. (1999). *Η Φιλοσοφία του Μαρξ*. μτφρ. Α. Στυλιανού. Αθήνα: Νήσος.

Μηλιός, Γ. (1989). «Εισαγωγή». Στο Γ. Μηλιός (επιμ.) Κάρλ Μάρξ: *Για το Κράτος*. Αθήνα: Εξάντας.

Μηλιός, Γ. (1990). «Από τη “συντριβή της κρατικής μηχανής” στην “κρίση και μετεξέλιξη του κράτους”». Στο *Θέσεις*, τ. 30, σσ. 59-78.

Ο'Καν, C. (2014). State Violence, State Control: Marxist State Theory and the Critique of Political Economy. *Viewpoint Magazine*.

Ο'Καν, C. (2020). Capital, the State, and Economic Policy: Bringing Open Marxist Critical Political Economy Back into Contemporary Heterodox Economics. *Review of Radical Political Economics*, 52(4), 684-692.

Πουλαντζάς, Ν. (1975). *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις* (τ. Β'). μτφρ. Κ. Φιλίνης. Αθήνα: Θεμέλιο.

Πουλαντζάς, Ν. (1982). *Για τον Γκράμσι. Μεταξύ Σαρτρ και Αλτουσέρ*. Αθήνα: Πολύτυπο.

Πουλαντζάς, Ν. (2006). *Φασισμός και Δικτατορία*. μτφρ Χ. Αγριανιώτη. Αθήνα: Θεμέλιο.

Πουλαντζάς, Ν. (2008). *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Ρόσι, Μ. (2006). «Ιστορική και Φιλοσοφική Εισαγωγή». Στο Κάρλ Μάρξ: *Το Εβραϊκό Ζήτημα*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Τζαρέλας, Δ. (2020). *Συμβολή σε μια Κριτική Θεωρία του Κράτους*. Αθήνα: ΚΨΜ.

Φαράκλας, Γ. (2018). *Η Λογική του Κεφαλαίου*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείων της «Εστίας».

Χάινριχ, Μ. (2017). *Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ*. μτφρ. Σ. Λαλοπούλου. Αθήνα: futura.

Χρύσης, Α. (2014). *Ο Μαρξ της Δημοκρατίας*. Αθήνα: ΚΨΜ.